М.В.Жуковіч

Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры

М.В.Жуковіч

Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры

Дапаможнік для настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў

Анатацыя

У кнізе ідзе размова аб павышэнні эфектыўнасці выкладання беларускай мовы і літаратуры шляхам творчага выкарыстання разнастайных рацыянальных прыёмаў на сучасным уроку ў агульнаадукацыйнай установе, якія прыводзяць да гарантаванага дасягнення педагагічных мэт. Настаўнік-філолаг мае мажлівасць пазнаёміцца з асаблівасцямі канструявання і арганізацыяй правядзення нетрадыцыйных заняткаў па форме, з фарміраваннем у школьнікаў матывацыі да навучання, выкарыстаннем асобасна-арыентаванага навучання і інфармацыйна-камп'ютэрных тэхналогій.

Дапаможнік рэкамендуецца настаўнікам, студэнтам філалагічных факультэтаў ВНУ і ўсім, хто цікавіцца тэхналогіямі сучаснага ўрока.

З М Е С Т

Уступ ………………………………………………………………………… ……

Раздзел 1. Фарміраванне ў школьнікаў матывацыі да навучання на ўроках беларускай мовы і літаратуры ………………………………………………………......................

Раздзел 2. Нетрадыцыйныя формы ўрокаў ………………………………… ….

2.1. Урок-казка па тэме “Дададаныя члены сказа: дапаўненне, азначэнне, акалічнасць” у 5-ым класе з прымяненнем тэхналогіі блокавай падачы новага матэрыялу ………..…………………………………………………..

2.2. Урок – КВіЗ (Клуб вясёлых і знаходлівых) па тэме “Фразеалагізмы” ў 5-ым класе. Абагульняльныя заняткі………………………………………..

2.3. Урок-конкурс “У паэтычным садзе Максіма Багдановіча” ў 10-ым класе. Заключныя заняткі …………………………………………………

2.4. Напісанне рэцэнзіі на кінафільм (спектакль) паводле мастацкіх твораў, вывучаных на ўроках літаратуры...

Раздзел 3. Выкарыстанне асобасна-арыентаваных тэхналогій

3.1. Тэхналогія калектыўнага асэнсавання. Абмеркаванне аповесці Уладзіміра Караткевіча “Ладдзя Роспачы” ў 9-ым класе. Урок пазакласнага чытання……………………………………………………..

3.2. Тэхналогія педагагічных майстэрняў (французская). Майстэрня па аповесці Уладзіміра Караткевіча “Сівая легенда” ў 9-ым класе. Урок пазакласнага чытання ……………………………………………………

3.3. Асаблівасці канструявання і рэалізацыі заняткаў па модульнай тэхналогіі: ……………………………………………………………….……

Урок па тэме “Біяграфія Янкі Брыля” ў 11-ым класе ………………………..

Урок па тэме “Бяззлучнікавыя складаныя сказы” ў 9-ым класе……………..

3.4. Тэхналогія дзелавой гульні ……………………………........................

3.5. Тэхналогія праектнага навучання. Абарона любімай кнігі ў 6-8-ых класах. Урок пазакласнага чытання……………………………………...

Раздзел 4. Інфармацыйна-камп’ютэрныя тэхналогіі …………………………...

4.1. Дыстанцыйнае навучанне. Біяграфія Васіля Быкава з выкарыстаннем Інтэрнэту ў 11-ым класе ……………………………………………………

4.2. Дыдактычныя мадэлі правядзення заняткаў з прымяненнем мультымедыа сродкаў. Урок-прэзентацыя па тэме “Тыпы аднасастаўных сказаў” у 8-ым класе.

4.3. Праграмаваны кантроль на ўроках літаратуры:

4.3.1. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па жыццёвым і творчым шляху Янкі Купалы ў 10-ым класе з прымяненнем камп’ютэра ……………………………………..

4.3.2. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку паводле трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” у 10-ым класе з выкарыстаннем камп’ютэра……….

Прысвячаю майму любімаму Настаўніку, працавітай і таленавітай Маці методыкі выкладання беларускай літаратуры і краязнаўства – Ляшук (Зарэцкай) Веры Якаўлеўне

Уступ

Сучасная педагогіка сёння разглядае адукацыю як працэс, які накіраваны на самаразвіццё асобы вучня, на пашырэнне яго магчымасцей кампетэнтнага вырабу свайго жыццёвага шляху. У адпаведнасці з актуальнымі запатрабаваннямі часу галоўнай задачай агульнаадукацыйнай установы з'яўляецца падрыхтоўка адукаванага і творчага грамадзяніна рэспублікі, здольнага да пастаяннага развіцця і самаадукацыі. Вядома, гэта патрабуе і ад сучаснага настаўніка беларускай мовы і літаратуры пошуку новых метадаў, прыёмаў і форм навучання.

З кожным днём уласнай педагагічнай працы ўсё больш і больш пагаджаюся з думкай вядомага расійскага педагога-наватара Л.В.Занкова, які сказаў: "Усебаковае развіццё, духоўнае багацце не можа быць дасягнута па прымусу. Сапраўднае духоўнае багацце складаецца тады, калі чалавек сам цягнецца да ведаў, да навукі, да мастацтва". Праблема фарміравання ў школьнікаў станоўчай матывацыі да вывучання беларускай мовы і літаратуры ўжо на працягу дваццаці гадоў стала асноўнай у маёй выкладчыцкай дзейнасці. Вядучай з'яўляецца яна і ў гэтым дапаможніку для настаўніка – "Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры".

З'явілася кніга як плён уласных думак і разважанняў над праблемамі, якія штодзённа ўзнікалі ў час працы з маімі вучнямі ў школе. Удалае вырашэнне некаторых з іх натхняла на напісанне артыкулаў ў навукова-метадычныя часопісы "Роднае слова", "Беларуская мова і літаратура" і ў "Настаўніцкую газету".

Вопыт школьнага выкладання пераконвае, што так званы класічны камбінаваны ўрок у школе заўсёды быў, ёсць і яшчэ будзе доўгія дзесяцігоддзі, але і без нетрадыцыйных яго формаў зараз проста не абысціся, бо менавіта яны і падтрымліваюць цікавасць сучасных падлеткаў да прадметаў, павышаюць матывацыю да іх вывучэння.

Асноўнае месца ў кнізе адведзена зместу і арганізацыі заняткаў беларускай мовы і літаратуры на аснове інфармацыйна-камп'ютэрных і асобасна-арыентаваных тэхналогій навучання, такіх, як калектыўнага асэнсавання, педагагічных майстэрняў, модульнага і праектнага навучання, дзелавой гульні. Практычна кожная з іх замежная, мае сваю адметнасць, спецыфіку, але ўсе яны аб'яднаны на паспяховае вырашэнне самых актуальных агульнаадукацыйных задач. Гэта фарміраванне ў падлеткаў лідэрства, вопыту самавызначэння, пастаноўкі мэты, уменне планаваць сваю дзейнасць, вопыт вырашэння праблем, працы ў групе і рэфлексіі.

На працягу дапаможніка пастаянна ўжываецца слова "тэхналогія". Як вядома, прыйшло яно да нас са старажытнагрэчаскай мовы, што ў перакладзе абазначае techne – мастацтва, майстэрства , logos – вучэнне.

У дачыненні да выхавання ўвайшло слова ў лексіку педагагічнай навукі ўжо тады, калі ўвага спецыялістаў была звернута на майстэрства ўздзеяння на асобу дзіцяці.

Вывучэннем асобы займаліся яшчэ са старажытных часоў такія вучоныя і філосафы, як Гіпакрат (IV ст.да н.э.), Арыстоцель (IV ст.да н.э.), пазней К.Дз. Ушынскі, С.Ц.Шацкі, у XX-ым стагоддзі – А.С. Макаранка, В.А. Сухамлінскі. Праблемай асобы вучня цікавіўся і вядомы чэшскі мысліцель-гуманіст Я.Каменскі, які зазначыў: "Можна і патрэбна кожнага настаўніка навучыць карыстацца педагагічным інструментарыем, толькі тады яго праца будзе мець высокі вынік, а месца настаўніка самым лепшым месцам пад сонцам". Пазней ў 60-ыя гады XX-га стагоддзя тэрмін "педагагічная тэхніка" і паняцце "педагагічная тэхналогія" набываюць статус афіцыйнага існавання дзякуючы працам А.С. Макаранкі. Аўтар "Педагагічнай паэмы" таксама адзначаў, што поспех у справе выхавання таксама залежыць толькі ад майстэрства і энтузіязму педагога.

Такім чынам, тэрмін "педагагічная тэхналогія" сёння трэба разумець як рацыянальнае выкарыстанне настаўнікам разнастайных прыёмаў і сродкаў асобаснага ўздзеяння на школьнікаў, што прыводзіць да гарантаванага дасягнення пэўных педагагічных мэт.

Кніга "Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры" ствараецца ўпершыню. Спадзяюся, што з цягам часу яна будзе пашырацца новымі знаходкамі і стане добрым памочнікам у нялёгкай выкладчыцкай справе настаўніка-філолага.

Аўтар

Раздзел 1. Фарміраванне ў школьнікаў матывацыі да навучання на ўроках беларускай мовы і літаратуры

Як часта (і ўжо не адзін дзесятак гадоў!) падчас гутаркі настаўніка і бацькоў можна пачуць пра іх выхаванца: “Не хоча вучыцца”, “Мог бы займацца намнога лепш”, “Пасіўны на ўроках” і інш. Сапраўды, школьная праблема прывіцця цікавасці да ведаў усё яшчэ застаецца нявырашанай, хоць і напісана пра яе безліч псіхолага-педагагічных прац.

Сёння, улічваючы адказнасць педагогаў краіны за якасць ведаў вучняў і ўзровень іх падрыхтаванасці, кожны настаўнік беларускай мовы і літаратуры імкнецца, каб і яго выхаванцы з ахвотай вывучалі і дасканала ведалі гэтыя прадметы: паспяхова напісалі кантрольную дыктоўку, пераказ, сачыненне ці дакладна адказалі на пытанні тэстаў.

Але з настаўніцкага вопыту вядома, што нельга навучыць школьніка, калі ён раўнадушны, абыякавы, не бачыць патрэбы ў набыцці ведаў. І, на жаль, такіх дзяцей у класе большасць. Магчыма, негатыўную ролю тут адыграла празмерная інфармацыйная насычанасць сучасных дзеючых праграм практычна па ўсіх прадметах. Да таго ж адведзена малая колькасць гадзін на вывучэнне пэўнай тэмы і, трэба прызнаць, новая дзесяцібальная сістэма ацэнкі ведаў не толькі зняла “каўпак” аўтарытарызму ў сучаснай рэфармуемай школе, але і дала магчымасць вучню перайсці з класа ў клас з самымі нізкімі баламі.

Такім чынам, у вучэбна-выхаваўчым працэсе сапраўды існуе праблема матывацыі да вучобы.

Калі быць аб’ектыўным, то пры вызначэнні фактараў нежадання вучняў вучыцца нельга не адзначыць і недастаткова прафесійнае, а часам і пасіўнае псіхалагічнае суправаджэнне вучэбнага працэсу настаўнікам. Якія ж прагрэсіўныя педагагічныя прыёмы можна выкарыстаць на занятках мовы і літаратуры з мэтай развіцця і фарміравання ў школьнікаў станоўчай пазнавальнай матывацыі да вучэбнай дзейнасці? Такое пытанне даўно хвалюе настаўнікаў, бацькоў, псіхолагаў і метадыстаў. Праўда, далёка не кожны настаўнік-філолаг акцэнтуе ўвагу на гэтай праблеме, бо найчасцей лічыць, што калі падлетак прыйшоў у школу, то ён павінен, а то і абавязаны, рабіць усё, што рэкамендуе педагог.

Як вядома, матыў -- гэта тое, што натхняе , скіроўвае чалавека да пэўнай дзейнасці. Калі ж не ведаеш матываў, то цяжка зразумець, чаму дзіця імкнецца да нечага іншага, а не да таго, што прапануе яму настаўнік.

У псіхолага-педагагічнай літаратуры вызначаюцца два тыпы матывацыі : знешні і ўнутраны. Знешні – гэта такі тып, калі вучань ведае, што за добрую і старанную вучобу ён будзе заахвочаны: напрыклад, бацькі купяць яму “ролікі”, веласіпед ці камп’ютэр. Зразумела, што пры такой умове падлетак пачне праяўляць актыўнасць на занятках, стане больш старанна выконваць дамашнія заданні, каб атрымаць высокі бал. Аднак падобныя імкненні хутчэй за ўсё будуць праяўляцца толькі да адпаведнага моманту – атрымання абяцанага.

Унутраны тып матывацыі можна часта назіраць у паводзінах вучняў пачатковых класаў, якія імкнуцца сваёй паспяховай вучобай парадаваць дарослых. Але з узростам і гэты матыў страчвае сваю актуальнасць.

Безумоўна, паспяховай з’яўляецца тая матывацыя, якая заахвочвае школьніка да адпаведнай дзейнасці з мэтай свядомага пашырэння і паглыблення сваіх ведаў, павышэння свайго культурнага ўзроўню. Фарміраванне матываў вучыцца – гэта ў першую чаргу стварэнне на ўроках мовы і літаратуры ўмоў для праяўлення ўнутраных імкненняў школьніка да навучання. Унутраная матывацыя, незалежная ад знешніх фактараў, з’яўляецца важнай умовай паспяховай вучобы. Але што рабіць, калі яна адсутнічае?

У псіхолага-педагагічнай літаратуры ёсць цэлы пералік распрацаваных спосабаў павышэння ўнутранай матывацыі ў навучальным працэсе. Настаўнікам і бацькам рэкамендуецца:

1) **не навязваць школьніку сваіх вучэбных мэт “зверху”. А калі раптам яны пастаўлены, то павінны быць зразумелымі і ўнутрана прынятымі вучнем – набыць значнасць для яго асобы. Менавіта сумесная работа па вызначэнні мэт і задач стане больш эфектыўнай у навучальным працэсе. Мэта настаўніка павінна зрабіцца мэтаю вучня ;**

2) **за правільныя адказы і выкананыя заданні ўзнагароджваць вучня толькі добрым словам, пахвалою ;**
3) **ніколі не крытыкаваць за няўдачу і не прыніжаць годнасць вучня;**
4) **як мага часцей выкарыстоўваць гульнёвыя формы дзейнасці, а не спаборніцтва ;**
5) **вучэбныя заданні да ўрока пажадана падбіраць з элементамі навізны ;**
6) **з кожным наступным урокам рэгуляваць узровень заданняў па складанасці і цяжкасці ;**
7) **у час сумеснай працы абавязкова даваць вучням права выбару і г.д.**

Паспрабуем паказаць некаторыя эфектыўныя метады, прыёмы і формы працы, якія дапамагаюць вырашаць "адвечную" праблему па фарміраванні ўнутранай матывацыі ў школьнікаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры.

Для таго каб вучні па-сапраўднаму ўключыліся ў працу, трэба на **ўводным** (яшчэ ён называецца навукоўцамі **матывацыйным)** этапе вырашыць тры метадычныя задачы. Першая з іх патрабуе ад настаўніка-філолага **актывізацыі** ў сваіх выхаванцаў **апорных ведаў** да будучай справы планам тэмы ўрока або, інакш, **стварыць сітуацыю поспеху**: пахваліць вучняў за пэўныя веды па ёй. Напрыклад, перад тлумачэннем тэмы "НЕ (ня) з прыметнікамі" ў шостым класе настаўнік пры праверцы дамашняга практыкавання можа паралельна засяродзіць увагу дзяцей і на правапісе **НЕ, НІ** ўжо з назоўнікамі і дзеясловамі. Другі варыянт -- асобна на крыле дошкі загадзя запісаць словы, словазлучэнні і сказы па раней вывучаных тэмах з гэтымі правіламі і правесці традыцыйную рубрыку ўрока -- "Арфаграфічная хвілінка". Запіс на дошцы можа выглядаць так: *незабудка, нявольнік, няпраўда, няшчасце, ненавідзець, недамагаць; не даспявалі песні, не даехаў да горада.*

Не хлебам адзіным жыве чалавек (прымаўка).

Здаецца, тут не сонца свеціць, а ружа полымем сваім (А.Бачыла).

Настаўнік прапануе вучням згрупаваць дадзеныя прыклады на кожнае правіла і растлумачыць яго.

Падобны прыём актывізацыі апорных ведаў перад новай тэмай можна выкарыстаць і на ўроках беларускай літаратуры практычна ва ўсіх класах. Удала дапамагаюць вырашыць гэтую задачу пастаўленыя настаўнікам 2-3 пытанні па раней вывучаным матэрыяле з жыцця і творчасці пісьменніка. Напрыклад, перад знаёмствам з біяграфіяй Івана Шамякіна ў 11-ым класе ўрок са старшакласнікамі варта пачаць з эўрыстычнай гутаркі па пытаннях: *1.Што вы ведаеце пра жыццё і творчую дзейнасць І.Шамякіна? З якімі фактамі яго жыцця вы пазнаёміліся ў восьмым класе? 2.Чым зацікавілі вас творы пісьменніка?"*

Другая і трэцяя задачы, якія патрэбна рэалізаваць на матывацыйным этапе сучаснага ўрока, патрабуюць ад настаўніка-прадметніка ўмела **сфарміраваць арыенціровачную аснову дзейнасці** школьнікаў да планаемай тэмы ўрока і **стварыць праблемную, нават тупіковую сітуацыю – татальнае няведанне па ёй.**

Настаўнік, падагульняючы веды вучняў пасля правядзення "Арфаграфічнай хвілінкі", прапануе шасцікласнікам растлумачыць таксама напісанне **не (ня), ні** з прыметнікамі ў наступных загадзя запісаных прыкладах: **зусім не вясёлы , нічуць не падобны** і г.д. Як паказвае вопыт, на гэтае пытанне наўрад ці прагучыць адказ.

"Што вы ведаеце з ваеннага жыцця салдата Івана Шамякіна? Як узнікла ў яго задума напісання рамана "Сэрца на далоні"?"

Гэтыя і падобныя пытанні настаўнік можа задаць адзінаццацікласнікам, прадбачыўшы іх "нямое маўчанне".

Поспех матывацыйнага этапу залежыць ад умела пастаўленай, часам і невырашальнай праблемы. Настаўніку важна задаць вучням такое пытанне ці прапанаваць такое заданне па новай тэме, на якое яны самастойна не змогуць даць нават прыблізнага адказу. Вельмі важна заінтрыгаваць вучняў, зацікавіць іх новым матэрыялам. Гэта і стане своеасаблівай псіхалагічнай зачэпкай для далейшага пазнання.

Пасля запісу і паведамлення тэмы заняткаў настаўнік прапануе школьнікам самім сфармуляваць мэту і задачу гэтага ўрока. Занатаваўшы на дошцы прыдатныя вучнёўскія гіпотэзы, педагог далей

азнаёміць клас з загадзя падрыхтаванымі на крыле дошкі варыянтамі адукацыйнай і практычнай задач, якія стануць апорнымі на працягу ўсяго ўрока. Як паказвае педагагічны вопыт, вучні 5-11-ых класаў даволі ўдала фармулююць мэту заняткаў.

Матываванай павінна быць любая дзейнасць вучняў, а не толькі ўспрыманне новага матэрыялу , бо з такой задачай можа справіцца і самы малады настаўнік-філолаг. А вось як матываваць дзейнасць школьнікаў на інфармацыйна-пошукавым, трэніровачна-карэкцыйным, кантрольна-рэфлексійным этапах, пры паўтарэннях, у час сістэматызацыі ведаў ці як матываваць праверку дамашняга задання – гэта яшчэ далёка не вырашаныя педагагічныя праблемы для сапраўднага прафесіянала.

Раздзел 2. Нетрадыцыйныя формы ўрокаў

2.1. Урок-казка па тэме “Дадaныя члены сказа: дапаўненне, азначэнне, акалічнасць” у 5-ым класе з прымяненнем тэхналогіі блокавай падачы новага матэрыялу

Мэта. Паглыбіць веды вучняў аб даданых членах сказа. Даць паняцце аб дапаўненні, азначэнні і акалічнасці. Выпрацоўваць уменне вызначаць і адрозніваць галоўныя і даданыя члены сказа. (На першым уроку не акцэнтаваць увагу вучняў на вызначэнне часцін мовы, якімі выражаюцца даданыя члены.) Прывіваць цікавасць да чытання лінгвістычных казак. Выхоўваць моўны этыкет у школьнікаў пры знаёмстве і гутарцы.

Абсталяванне да ўрока. Лялька, апорныя схемы-партрэты казачных герояў, карткі з запісанымі сказамі, падручнік.

Змест урока

1. Запісаць на дошцы і ў сшытках дату і тэму ўрока. Правесці сціслы аналіз тэмы.
2. Прыкладны аповед настаўнікам лінгвістычнай казкі "Сон у руку, або Падарожжа хлопчыка Алеся па чароўным касмічным горадзе Сінтаксісу і Пунктуацыі".

Настаўнік. Мне думаецца, што няма на зямлі такога хлопчыка ці дзяўчынкі, якія не любілі б слухаць ці чытаць казкі. А вы, дзеці, напэўна, таксама любіце казкі?

Вучні. Так. Любім.

Настаўнік. Сённяшнюю тэму "Даданыя члены сказа" дапаможа вам зразумець... казка. Так, казка "Сон у руку, або Падарожжа хлопчыка Алеся па чароўным касмічным горадзе Сінтаксісу і Пунктуацыі". Сядайце больш зручна і слухайце ўважліва:

Жыў- быў на свеце звычайны хлопчык Алесь. (Настаўнік паказвае вучням хлопчыка-ляльку.) Слухаў і паважаў ён старэйшых, ніколі не крыўдзіў малодшых. Вучыўся Алесь, як і вы, у пятым класе. І, трэба сказаць, што вучыўся ён толькі на "дзевяць" і "дзесяць". А ўрокі беларускай мовы і літаратуры сталі яго самымі любімымі школьнымі прадметамі. Як і ўсе хлопчыкі, Алесь марыў стаць касманаўтам, такім, як Юрый Гагарын ці Пётр Клімук. Адным словам, добры, працавіты быў хлопчык.

Аднойчы Алесю не пашанцавала. Захварэў ён і чатыры дні запар не хадзіў у школу. Вядома, і тлумачэнне новых тэм, якія вывучаліся на ўроках, прапусціў. Няёмка было хлопчыку ў першы дзень пасля хваробы сядзець у класе. На ўроку беларускай мовы ўжо замацоўвалі тэму "Даданыя члены сказа", а бедны Алесь ніяк не мог зразумець: што такое дапаўненне, азначэнне, акалічнасць? Чым яны адрозніваюцца адзін ад аднаго і ад галоўных членаў сказа? Як іх трэба падкрэсліваць?

Прыйшоу хлопчык дамоў. Вырашыў самастойна разабрацца ў гэтых незразумелых даданых членах сказа. Тым больш, што і дамашняе практыкаванне было, дзе патрэбна падкрэсліць граматычную аснову, дапаўненне, азначэнне і акалічнасць. Алесь доўга карпеў над заданнем, але ўсё дарэмна -- нічога не зразумеў нават тады, калі прачытаў у падручніку правіла. Так і заснуў за сталом.

...Сніцца Алесю дзіўны сон. Быццам адарваўся ён ад зямлі і паляцеў у касмічныя прасторы. Доўга ляцеў ці коратка, але нарэшце трапіў у чароўны горад Сінтаксісу і Пунктуацыі. (Настаўнік паказвае загадзя прымацаваны на дошцы малюнак чароўнага касмічнага горада.) Апусціўся хлопчык на блакітную духмяную траву, прайшоў трошкі і ўбачыў прыгожыя маленькія домікі, замкі, вуліцы і... ружовыя дрэвы... На вуліцах чароўнага горада весела гулялі ўжо добра знаёмыя Алесю асобы -- тонкія коскі, напышчаныя кропкі, задуменныя пытальнікі, словазлучэнні, у маленькіх празрыстых талерках ляталі ганарлівыя клічнікі, а трохі воддаль, у невялікай жоўтай рэчцы, купаліся працяжнікі.

Павольна ідзе Алесь далей, хаця ногі і не вельмі слухаюцца яго -- нейкія цяжкія, быццам свінцом налітыя. Падышоў хлопчык бліжэй да прыгожых будынкаў. Бачыць -- на кожным доміку, над дзвярамі, прымацаваны невялікія шыльдачкі -- і, што дзіўна, напісаныя па-беларуску: "Словазлучэнне", "Апавядальны Сказ", "Пытальны Сказ", “Галоўныя члены Сказа", "Сказы з аднароднымі членамі", "Зваротак", "Складаны Сказ"...

Ідзе так дапытлівы зямлянін, усё разглядвае, усяму незвычайнаму дзівіцца, а ногі быццам нехта падганяе. Бачыць Алесь -- трохі ўправа ад сцежкі яшчэ адзін прыгожанькі домік, а над

дзвярыма зноў шыльдачка "Даданыя члены Сказа".
"Вось, - думае хлопчык, - мне якраз сюды і трэба зайсці пазнаёміцца з жыхарамі гэтага казачнага доміка".
Асцярожна адчыніў дзверы, зайшоў у прыгожы ізумрудны калідор. Там яшчэ трое чорных бліскучых дзвярэй. І на ўсіх прымацаваны такія ж маленькія шыльдачкі, на якіх напісана: "Дапаўненне", "Азначэнне" і "Акалічнасць". (Настаўнік паказвае малюнак калідора.) Нясмела пастукаў Алесь у першыя дзверы, нават сэрца затухкала ад хвалявання.
- Хто там сту-ка-е? За-ходзь-це, калі лас-ка! - пачуўся з-за дзвярэй незямны голас, а неўзабаве выйшаў і сам невялічкі зорны гаспадар. (Настаўнік паказвае схему-партрэт казачнага Дапаўнення.)

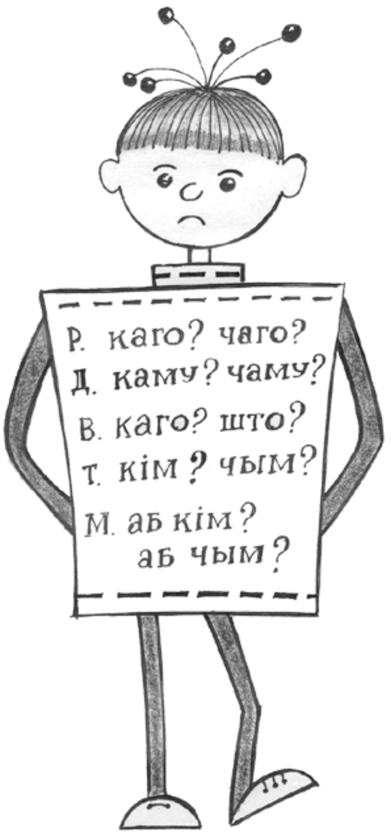

На галаве ў чалавечка Алесь убачыў нейкія дзіўныя антэны. Апрануты ён у звышмодную кашулю з загадкавымі літарамі, словамі і з вышытымі лініямі ў выглядзе рысак.
- Добры дзень, паважанае Дапаўненне!
- Доб-ры дзень, хлоп-чык!
- Прабачце, калі ласка, што турбую, але я прыйшоў пазнаёміцца з Вамі.
- Доб-ра. Зна-ё-міц-ца з вет-лі-вы-мі зям-ля-на-мі я люблю.
Алесь коратка расказаў пра сябе, пра свае школьныя справы і, безумоўна, пра нядаўнія непрыемнасці. А потым загаварыў, нібыта робат, і сам зорны чалавечак Дапаўненне.
- Завуць мяне, дарагі дружа, сапраўды, Дапаўненне. У свайго бацькі Сказа я старэйшы сярод сыноў -- даданых членаў. Заўсёды дапамагаю свайму бацьку паясняць галоўныя або іншыя даданыя члены. Абазначаю прадмет і адказваю на пытанні ўскосных склонаў.
- Ведаю, ведаю я гэтыя пытанні! - усклікнуў Алесь.
Настаўнік. А вы, дзеці, ведаеце пытанні ўскосных склонаў? Успомніце і назавіце іх. (Потым увага вучняў звяртаецца на надпісы на кашулі Дапаўнення.)
Вось так пазнаёміўся Алесь з дапаўненнем. Затым хлопчыкі пачалі гуляць у гульню "Жмуркі". Зорны чалавечак Дапаўненне лёгка ператварыўся ў словы і хаваўся ў розныя сказы, а Алесь старанна яго шукаў.
Настаўнік. Давайце, сябры, і мы дапаможам Алесю адшукаць Дапаўненне. Вазьміце, калі ласка, картку № 1, якая ляжыць на вашых сталах. (У першым сказе з каментарыем, а ў астатніх самастойна вучні вызначаюць і падкрэсліваюць граматычную аснову і дапаўненні).

Прыкладны змест карткі

1. Зоры асвятлялі дом, двор, сад за агароджай (М.Лужанін).

2. Полем, лесам, пералескамі, па зямлі, вясной абуджанай, красавік ідзе з пралескамі па праталаінах і лужынках (С.Шушкевіч).

3. Вясёлае веснавое сонейка прасвечвалася праз галінкі дрэў і цешыла і расліну, і птушку, і ваду... (Я.Маўр).

Цёпла развітаўся Алесь з цікавым суразмоўнікам Дапаўненнем і падышоў да дзвярэй другога пакоя, каб пазнаёміцца з Азначэннем.

Чорныя дзверы былі прыадчынены, і хлопчык з хваляваннем зазірнуў у пакой. Сярод светлага пакоя стаяў невялікі чалавечак, які, відаць, любаваўся толькі што закончаным малюнкам. (Настаўнік паказвае схему-партрэт казачнага Азначэння.)

Дзіўны чалавечак знешне нічым не адрозніваўся ад Дапаўнення, толькі на галаве былі антэны іншай канструкцыі, ды і звышмодная кашуля таксама выглядала інакш.

Настаўнік. А якія яшчэ вы бачыце адрозненні? (Устанаўліваецца, што на кашулі Азначэння напісаны іншыя пытанні, на якія яно адказвае; на гэты раз вышыты хвалістыя лініі.)

- Добры дзень, паважанае Азначэнне! - першым парушыў цішыню Алесь.
- Доб-ры дзень, хлоп-чык! - крыху здзіўлена адказаў зорны чалавечак.
- Ці можна з Вамі, Азначэнне, пазнаёміцца?
- Так. Мож-на. Я люб-лю зна-ё-міц-ца з та-кі-мі вет-лі-вы-мі хлоп-чы-ка-мі".

Спачатку Алесь паведаў пра сябе, свае непрыемнасці і пра знаёмства з цікавым Дапаўненнем. А потым пачало расказваць і Азначэнне:

- Я сярэдні сын бацькі Сказа. Абазначаю прымету прадмета і адказваю на пытанні які? чый? Напрыклад, малюнак які? Прыгожы, акуратны. Малюнак чый? Азначэннеў, Алесеў. -- 3 прыветнай усмешкай працягнула Азначэнне зямляніну свой малюнак. - А яшчэ я ўмею лёгка ператварацца, як і ўсе мае браты, у словы. Вось, здаецца, і ўсё. Ці запомніў ты, Алесь?
- Так. Запомніў, - упэўнена адказвае хлопчык.
- А зараз пагуляем у цікавую і займальную гульню, - прапанавала Азначэнне. - Я буду называць словы-прадметы, а ты падбіраць да іх словы-азначэнні.

3 радасцю згадзіўся Алесь на гэтую прапанову.

Настаўнік. Давайце і мы, сябры, таксама пагуляем у гэтую гульню. Падбярэм да слоў-прадметаў як мага больш азначэнняў.

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на загадзя напісаную на дошцы табліцу. Выглядае яна прыкладна так:

Словы-прадметы	Які?	Чый? (чыя? чыё?)
Партфель		

Мяч
Маці
Песня
Кіно
Метро

Развітаўся Алесь з Азначэннем, як з сябрам. Не паспеў хлопчык адысці ад дзвярэй, як на нешта наткнуўся.

- Ой-ё-ёй!
- Прабачце, паважаны!?
- А-ка-ліч-насцю мя-не за-вуць!
- Прабачце, калі ласка, паважаны чалавечак Акалічнасць.

(Настаўнік дэманструе схему-партрэт Акалічнасці).

На яго галаве таксама, як ў Дапаўнення і Азначэння, дзіўныя антэны, надзета звышмодная кашуля. Праўда, на ёй напісаны ўжо іншыя словы-пытанні, не такая была і вышыўка - пункцірныя лініі.

- Хто ты та-кі? Што ро-біш у нашым до-мі-ку? -задзірліва запытала Акалічнасць.

Алесь адказаў на пытанні зорнага чалавечка. А потым Акалічнасць таксама расказала пра сябе:

- Я ў бацькі Сказа самы малодшы. У любы момант дапамагаю яму паясняць галоўныя, а то і сваіх старэйшых братоў дададзеных членаў. Люблю абазначаць у Сказе месца, час, спосаб дзеяння і адказваю на пытанні дзе? куды? адкуль? калі?

Потым Акалічнасць таксама прапанавала Алесю пагуляць у займальную гульню -- пры дапамозе дадзеных пытанняў уставіць у сказах замест кропак акалічнасці.

Настаўнік. Мы таксама пагуляем у гэтую гульню. (Вучні бяруць картку № 2 і дапісваюць акалічнасці).

Прыкладны змест карткі

1. (Адкуль?) .... (як?) .... прабіваўся тужлівы бляск месяца.
2. Туман высцілаўся (дзе?)........(як?)........
3. Ляцяць (куды?).............журавы над пожняй.

Сумна стала Алесю і Акалічнасці гуляць удваіх. Вырашылі сябры паклікаць на вуліцу яшчэ Дапаўненне, Азначэнне, Дзейнік і Выказнік.

Пачалася цікавая гульня ў жмуркі. Першым давялося жмурыць Алесю. Усе галоўныя і дадаными члены хуценька ператвараліся ў словы і складалі самыя розныя сказы.

Нечакана нешта зарыпела, замяўкала. Алесь расплюшчыў вочы. На стале сядзеў хатні шэранькі каток Васька і старанна мыўся. Хлопчык усміхнуўся яму, а потым смела пачаў выконваць дамашняе практыкаванне.

На другі дзень Алесь атрымаў на ўроку 10 балаў, і дапамог яму ў гэтым фантастычны, дзіўны сон.

Настаўнік. Адгорнем і мы падручнік і выканаем часткова гэтае практыкаванне. (Пажадана з

каментарыем вучняў.)

2.2. Урок – КВіЗ (Клуб вясёлых і знаходлівых) па тэме “Фразеалагізмы” ў 5-ым класе. Абагульняльныя заняткі

Важнейшай задачай для настаўніка-славесніка з'яўляецца выхаванне ў школьнікаў любові і цікавасці да моўнага багацця свайго народа. У гэтай справе шмат шляхоў. Аднак для прыкладу прывядзём адзін з урокаў. Мэта яго -- замацаваць і паглыбіць веды вучняў па тэме «Фразеалагізмы», удасканальваць уменне заўважаць і вылучаць устойлівыя спалучэнні слоў у кантэксце, тлумачыць лексічнае значэнне, рабіць супастаўляльны пераклад беларускіх і рускіх фразеалагічных зваротаў, падбіраць да слоў і словазлучэнняў сінанімічныя і антанімічныя фразеалагізмы. Пажадана не выпускаць з поля зроку і паходжанне некаторых устойлівых спалучэнняў слоў. Выхоўваць у школьнікаў калектыўны пошук трапнага адказу, кемлівасць, знаходлівасць, гумар і артыстызм.

Эпіграфам да ўрока можна ўзяць такія цудоўныя словы:

Ільняная і жытнёвая. Сялянская.
Баравая ў казачнай красе.
Старажытная. І самая славянская,
Светлая, як травы ў расе.
Вобразная, вольная, пявучая.
Мова беларуская мая!

П. Панчанка

Урок прапануем пачаць з чытання на памяць верша Пімена Панчанкі «Беларуская мова» або Петруся Броўкі «Багата, родная ты мова» на фоне беларускай народнай мелодыі (на выбар настаўніка), якая гучыць у запісу.

Затым настаўнік скажа, што пісьменнікі, фалькларысты, лінгвісты слушна называюць фразеалагізмы самародкамі і самацветамі роднай мовы, залацінкамі народнай мудрасці. А таму іх трэба ўжываць у мове ўмела і дарэчы. Для таго, каб пераканацца, што мы правільна выкарыстоўваем моўнае багацце, правядзем урок-КВіЗ.

Пасля арганізацыйнага моманту (выбары капітанаў каманд, членаў журы) прапануем вучням конкурс-размінку «Ці ведаеце вы?». Кожная каманда павінна растлумачыць значэнне пяці фразеалагізмаў:

адкрыць Амерыку (сказацъ пра даўно ўсім вядомае);
белая варона (чалавек, які выдзяляецца паводзінамі ці знешнасцю сярод іншых людзей);
матаць на вус (брацъ пад увагу, прыкмячацъ, запамінацъ што-небудзь);
не спускаць вока (пільна сачыць за чым-небудзъ);
на сёмым небе (бязмерна шчаслівы, вельмі задаволены чымсьці);
настройваць лыжы (ісці, ехацъ, накіроўвацца кудысьці);
віламі па вадзе пісана (невядома яшчэ, ці ажыццявіцца штосъці; пра няпэўнае);
на шыі сядзець (жыцъ за кошт каго-небудзь);
макам сыпаць (выказваць асаблівую прыхільнасцъ, увагу, хваліць каго-небудзъ);
шпільку падпускаць (гаварыцъ колка, намякацъ на штосъці непрыемнае).

Зразумела, што пасля кожнага конкурсу журы падводзіць вынікі.

Настаўнік. Вы з папярэдніх урокаў ведаеце, што многія спалучэнні слоў могуць быць устойлівымі і вольнымі. Напрыклад, у сказе: «Васілёк свайму таварышу **падаў руку**» ўсе словы ў словазлучэнні **падаў руку** мы разумеем: Васілёк павітаўся пры сустрэчы. Зусім іншае назіраем у сказе: «Да лесу было **рукой падаць**». Кожны здагадаўся, што тут ідзе гаворка не пра прывітанне, а пра адлегласць.

Я буду называць спалучэнні слоў. Першая каманда прыдумвае сказ так, каб гэтае спалучэнне было ўжыта ў прамым сэнсе, другая — у ролі фразеалагізма. Пасля пяці прыкладаў каманды мяняюцца заданнямі:

1. Закінуць вуды,
   стаяць на шляху,
   вырваць з коранем,
   прыкусіў язык,
   доўгая песня.

2. Па галоўцы гладзіць,
падняўся на ногі,
вады не замуціць,
пусціць слязу,
на руках насіць.

Наступнае заданне. Да фразеалагізмаў рускай мовы падбярыце адпаведныя фразеалагізмы, прымаўкі, прыказкі беларускай мовы (адпаведнікі запісаны праз коску на дошцы):

два сапога пара — абое рабое;
олух царя небесного — асёл маляваны;
иметь зуб — вока мець;
из уст в уста — з вуха на вуха;
нашли дурака — няма дурных;
баклуши бить — лынды біць;
беречь как зеницу ока — глядзецъ як вока;
обломать рога — рогі пазбівацъ;
изо всех сил — на ўсю моц (з усяе моцы);
не боги горшки обжигают — не святыя гаршкі лепяцъ.

У беларускай мове ўжываюцца фразеалагізмы, запазычаныя з іншых моў. Ёсць група фразеалагізмаў-інтэрнацыяналізмаў, г. зн. такіх, што вядомы ў большасці моў свету. Напрыклад: дамоклаў меч, ахілесава пята, праметэеў агонь, агнём і мячом і інш. Такія ўстойлівыя спалучэнні слоў паходзяць звычайна з антычных і стараславянскай моў.

А цяпер паслухайце невялікае паведамленне «3 гісторыі фразеалагізмаў», падрыхтаванае вашым таварышам. Выступленне аднакласніка мае на мэце расказаць пра паходжанне вышэй пералічаных фразеалагічных зваротаў. (Для паведамлення можна выкарыстаць адпаведныя артыкулы з «Этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў» І. Лепешава; Мн., 1981.)

Гучыць у грамзапісе беларуская народная песня або вучні спяваюць самі (на выбар вучняў).

Настаўнік. Наступны конкурс — конкурс капітанаў. Праверым, наколькі трывала капітан кожнай каманды валодае ведамі па фразеалогіі.

Заданне: у дадзеных урыўках з мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў знайсці ўстойлівыя спалучэнні слоў.

Капітанам даецца па пяць картак з запісаным тэкстам. Па чарзе кожны чытае ўрывак і адразу называе фразеалагізмы.

Тэксты для картак:

Вырас ён (хлопчык) ужо, у гады ўвайшоў, а ўсё толькі з дзецьмі гуляе, як маленькі. І празвалі яго людзі Іванкам Прастачком.

Казка «Цудоўная дудка»

Амаль сем тыдняў пракачаўся пан, чуць чорту душу не аддаў.

Казка «Пану навука»

Глядзелі ўтрох на гэты сшытак
І ўсё разгледзелі да нітак.
І хлопцы тут пасябравалі,
Язык і Яську развязалі...

Ён толькі летась скончыў школку
І веды меў у адну столку,
Ды й тых патрацію з палавіну,
У поле гонячы скаціну.

А хлопцы нават паўставалі,
У чыгунчык вочы паўстаўлялі,
Глядзяцъ, не моргнуцъ яны вокам:
Эх, мусіць смачны клёцкі з сокам!

А хлопцы проста збілісъ з тропу
І ў нейкім страсе і ў захопу
На дзядзьку-кухара глядзелі,
Як бы яны аслупянелі.

Якуб Колас. Новая зямля

— Чаго ты крычыш? — абазвалася пакрыўджаная буфетчыца.— Я старая жанчына. Бач, які герой знайшоўся. Сам кату па пяту, а распараджаецца.

Кузьма Чорны. Насцечка

І цяпер усе на вёсцы, абы размова зайшла пра Ганъчынага бацьку, кажуць, што ён сабакам сена косіць.

А. Васілевіч. Расці, Ганька

І калі пальнулі пры ім з вінтоўкі, Мішка як дуж кінуўся з усіх ног наўцёкі і зашыўся ў стог саломы, што стаяў каля дарогі.

М. Лынькоў. Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў

Ляжыцъ Міколка ні жывы ні мёртвы і толькі чуе, як моцна б'ецца ды вырываецца з грудзей яго маленькае сэрца.

М. Лынькоў. Міколка-паравоз

Заданне: закончыць фразеалагізмы. Улічваецца і тое, як хутка будзе дадзены правільны адказ (адпаведнікі таксама загадзя запісаны на дошцы).

Як гром... (з яснага неба).
Як дзве... (кроплі вады).
Навучыць,... (дзе ўюны (ракі) зімуюць).
Надзьмуўся як... (мыш на крупы).
Мядзведзь наступіў... (на вуха).
Кідаць словы... (на вецер).
Камень на камені... (не пакінуць).
Хоць кол... (на галаве чашы).
З вялікага грому... (малы дождж).
Ні слыху... (ні дыху).

Апошняе заданне патрабуе ад капітанаў не толькі ведаў па фразеалогіі, але і кемлівасці, артыстычных здольнасцей. Па чарзе кожны капітан выцягвае невялікую картку з запісаным фразеалагічным зваротам. Значэнне гэтага фразеалагізма трэба перадаць пры дапамозе пантамімы (жэстаў і мімікі). Пры гэтым можна карыстацца прадметамі на стале, якія загадзя падрыхтаваны. А каманды павінны назваць запісаны фразеалагізм.

Словазлучэнні для картак: кішэнь трэсці, закасаўшы рукавы, падпілаваць рогі, у бубен біць, з нагі на нагу, з кута ў кут, намыліць галаву (шыю), абводзіць вакол пальца, вадзіць за нос, язык прыкусіць, звязаць рукі, брацца за жывот і інш..

І зноў гучыць беларуская народная песня.

Настаўнік. А цяпер заданне камандам: да слоў і словазлучэнняў, якія запісаны на дошцы, падбярыце фразеалагізмы - сінонімы з ліку дадзеных. (На экран праецыруюцца праз графапраектар (кадаскоп) фразеалагізмы.) Для таго, каб сэканоміць час на выкананне гэтага задання, можна насупраць кожнага слова і словазлучэння запісаць толькі адпаведныя нумары фразеалагізмаў:

1) блізка — 4; 7;
2) добра працаваць — 8; 13; 16; 17;
3) нечакана, раптоўна — 6; 11; 15; 19;
4) усе без выключэння — 1; 9;
5) хлусіць, гаварыць абы-што — 2; 12; 18; 20;
6) хутка бегчы — 3; 5; 10; 14 (16; 17).

(Для даведак: 1. Усе як адзін. 2. Наверзці сем карабоў. 3. Высалапіўшы язык. 4. Рукой падаць. 5. Аж пяткі бліпічаць. 6. Як гром з яснага неба. 7. Пад бокам. 8. Да сёмага поту. 9. У адзін голас. 10. Зямлі не чуць пад сабой. 11. Як з-пад зямлі вырас. 12. Намалоць глупства. 13. Закасаўшы рукавы. 14. Як з прывязі сарваўся. 15. Як з неба зваліцца. 16. На ўсю моц. 17. Штосілы. 18. Плесі лухту. 19. Як снег на галаву. 20. Дурыць галаву.)

Наступнае заданне: да ўстойлівых словазлучэнняў падбярыце антанімічныя фразеалагізмы (адпаведнікі таксама пажадана змясціць на дошцы ці экране).

Хоць вока выкалі (хоць іголкі збірай);
трымаць язык за зубамі (распускаць язык);
лёгкі на нагу (цяжкі на нагу);
ні свет ні зара (на шапачны разбор);
апусціць галаву (задраць галаву);
за вочы (у вочы);
рукой падаць (блізкі свет);
востры на язык (цяляты язык аджавалі);
жыць сваім розумам (жыцъ чужым розумам);
аж пяткі бліпічаць (як мокрае гарыцъ).

Настаўнік. А цяпер праверым, як нашы каманды справіліся з дамашнім заданнем. Удзельнікам патрэбна было да ўрока-КВіЗа як мага больш запісаць фразеалагізмаў сваёй мясцовасці. Перамагае тая каманда, якая назаве найбольшую колькасць гэтых устойлівых словазлучэнняў.

Значэнне фразеалагічных зваротаў можна перадаць не толькі пантамімай, але і з дапамогай гумарыстычных малюнкаў. Да сённяшняга ўрока мастакам нашых каманд патрэбна было намаляваць па 5-7 малюнкаў да любых фразеалагізмаў і падпісаць іх. Давайце пазнаёмімся з падрыхтаванымі працамі і ацэнім, наколькі ўдала атрымаліся яны (школьнікі дэманструюць зробленае).

Пакуль журы падводзіць вынікі, для школьнікаў прапануецца выступленне іх таварыша па тэме «Моўныя самацветы ў слоўніках і кнігах».

Адначасова вучні знаёмяцца з выставай слоўнікаў і кніг па фразеалогіі: Гаўрош Н.В. , Лепешаў І.Я., Янкоўскі Ф. М. Фразеалагічны слоўнік (Мн., 1973); Клышка М. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў (Мн., 1976); Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Пад. рэд. Ф. Янкоўскага (Мн., 1981), Моўныя самацветы (Мн., 1985), З народнай фразеалогіі. Дыферэнцыяльны слоўнік (Мн., 1981); Мяцельская Е.С., Камароўскі Я.М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі (Мн., 1972); Юрчанка Г. Ф. І коціцца і валіцца (Мн., 1971), І сячэ і паліць (Мн., 1974), Слова за словам (Мн., 1977); Шкраба І., Шкраба Р. Крынічнае слова (Мн., 1987); Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія (Мн., 1981) і інш.

Журы падводзіць вынікі.

2.3. Урок - конкурс «У паэтычным садзе Максіма Багдановіча» ў 10-ым класе. Заключныя заняткі

Мэта: праверыць і абагульніць веды вучняў па біяграфіі і творчай спадчыне Максіма Багдановіча, пазнаёміць з некаторымі новымі для вучняў аспектамі яго творчасці. Удасканальваць уменне выразна чытаць уголас мастацкія творы паэта і беларускіх пісьменнікаў.

На прыкладзе асобы Максіма Багдановіча, на яго вершах выхоўваць у вучняў пачуццё

прыгожага, любоў да радзімы; зацікавіць іх творчасцю песняра.

Абсталяванне: партрэт паэта, пад ім словы:

Беларусь, твой народ дачакаецца
Залацістага, яснага дня.

Плакаты з выказваннямі вядомых пісьменнікаў пра Багдановіча і яго творчасць:

Максім Багдановіч па праву заняў пачэснае месца ў нашай маладой паэзіі як высокаталенавіты паэт і майстра паэтычнай формы. Сярод беларускіх паэтаў Максім Багдановіч вылучаўся глыбокай і шырокай адукацыяй, тонкім разуменнем і пачуццём паэзіі.

Якуб Колас

Ёсць паэты, якія пішуць творы, каб потым з іх выдаць выбранае, але ёсць і паэты, што пішуць толькі выбранае. Да такіх і належыць Максім Багдановіч.

Максім Танк

...Унутраны агонь паэзіі Максіма Багдановіча з цягам часу не згасне... і ў будучым мы ў яго паэзіі знойдзем сябе, таму што «ўсе разам ляцім да зор».

Эмілія Легутэ (літоўская пісьменніца)

Кніжная выстаўка твораў Багдановіча і літаратурных прац аб ім; выстаўка вучнёўскіх ілюстрацый да вершаў паэта. На стале — букет валількоў.

Э п і г р а ф:

Вечна светлы і вечна дужы,
Вечна юны, як наша зямля.
Мы табой ганарымся — і плачам,
Мы нясём цябе ў сэрцы праз дым.
Нізка галаў схіляю, юнача,
Перад вечным глаголам тваім.

У. Караткевіч. «Багдановічу»

Магнітафонны запіс песні «Магдалена» (верш М. Багдановіча, муз. У. Мулявіна).

Уступнае слова настаўніка: Кветкамі зямлі хочацца назваць многія вершы беларускіх паэтаў. Кветкі суправаджаюць нас усё жыццё: сустракаюць пры нараджэнні, цешаць у святы, суцяшаюць у старасці. Яны патрэбны нам заўсёды, таму што без хараства чалавек не можа жыць.

Кветкамі зямлі па праву можна назваць і вершы пісьменніка-дэмакрата, песняра народнай долі, палымянага грамадзяніна і патрыёта сінявокай Беларусі Максіма Багдановіча.

На сённяшнім уроку мы прынясём сваё незвычайнае вязьмо таленавітаму паэту — букет ведаў па яго біяграфіі і творчай спадчыне; пазнаёмімся з некаторымі новымі аспектамі творчасці Багдановіча.

Каб наш букет стаў вялікім і рознакаляровым, калі ласка, прыбаўляйце да яго свае краскі-адказы. Кожны конкурс патрабуе спаборніцтва. Як і дамаўляліся загадзя да ўрока, давайце падзелімся на дзве (тры) каманды (кожны рад — каманда), работу якіх будзе ацэньваць журы. (У якасці членаў журы можна запрасіць на ўрок вучняў-старшакласнікаў, настаўнікаў-славеснікаў, бацькоў.)

1 - ш ы конкурс — на лепшага знаўца творчай біяграфіі Максіма Багдановіча.

Настаўнік. На наш урок-конкурс з беларускіх палёў прыйшла цудоўная, любімая і апетая паэтам кветачка — васілёк. Кветачка незвычайная: на яе пялёстках пытанні. Любому члену кожнай каманды даецца магчымасць выцягнуць пялёстак і адказаць на пытанне.

1. Раскажыце пра бацьку паэта. З якім вялікім рускім пісьменнікам ён сябраваў, а потым нават стаў сваяком?

(Вядомы беларускі этнограф, фалькларыст і лінгвіст. З М.Горкім.)

2. Назавіце першы твор Багдановіча. Калі і ў якой газеце быў надрукаваны ён?

(«Музыка». У газеце «Наша Ніва» ў 1907 г.)

3. Багдановіч вядомы і як таленавіты перакладчык. З якіх моў ён перакладаў?
(З рускай, украінскай, французскай, іспанскай, нямецкай і інш.)
4. Назавіце прозвішча беларускага пісьменніка, з якім Багдановіч сябраваў апошнія гады жыцця? Як назваў пісьменнік свае ўспаміны пра Багдановіча?
(Змітрок Бядуля; «Страцім-лебедзь».)
5. У якіх гарадах жыў М.Багдановіч?
(У Мінску, Гродне, Ніжнім Ноўгарадзе, Яраслаўлі, Ялце.)
6. Як называецца апошні верш паэта?
(«У краіне светлай, дзе я ўміраю...»)
7. Вядома, што паэт пахаваны ў Ялце. На яго магіле пастаўлены помнік. Хто яго аўтар? З якога твора Максіма Багдановіча ўзяты словы, што напісаны на помніку паэту? Прачытайце іх.
(Заір Азгур. З санета «Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі»:

Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.)

8. Многія пісьменнікі наведалі мясціны, звязаныя з жыццём Багдановіча. У якіх творах яны апісалі свае ўражанні ад паездкі?
(С.Александровіч. «Пуцявіны паэта»; А. Бачыла. «Дарогамі Максіма Багдановіча»; М.Стральцоў. «Загадка Багдановіча»; Л. Зубараў. «Максім Багдановіч» і інш.)
9. Хто сказаў пра М.Багдановіча: «Шчасце свайго народа ён бачыў у выхадзе яго на шырокую арэну агульначалавечай гісторыі. Як роўны з роўнымі, беларускі народ мысліўся ім сярод іншых народаў, і ў гэтым галоўныя матывы яго творчасці»?
(Кузьма Чорны.)
10. Творчасці якіх вялікіх славянскіх паэтаў прысвяціў свае крытычныя артыкулы Максім Багдановіч?
(А.Пушкіна і Т.Шаўчэнкі)
11. Якую казку для дзяцей напісаў Багдановіч?
(«Мушка-зелянушка і камарык-насаты тварык».)
12. Якую беларускую народную песню любіў паэт? (“Не кувай ты, шэрая зязюля...”)

Настаўнік. Наш урок-конкурс называецца “У паэтычным садзе Максіма Багдановіча”. На жаль, сапраўднага фруктовага саду малады паэт не паспеў пасадзіць, бо кароткі быў яго жыццёвы век. Але такі сад, звязаны з імем Максіма Багдановіча, ёсць. Дзе ён знаходзіцца? Хто яго задумаў і пасадзіў? Мы даведаемся з невялікага паведамлення “Максімаў сад”, падрыхтаванага вашым аднакласнікам. (Для паведамлення выкарыстоўваецца артыкул “Максімаў сад” з кнігі Алеся Бачылы “Дарогамі Максіма Багдановіча”. – Мн., 1983. – с. 100-104.)

Журы падводзіць вынікі конкурсу.

2-гі конкурс – на лепшага чытальніка твораў М.Багдановіча

Настаўнік. Максім Багдановіч быў строга патрабавальным да самога сябе, да сваёй творчасці. Ён шмат працаваў над удасканаленнем мастацкай формы сваіх твораў, клапаціўся аб павышэнні паэтычнага майстэрства. За ўзоры беларускай лірыкі Багдановіч быў высока ацэнены сучаснікамі і нашчадкамі. (Настаўнік звяртаецца да плакатаў з выказваннямі Я.Коласа, М.Танка, Э.Легутэ пра М.Багдановіча, яго творчасць і выразна чытае іх.)

А цяпер пачытаем яшчэ раз творы паэта. (Ад кожнай каманды выступаюць 4-5 вучняў з выразным чытаннем вершаў на выбар.)

Настаўнік. Вершы Максіма Багдановіча лаканічныя па форме, але напоўненыя глыбінёй думак і пачуццяў. Яны так і просяцца на музыку. Многія з іх натхнілі кампазітараў Беларусі на стварэнне музычных твораў.

Давайце паслухаем невялікае паведамленне “Паэзія М.Багдановіча ў музыцы” (рэферат вучня, напісаны паводле артыкула В.Васільевай “Максім Багдановіч і музыка”//Народная асвета. 1976. №3).

Гучыць магнітафонны запіс песні “Магдалена”.

Зноў слова журы.

3-ці конкурс – на лепшага знаўца зместу твораў М.Багдановіча

1. У якіх вершах паэт...

а) ...гаворыць, што знойдзеныя зернейкі з’яўляюцца сімвалам вечнага жыцця, бессмяротнасці народнага духу?

(Санет “Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...”)

б) ...звяртаецца да народа са словамі:

«Браця! Ці зможам грамадскае гора?
Браця! Ці хваце нам сілы?!»

(«Краю мой родны! Як выкляты богам…»)

2. Хто апісаны ў наступных радках? З якіх твораў гэтыя героі?

а) Душой стаміўшыся ў жыццёвых цяжкіх бурах,
Свой век канчае ён ў манастырскіх мурах.
Тут ціша, тут спакой,— ні шуму, ні клапот.
Ён пільна летапіс чацвёрты піша год.

(Летапісец з аднайменнага твора.)

б) ...горды, моцны птах.
Яго звычаі — арліныя,
Яго ўцехі — сакаліныя;
Пер’і-пер’ечкі бялеюцца
Ды на золаку агнявеюцца.

(Страцім-лебедзь з аднайменнага твора)

в) Не умее...
Працаваць,
Толькі ўмее з хлопцамі
Жартаваць;
Ані выткаць кросенкі,
Ані шыць,
Ані стравы хораша
Наварыць.

(Мушка-зелянушка з паэмы-казкі “Мушка-зелянушка і камарык — насаты тварык”.)

3. У якіх творах М. Багдановіча ёсць наступныя пейзажныя замалёўкі?

а) Вечар на захадзе ў попеле
тушыцъ
Кучу чырвоных кавалкаў вугля;
Ціха ўсё; вецер лістка не
зварушыць;
Не скалыхнуцца ні траўкай
паля.

(«Вечар на захадзе ў попеле тушыць…»)

б) Уюцца змейкай срабрыстай
дарожкі,
Брызгі золата ў небе блішчацъ,
І маркотныя месяца рожкі
Праз марозную мглу зіхацяць.

(«Зімовая дарога».)

в) Як мары, белыя бярозы
Пад сінявой начной стаяць,
У небе зоркі ад марозу
Пахаладзеўшыя дрыжацъ.

("Зімой")

4. З якіх твораў наступныя радкі?

а) І прад высокаю красою,
Увесь зачараваны ёй,
Скланіўся я душой маёй,
Натхнёнай, радаснай такою,
А ў сэрцы хораша было,
Там запалілася цяпло.
(«Вераніка».)

б) Ад родных ніў, ад роднай хаты
У панскі двор дзеля красы
Яны, бяздольныя, узяты
Ткаць залатыя паясы.
(«Слуцкія ткачыхі».)

Настаўнік. Глыбокая любоў і павага да паэзіі Максіма Багдановіча, да яго самога жывуць у народзе. Іх выказваюцъ у сваіх творах многія мастакі і скульптары.

Давайце зноў паслухаем невялікае паведамленне «У жывапісе, графіцы, скульптуры». (Дакладчык спалучае выступленне з дэманстрацыяй твораў мастацтва. Варта выкарыстаць артыкул А. Марачкіна «Заміж персідскага ўзора цвяток радзімы васілька» // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1988. № 5.)

Падводзяцца вынікі 3-га конкурсу.

4-ты конкурс — на лепшага ілюстратара твораў Багдановіча.

Адзін з членаў журы на дадзеным этапе ўрока сцісла аналізуе вучнёўскія ілюстрацыі, паведамляе камандам агульную колькасць балаў за гэты конкурс.

5-ты конкурс — на лепшага чытальніка вершаў беларускіх паэтаў, прысвечаных М. Багдановічу.

Настаўнік. Пра таленавітага песняра сінявокай Беларусі напісана шмат паэтычных твораў. Давайце паслухаем некаторыя з іх.

Педагог чытае на памяць верш У. Караткевіча «Багдановічу». Далей ад кожнай каманды выступаюць 2 - 3 чытальнікі з выразным чытаннем твораў пра Максіма Багдановіча.

На ўроку могуць прагучаць наступныя вершы беларускіх сучасных паэтаў: Рыгора Барадуліна «...Сплывала хмара ў беспрытульнасць сноў»; Уладзіміра Караткевіча «На роднай магіле»; Ніла Гілевіча «Апошняе спатканне з Веранікай»; Станіслава Шушкевіча «Спяваў салоўка песню маю»; Максіма Лужаніна «Васілёк»; Максіма Танка «Над магілай М. Багдановіча»; Віктара Гардзея «Максіму Багдановічу»; Міхася Пазнякова «У Максімавым садзе»; Яўгеніі Янішчыц «Ялта — 1917»; Алеся Салаўя «Максіму Багдановічу» і інш.

Вынікі ўрока падводзяць члены журы.

2.4. Напісанне рэцэнзіі на кінафільм (спектакль) паводле мастацкіх твораў, вывучаных на ўроках літаратуры

Паводле дадзеных сацыялагічных даследаванняў, найбольш актыўнымі кінагледачамі сёння з'яўляюцца школьнікі. Панаванне тэлебачання і аўдыёвізуальных сродкаў, на жаль, патроху адсунула кнігу на другі план, але дзякуючы ўрокам літаратуры, майстэрству настаўнікаў-філолагаў "камп'ютэрнае пакаленне" яшчэ любіць і чытае мастацкае слова.

Настаўнікам літаратуры неабходна перагледзець педагагічныя і метадычныя аспекты навучання сённяшніх вучняў і аптымальна скарыстаць набыты падлеткамі вопыт тэлегледачоў, асабліва на ўроках па развіцці вуснай і пісьмовай мовы.

Гаворка пра напісанне ў школе рэцэнзіі на кінафільм або спектакль узнікла не без падстаў. У апошні час багацце літаратуразнаўчых артыкулаў па пэўным вывучаным мастацкім творы і шматлікія дапаможнікі абітурыентам па напісанні сачыненняў негатыўна паўплывалі на правядзенне ўрокаў развіцця звязнай мовы вучняў, асабліва ў старэйшых класах. Сачыненні з невялікімі пераробкамі спісваюцца з адпаведных крыніц, а гэта ніяк не развівае самастойнасці думкі.

Напісанне рэцэнзіі на кінафільм, спектакль у нейкай ступені дапаможа настаўнікам мовы і літаратуры пазбегнуць праблемы спісвання і адпаведна разнастаіць віды ўрокаў па развіцці звязнай мовы вучняў. Вядома, што рэцэнзію не спішаш, бо гэта плён уласных назіранняў і ўяўленняў.

У выніку аналізу праграмнага спісу твораў для абавязковага вывучэння і рэкамендацыйнага пераліку кніг для ўрокаў пазакласнага чытання ў 8 - 11 класах склалася наступная табліца мастацкіх фільмаў, тэлеспектакляў і спектакляў, знятых паводле твораў беларускіх пісьменнікаў:

Клас	Аўтар і назва мастацкага твора	Фільм (тэлефільм, тэлеспектакль), год стварэння і рэжысёр
8	**Іван Шамякін**. Аповесць "Гандлярка і паэт"	Фільм. 1978. Сяргей Самсонаў
	Васіль Быкаў. Аповесць "Абеліск"	Фільм. 1977. Рычард Віктараў
	"Жураўліны крык"	Тэлефільм "Доўгія вёрсты вайны". 1-я серыя. 1975. Аляксандр Карпаў
	"Дажыць да світання"	Тэлеспектакль. 1976. Яўген Шабан
9	**Уладзімір Караткевіч**. Аповесць "Сівая легенда"	Фільм. 1990. Барыс Парэмба
	"Дзікае паляванне караля Стаха"	Фільм. 1979. Валеры Рубінчык
	Аляксей Дудараў. П'еса "Вечар"	Фільм "Восеньскія сны". 1987. Ігар Дабралюбаў
	Віктар Казько. Аповесць "Суд у Слабадзе"	Фільм "Сведка". 1985. Валеры Рыбараў
	Мікалай Матукоўскі. Камедыя "Амністыя"	Тэлефільм "Траянскі конь". 1980. Віктар Панамароў
	"Мудрамер"	Тэлефільм. 1988. Віктар Панамароў

10	**Янка Купала**. П'есы "Паўлінка"	Фільм "Пасля кірмашу". 1972. Юры Цвяткоў
	"Раскіданае гняздо"	Фільм. 1981. Барыс Луцэнка
	Якуб Колас Трылогія "На ростанях"	Фільм "Першыя выпрабаванні" 1960-1961. Уладзімір Корш-Саблін
	Кандрат Крапіва. Камедыя "Хто смяецца апошнім"	Фільм. 1954. Уладзімір Корш-Саблін
	Уладзімір Караткевіч. Раман "Хрыстос прызямліўся ў Гародні"	Фільм. 1989. Уладзімір Бычкоў
	Іван Чыгрынаў. Раман "Плач перапёлкі"	Тэлефільм. 1990. Ігар Дабралюбаў
11	**Іван Мележ**. Раман "Людзі на балоце"	Фільм. 1981 - 1985. Віктар Тураў
	Васіль Быкаў. Аповесці "Знак бяды"	Фільм. 1986. Міхаіл Пташук
	"Сотнікаў"	Фільм "Узыходжанне". 1977. Ларыса Шапіцька
	"Альпійская балада"	Фільм. 1965. Барыс Сцяпанаў
	"Трэцяя ракета"	Фільм. 1963. Рычард Віктараў
	"Воўчая зграя"	Фільм. 1975. Барыс Сцяпанаў
	Іван Пташнікаў. Аповесць "Тартак"	Тэлефільм. 1974. Віктар Карпілаў
	Іван Чыгрынаў. Раманы "Апраўданне крыві", "Свае і чужыя"	Тэлефільм. 1990. Ігар Дабралюбаў
	Уладзімір Караткевіч. Аповесць "Ладдзя Роспачы"	Фільм. 1987. Алег Белавусаў
	П'еса "Маці ўрагану'	Фільм. 1990. Юры Марухін
	Вячаслау Адамчык. Раман "Чужая бацькаўшчына"	Фільм. 1982. Валеры Рыбараў
	Алесь Адамовіч. "Хатынская аповесць"	Фільм "Ідзі і глядзі". 1985. Элем Клімаў

Прагляд кінастужак пажадана арганізоўваць пасля вывучэння мастацкага твора (гэта можна зрабіць праз мясцовыя кінасеткі). Згадаем, што на Беларускім тэлебачанні час ад часу дэманструюцца кінафільмы, тэлеспектаклі паводле мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў. Педагог можа зрабіць перазапіс стужак на касеты, што паслужыць стварэнню сваёй відэатэкі. Прагляд спектакляў можна арганізаваць праз культпаходы ў тэатр.

Вобразы-персанажы, што ўзнікаюць ва ўяўленні вучняў у час чытання і аналізу мастацкага твора і пры сустрэчы з экраннымі і сцэнічнымі героямі ў адным выпадку могуць падмацоўваць уяўленне, а ў другім, наадварот, не прымаюцца падлеткамі. У такой сітуацыі звычайна

распачынаецца дыскусія.

Супастаўленне мастацкага твора і яго экранізацыі або пастаноўкі на тэатральнай сцэне фарміруе ў падлеткаў крытычнае мысленне, развівае маналагічную мову, выхоўвае моўную культуру і культуру слухача.

Для таго, каб вучні паспяхова справіліся з напісаннем рэцэнзіі на кінафільм ці спектакль, трэба паэтапна правесці падрыхтоўчую працу. На некалькіх уроках мовы, літаратуры і сусветнай мастацкай культуры настаўнік можа прапанаваць сваім выхаванцам розныя заданні і практыкаванні, якія не абавязкова павінны быць звязаны з тэмай урока.

Мэты такіх заняткаў:

1) папоўніць лексікон школьнікаў словамі-тэрмінамі (афіша, гама, дыялог, кадр, кінафільм, кінематаграфіст, маналог, мантаж, мастацтвазнаўства, пракат, ракурс, сцэнар, фінал, экранізацыя і інш.);

2) даць паняцце аб прафесіях кінематаграфіста, сцэнарыста, рэжысёра, аператара, мастака-пастаноўшчыка, грымёра, дэкаратара, кампазітара, артыста, статыста;

3) навучыць уменню падбіраць сінонімы (фільм — кінафільм, тэлефільм, карціна, кінастужка, тэлестужка;

рэжысёр — кінарэжысёр, кінематаграфіст, аўтар фільма; экранізацыя — кінатрактоўка, экраннае ўвасабленне, інтэрпрэтацыя, пастаноўка; артыст — акцёр, выканаўца);

4) звярнуць увагу падлеткаў на віды кіно (мастацкае або ігравое, дакументальнае, навукова-папулярнае; апошнім часам ствараецца рэкламнае кіно) і жанры (кінааповесць, драма, меладрама, кінаэпапея, камедыя, фільм-спектакль, прыгодніцкі фільм, гістарычны, дэтэктыў і інш.).

На заключным этапе падрыхтоўчай працы выкладчык ужо можа сарыентавацца, ці засвоілі вучні мінімум спецыяльнай лексікі (тэрміны і выразы). Праз эпідыяскоп варта спрацыраваць змест наступнага практыкавання:

Сфармуляваць пытанні. Уставіць замест шматкроп'я неабходныя словы.

Гэты фільм мастацкі ці ... (дакументальны)?

Кінакамедыя ці ... (драма, трылер, фантастыка, дэтэкгыў і інш.)?

Калі ён ... (выйшаў, з'явіўся) на экранах?

Хто з'яўляецца ... (стваральнікам, аўтарам, рэжысёрам) фільма?

Хто ... (напісаў, стварыў) музыку да фільма?

Якія акцёры ... (заняты, здымаліся, выконваюць ролі) ў фільме?

Хто выконвае ... (галоўныя, вядучыя) ролі?

Можна прапанаваць школьнікам падабраць азначэнні (эпітэты) да слоў фільм, спектакль (выдатны, вясёлы, добры, захапляльны, няўдалы, павучальны, расцягнуты, смешны і г. д.).

Пасля падрыхтоўкі да напісання рэцэнзіі варта арганізаваць наступную працу:

1. Перад праглядам кінафільма ці спектакля правесці ўступную гутарку, у якой трэба расказаць вучням пра гісторыю стварэння пастаноўкі (дапаможны матэрыял выкладчык можа знайсці ў часопісах "На экранах Беларусі', "Мастацтва", "Роднае слова" і ў іншых перыядычных выданнях).

2. Прагляд пажадана зрабіць у пазаўрочны час (вельмі важная прысутнасць самога настаўніка-філолага).

3. Правесці сціслую гутарку (арыенціровачныя заняткі) з мэтай вывучэння ўражанняў дзяцей пасля прагляду. Пытанні і заданні могуць быць наступныя:

— Калі і дзе адбываюцца падзеі ў кінафільме (спектаклі)?

— Хто з'яўляецца галоўным героем твора?

— Што вы даведаліся пра яго?

— Якія эпізоды вам запомніліся асабліва і чаму? Што не спадабалася?

— Растлумачце сэнс назвы пастаноўкі. Якую б назву далі вы і чаму?

— Падзяліце прагледжаны фільм (спектакль) на сэнсавыя часткі (пажадана вызначыць самыя важныя кадры і падабраць да іх загалоўкі, якія стануць своеасаблівым планам пастаноўкі).

Напісанне рэцэнзіі — гэта плён асабістых назіранняў, працы душы і розуму, але, як паказвае практыка, і тут патрэбная значная дапамога, нават у моцным класе.

Школьнікам можна прапанаваць прыкладны план-алгарытм напісання рэцэнзіі ў выглядзе табліцы:

№ п/п	Часткі рэцэнзіі	Тэмы	Асноўныя пытанні
1.	Уступ	Гісторыя стварэння фільма (спектакля)	Назавіце аўтараў пастаноўкі. Што вы даведаліся пра іх? На якой кінастудыі, у якім тэатры і калі пастаўлены твор? Што натхніла аўтараў звярнуцца да гэтай экранізацыі (пастаноўкі)?
2.	Асноўная частка	Адлюстраванне эпохі, часу і месца падзей	Ці ўдалося рэжысёру, аператару, мастаку, дэкаратару адлюстраваць час і месца падзей, якія апісаны ў мастацкім творы? Дайце ацэнку масавых сцэн, падачы планаў, пейзажных карцін.
		Праца артыстаў	Назавіце артыстаў, якія выконвалі галоўныя ролі. Якія ролі найбольш удалыя? Што, на вашу думку, не атрымалася? З дапамогай якіх прыёмаў раскрыты характары герояў? Ці ёсць у фільме (спектаклі) персанаж, праз які выказана аўтарская ідэя?
		Мова кіно (спектакля)	Ці захоўваюць артысты моўныя нормы? Чым адметная мова персанажаў? Ці апраўданы асобныя моўныя адступленні ад зместу?
		Музыка і песні	Ці ўдала перадаюць настрой пастаноўкі музыка, песні? Як музычнае афармленне дапамагае ўспрыманню зместу пастаноўкі?
		Сюжэт, жанр, ідэйны змест	Ці ёсць канфлікт у фільме (спектаклі)? У чым яго сутнасць? У якім жанры зроблена пастаноўка? З дапамогай якіх прыёмаў раскрыта асноўная ідэя?
3.	Заключная частка	Роздум і ўражанні	Ці ўдалося рэжысёру перадаць агульны дух, маральную накіраванасць мастацкага твора? Што даў вам фільм (спектакль)? Ці патрэбны ён маладому пакаленню? Ці варта было экранізаваць гэты літаратурны твор?

Перад напісаннем рэцэнзіі можна прапанаваць вучням паслухаць узор падобнай працы. На нашу думку, гэта пажадана рабіць толькі для слабападрыхтаваных школьнікаў.

Вучням 10-11 класаў можна прапанаваць напісаць рэцэнзію і на дакументальны, навучальны кінафільм.

Раздзел 3. Выкарыстанне асобасна-арыентаваных тэхналогій навучання

3.1. Тэхналогія калектыўнага асэнсавання. Абмеркаванне аповесці Уладзіміра Караткевіча “Ладдзя Роспачы” ў 9-ым класе. Урок пазакласнага чытання

Закончыць вывучэнне манаграфічнай тэмы "Уладзімір Караткевіч" праграма прапануе аповесцю "Ладдзя Роспачы" ці "Сівая легенда". Дзевяцікласнікі найчасцей аддаюць перавагу першаму з пералічаных твораў, які можна прачытаць за гадзіну-дзве перад урокам.

Да чытання "Ладдзі Роспачы" падлеткаў прыцягвае не толькі параўнальна малая колькасць старонак, але і лёгкая манера пісьменніцкага аповеду. Сам У. Караткевіч зазначаў, што гэты твор — адзін з найбольш улюбёных.

Калі зыходзіць з патрабаванняў любой сучаснай педагагічнай методыкі, урок патрэбна пачаць з мэтавай устаноўкі і матывацыі, якія, як вядома, стымулююць вучняў да навучальна-пазнавальнай дзейнасці. Настаўнік прапаноўвае старшакласнікам самім сфармуляваць мэту і задачы ўрока пазакласнага чытання, пастарацца раскрыць тэматыку, праблемы, ідэйны змест і мастацкую арыгінальнасць самастойна прачытанай аповесці.

Пасля некалькіх адказаў педагог скіроўвае ўвагу на пералік задач, загадзя запісаных на дошцы, і просіць параўнаць іх з выказанымі:

- пазнаёміць з творчай гісторыяй напісання аповесці "Ладдзя Роспачы";
- вызначыць канкрэтна-гістарычнае, міфалагічнае і агульначалавечае ў змесце твора, раскрыць значэнне выкарыстаных сімвалаў і алегарычных вобразаў у ім;
- звярнуць увагу на глыбокі пісьменніцкі роздум над сэнсам чалавечага жыцця і лёсам роднага краю, падкрэсліць аўтарскую пазіцыю ў творы і спосабы яе выяўлення.

Як вядома з вопыту, добра падрыхтаваны клас без асаблівых намаганняў спраўляецца з фармуляваннем мэты і задач урока, але ў вызначэнні праблематыкі, ідэйнага зместу аповесці "Ладдзя Роспачы" без папярэдняга літаратурнага аналізу ў дзевяцікласнікаў узнікаюць цяжкасці.

У сціслым паведамленні пра гісторыю напісання аповесці настаўнік можа зазначыць, што "Ладдзю Роспачы" Уладзімір Караткевіч надрукаваў у 1964 г. Задума яе напісання ўзнікла падчас гасцявання пісьменніка ў свайго дзядзькі Ігара Васілевіча Грынкевіча, які жыў у Рагачове. Ігар Васілевіч валодаў рэдкім талентам выдатнага апавядальніка. У гэтым старажытным горадзе пісьменнік пачаў пісаць раман "Каласы пад сярпом тваім", аповесць "Чазенія" і іншыя творы.

Чаму аповесць "Ладдзя Роспачы" прысвечана менавіта Рыгору Барадуліну?

З невялікага настаўніцкага аповеду дзевяцікласнікі даведаюцца, што Рыгор Барадулін — блізкі сябар пісьменніка, таксама яго зямляк, бо паходзіць з Віцебшчыны. Яны пазнаёміліся і пасябравалі на адным з пасяджэнняў літаратурнага аб'яднання пры газеце "Чырвоная змена". Разам пісьменнікі пабывалі ў творчай камандзіроўцы на Далёкім Усходзе.

Тут можна праз эпідыяскоп паказаць фотаздымкі "Рыгор Барадулін, Уладзімір Караткевіч і Янка Брыль на Ушаччыне. 1965 г." і "Уладзімір Караткевіч і Рыгор Барадулін. 1972 г", што змешчаны ў 6 томе Збору твораў У. Караткевіча (у 8т.;Мн., 1990).

Вывучэнне чытальніцкага ўспрымання твора выкладчык пачынае з пытання:

У які час і дзе адбываюцца падзеі, апісаныя ў "Ладдзі Роспачы "? Якія мастацкія эпізоды, вобразы, дэталі ілюструюць жыццё людзей той эпохі?

Без дамашняй падрыхтоўкі дзевяцікласнікі не змогуць даць поўнага, дакладнага адказу пра гістарычныя абставіны, апісаныя ў кнізе. Час, адлюстраваны ў "Ладдзі Роспачы", — другая палова XVI ст. (прыкладна 50 — 80-я гг.): *"...Няшчасны быў горад. Зусім нядаўна яго крымчакі абрабавалі і спалілі, за дваццаць сем год перад гэтым тое самае зрабіла маскоўская рaць".* Гэтыя радкі распавядаюць пра Лівонскую вайну, распачатую ў канцы 50-х гг. XVI ст., якая падтачыла моц Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

У аповесці дзейнічаюць два вобразы — *"літасцівая каралева Бона з роду Сфорца "* і прывід Івана Жахлівага,— прататыпамі якіх з'яўляюцца рэальныя гістарычныя асобы. Вядома, што Бона Сфорца

стала жонкай Жыгімонта I Старога ў 1518 г., а ў Італію выехала ў 1556 г. Іван Жахлівы памёр у 1584 годзе.

Уважлівыя вучні адзначаць: для 2-й паловы XVI ст. Вялікаму княству Літоўскаму характэрна паступовая дэградацыя беларускага дваранства і шляхты. Напрыклад, Гервасій Выліваха ўжо не ведаў, да якога герба належаў яго род. Сам герой разам з сябрам вёў амаральны лад жыцця: ні мясцовыя ўлады, ні святары не маглі ўтаймаваць разгульную рагачоўскую кампанію на чале з Вылівахам, што з'яўляецца яскравым сведчаннем дзяржаўнай слабасці і ўпадку. Адзначаны ў "ЛаддзІ Роспачы" і рэлігійны ўціск: "Біскуп Смарагд хадзіў па наваколлі, зачыняючы грэцкага абраду цэрквы, а дабро іхняе рабуючы".

У. Караткевіч апісвае і іншыя бакі жыцця беларускага грамадства канца эпохі Адраджэння. Бацькаўшчына славілася багаццем лясоў, выдатнымі паляўнічымі, бортнікамі, рыбакамі, нават краўцамі. "Утой час Магілёў з Рагачовам нават у Маскву пастаўлялі гатовае адзенне. Краўцоў было — грэблю масці". Пашыраўся на Беларусі і кнігадрук: "... ды яшчэ Іра Францічак, за пераплёт на служэнне надзелены вёскай Мазурыкі".

Хто з'яўляецца галоўным героем аповесці? Сцісла раскажыце пра яго жыццёвыя ідэалы. Як сам У. Караткевіч ставіцца да свайго героя на пачатку твора?

Галоўны герой — "небагаты, але добрага роду дваранін па прозвішчу Гервасій Выліваха; (выліваха — г. зн. белая чапля). За яго плячыма — трыццаць тры гады жыцця. Як зазначае ў экспазіцыі твора сам пісьменнік, Г. Выліваха быў "хобаль, залётнік, піяка, задзіра, біток, бабздыр несамавіты". Але аўтар заўважае і тое, што галоўны герой вызначаўся знешняй прыгажосцю, пяшчотнасцю, меў шмат сяброў, з якімі пастаянна бавіў час у корчмах ды замках. Уладзімір Караткевіч намаляваў вобраз далёка не ідэальнага чалавека, хутчэй наадварот, хоць дакладна сваіх аўтарскіх сімпатый ці антыпатый не выказаў.

У 1987 г. "Ладдзя Роспачы" экранізавана рэжысёрам Алегам Белавусавым. Паспрабуйце і вы пабываць у ролі рэжысёра і аператара і слоўна намалюйце некалькі рабочых кадраў да самых яскравых і запамінальных эпізодаў твора.

Такое пытанне развівае ў дзевяцікласнікаў творчае ўяўленне і, безумоўна, дапаможа выявіць, наколькі добра вучні ведаюць змест аповесці.

Дзеля эфектыўнасці ўрока далейшае абмеркаванне-аналіз можна правесці "следам за аўтарам" па тэхналогіі калектыўнага асэнсавання. Стваральнікам гэтай дыдактычнай сістэмы з’яўляецца Вазіна Кіма Якаўлеўна, расійскі прафесар, загадчык кафедры “Дзейнасць” Ніжагародскага міжабласнога інстытута павышэння кваліфікацыі работнікаў прафтэхадукацыі.

Назва “тэхналогія калектыўнага асэнсавання” – гэта беларускі пераклад рускага тэрміна “технология коллективной мыследеятельности”, сустракаецца ў навукова-педагагічнай літаратуры і абрэвіятурны варыянт – “КМД”. У дадзенай дыдактычнай мадэлі ўвесь працэс навучання ажыццяўляецца на аснове праблемных сітуацый, якія вырашаюцца ў чатыры этапы: увядзенне ў сітуацыю, праца па абмеркаванні ў мікрагрупах, абарона сваёй пазіцыі і вызначэнне новай праблемы.

Настаўнік прапануе кожнай групе з чатырох-пяці вучняў адпаведнае пытанне, якое можна загадзя запісаць на дошцы ці на асобных картках або паказаць праз эпідыяскоп. Пасля пяцісямі хвілін калектыўнага абмеркавання адзін з членаў мікрагрупы яшчэ раз зачытвае прысутным сваё праблемнае пытанне і дае аргументаваны адказ. Потым бярэ слова наступны міні-калектыў. Колькасць мікрагруп залежыць ад колькасці запланаваных настаўнікам пытанняў. На адзін міні-калектыў могуць прыпадаць некалькі праблемных пытанняў. Для абмеркавання аповесці Уладзіміра Караткевіча "Ладдзя Роспачы" вучням прапануюцца наступныя аналітычныя пытанні і заданні:

Для 1-й мікрагрупы. У эпізодзе "Суд хатняга лебедзя над дзікім" пісьменнік падае дыялог каралевы Боны Сфорцы з Гервасіем Вылівахам. Чаму аўтар так падрабязна апісаў гутарку гэтых персанажаў?

Што можна сказаць пра Караткевічавы адносіны да іх? Як бы вы ахарактарызавалі абодвух герояў?

Для 2-й мікрагрупы. Чаму жыццялюб Гервасій Выліваха хутка, без асаблівых ваганняў, згадзіўся на прапанову Смерці ісці ў апраметную?

Чаму сярод розных раслін галоўны герой выбраў і адламаў у дарогу менавіта кветку шыпшыны, а не галінку глогу ці барбарысу?
Чаму Г.Вылівахa не аддаў кветку Смерці?
Які апошні ў сваім жыцці ўрок даў Гервасій дзяўчыне-сялянцы, калі перад адпраўкай у пекла моцна пацалаваў яе?
Для 3-й мікрагрупы. Якія філасофскія погляды беларускай шляхты 2-й паловы XVI ст. увасобіліся ў вобразе Вылівахі ў эпізодах "Па дарозе ў апраметную" і "На ладдзі Роспачы"?
Навошта герой захапіў з сабою музычны інструмент — лютню? Сімвалам чаго яна з'яўляецца?
Для 4-й мікрагрупы. На што разлічвала Смерць, калі менавіта Вылівахy прапанавала згуляць з ёю ў шахматы?
Чаму галоўны герой пасля першага пройгрышу згадзіўся і на другую партыю гульні?
Што дапамагло яму выйграць? Як вы ставіцеся да такога ўчынку Вылівахі?
Для 5-й мікрагрупы. У эпізодах "Развітанне па дарозе ў апраметную" і "Вяртанне з таго свету" Уладзімір Караткевіч тройчы паўтарае згадку пра жаўрукоў: "ён паправіў на спіне лютню і рушыў поплеч са Смерцю. Ішоў, здольны кожную хвіліну паваліцца і разбіць нос, бо зусім не глядзеў пад ногі, задзёршы твар у гарачае неба, пад якім нястомна звінелі **несмяротныя беларускія жаўрукі**"); "І Вылівахa яшчэ раз азірнуўся. Гарачае святло ляцела на яго з-пад аблокаў, блакітных унізе, сляпуча белых уверсе. І ў гэтым акіяне раскошы **ўтрапёна звінелі беларускія жаўрукі**"; "трапятаў на межах залаты баркун, залатыя пчолы гулі над свепетамі, а ў небе, у палючым святле, звінелі між аблокамі **беларускія жаўрукі**" .
Як вы разумееце гэты караткевічаўскі прыём? 3 якой мэтай ён ужыты ў творы?
Для 6-й мікрагрупы. Які чалавек адлюстраваны ў вобразе Перавозчыка (Шолаха)?
Пасля песні Гервасія Вылівахі ў палачаніна пакаціліся пякучыя слёзы, з вачніц знікла плесня і з-пад яе з'явіліся вочы. Як вы разумееце гэтую мастацкую дэталь?
Чаму палачанін вырашыў расказаць пра сваю здраду ?
1) Ярка і каларытна апісвае У. Караткевіч характары і жыццёвыя ідэалы абодвух суразмоўцаў — дваpaніна Гервасія Вылівахі і каралевы Боны ў сцэне "Суд хатняга лебедзя над дзікім". Хітры "дзікі лебедзь" (Г. Вылівахa), вітаючыся з каралевай, выкарыстаў загадзя падрыхтаваную цікавую фразу: "Сонца табе заўсёды на шляхах, пані матка". У экстрэмальнай сітуацыі спрацаваў донжуанскі прыём — загадкавая, магчыма, выдуманая алегарычная гісторыя пра Верасовую Жанчыну. Строгая суддзя каралева Бона была кранутая абаяльнасцю галоўнага героя. Строгасць і непахіснасць хутка змяніліся звычайнай жаночай зацікаўленасцю — і стаў іншым тон размовы. У гутарцы з каралевай падсудны паніч трымаецца ўпэўнена, імкнецца даць ёй хуткія і абгрунтаваныя доказы асэнсаванасці свайго жыцця. Ведаючы пра ўклад жыцця каралёў, Гервасій стараецца паставіць суразмоўніцу ў тупіковую сітуацыю: "Цікава, якія валасы ў літасцівага пана караля, калі ў іх заблытаецца месяц?". А фраза "тады судзі мяне, каралева. Толькі памятай — гэта будзе суд хатняга лебедзя над дзікім" стала ў іх размове пераломнай. Пасля гэтых слоў Гервасій Вылівахa зразумеў: вялікага пакарання ад каралевы не будзе.
У гэтым урыўку аўтарскія адносіны да галоўнага героя пэўна не акрэслены, а вось да каралевы Боны пісьменнік ставіцца з сімпатыяй. У. Караткевіч называе яе літасцівай, славутай фундатаркай касцёлаў. Бона Сфорца мела добрую рэпутацыю сярод сваіх падданых. Пісьменнік адзначае яе строгасць і справядлівасць: "...вялікі Цыкмун нездарма казаў, што пакуль яна над дзяржавай— аб маральнасці можна не непакоіцца". Аўтар завяршае характарыстыку "хатняга лебедзя" наступнымі радкамі: "Усе бачылі, як стараецца яна вярнуць гэтую аблудную душу на верны шлях, і нават кароль быў бы задаволены, убачыўшы яе намаганні ў доўгіх дыспутах. Яна ведала, што адзін схілены варты сотні верных, і таму была вынаходлівая і няўтомная, не шкадуючы для справы веры ні дня, ні ночы".
2) Падчас сустрэчы са Смерцю галоўны герой паводзіў сябе надзіва стрымана і нават гасцінна,
пачаставаўшы госцю салодкім напоем. Вылівахa паслухмяна падпарадкаваўся яе загаду, бо добра
ведаў, што ад Смерці яшчэ ніхто не схаваўся і не адкупіўся. Як зазначае ў аповесці У. Караткевіч:
"І вышэй за гэтую жанчыну не было нікога на зямлі". Па дарозе ў апраметную Гервасій сарваў

і прышпіліў да сваіх грудзей першую кветку шыпшыны — сімвал роднай зямлі. Аддаць кветку Смерці — значыць страціць радзіму, стаць бяспамятным. Моцна пацалаваўшы на развітанне дзяўчыну-сялянку, галоўны герой даў ёй урок жыццялюбства: чалавек створаны не толькі для
працы, але і для кахання. Трэба спяшацца кахаць, бо чалавечае жыццё кароткае.

3) Прааналізаваўшы паводзіны шляхціца Гервасія Выліваха ў апошні дзень жыцця (эпізоды "Па дарозе ў апраметную" і "На ладдзі Роспачы"), бачым, што герой у час развітання імкнуўся ўвабраць у сябе прыгажосць неба, наваколля. Спяваў пад акампанемент лютні — даўняй спадарожніцы і сяброўкі яго жыцця. У падарожнай размове з кашчавай павадыркай ён зацікаўлена распытваецца пра лёс чалавечай душы ў апраметнай. Яго малітва да Усявышняга сведчыць пра не страчаную веру. Выліваха — яшчэ і добры суразмоўца, жартаўнік: першы завёў гутарку з незнаёмымі людзьмі, што таксама трапілі ў апраметную, сыпаў народнымі жартамі. Можна назваць шляхціца і бунтаром — ён прапанаваў прысутным не плаціць грошы за перавоз праз тагасветнае мора і наогул не веславаць.

4) Гульня са Смерцю ў шахматы з'яўляецца кульмінацыйным момантам твора. Уладарка пекла з усіх весляроў выбрала для гульні менавіта Гервасія, таму што ён — неардынарная асоба. Не спадабаліся Смерці яго прага да жыцця, бунтарства, нязломнасць духу і аптымізм. Сваёй загадзя
прадбачанай перамогай кашчавая разлічвала знішчыць Выліваху маральна, прадэманстраваць усім прысутным яго нікчэмнасць перад ёю. Хоць шляхціц і прайграў першую партыю, але прынізіць яго чалавечы гонар гаспадыні апраметнай усё роўна не ўдалося. Любоў да людзей, імкненне дапамагчы ім выжыць натхнілі Гервасія і на другую партыю гульні. Стаць пераможцам яму дапамагла не толькі хітрая падтасоўка гульні, але, няхай і позняе, усведамленне цаны і сэнсу чалавечага жыцця. Героем кіравалі мудрасць і любоў да роднай зямлі. «Рабі нечаканае... рабі, як не робіць ніхто, — і тады пераможаш, — гаворыць у аповесці У. Караткевіч. — Нават калі ты слабы, як камар пасярод варожага мора. Таму што толькі дурні разважаюць заўсёды па правілах здаровага сэнсу. Таму што чалавек толькі тады чалавек, ка-дзі ён дзёрзка рве панылае наканаванне і плюе на "спрадвечны"закон» .

5) Апроч сімвалічных вобразаў кветкі шыпшыны і лютні Уладзімір Караткевіч тройчы ўжывае ў аповесці і вобраз беларускіх жаўрукоў -- прадвеснікаў надыходу вясны, цяпла, волі і шчасця. Першы выраз "нястомна звінелі несмяротныя беларускія жаўрукі" пісьменнік уводзіць у эпізод, калі Гервасій пакідае родныя мясціны.Эпітэтам "несмяротныя" аўтар, магчыма, хацеў падкрэсліць думку пра вечнасць жыцця на зямлі і выказаў уласнае шкадаванне, што герой ідзе паміраць. Другі выраз-паўтор "утрапёна звінелі беларускія жаўрукі" У. Караткевіч ужывае ў эпізодзе, калі Выліваха ўваходзіць у апраметную. Да эпітэта "ўтрапёна" можна падабраць сінонім 'адчайна'. Раскошная прырода са шкадаваннем і жалем развітваецца з суайчыннікам. Трэці радок паўтору пісьменнік уводзіць без дадатковай эмацыйнай нагрузкі ў эпізод, калі пераможца Смерці разам з каханай дзяўчынай Бярозкай і астатнімі выратаванымі пакутнікамі вяртаецца на белы свет.

Такім чынам, Уладзімір Караткевіч з дапамогай празаічнага рэфрэна адлюстраваў кантраст двух светаў — зямнога і небыццёвага, выказаў свае адносіны да галоўнага героя, абудзіў думкі чытача.

6) На прыкладзе Перавозчыка (Шолаха) У. Караткевіч выкрывае ганебную з'яву здрадніцтва. Герой з болем прызнаецца прысутным на ладдзі ў сваёй здрадзе: прадаў Полацк кіеўскаму князю Уладзіміру. Слёзы, якія з'явіліся на вачах Шолаха пасля песні Выліваха, сведчаць пра духоўнае ачышчэнне палачаніна — ён становіцца відушчым. Перавозчык перажывае ўласную здраду, якая прынесла няшчасці Полацку. Прызнацца людзям у сваёй здрадзе, хутчэй за ўсё, яго прымусілі пачутая ў апраметнай песня, ззянне кветкі шыпшыны і пытанне Выліваха: "Хто ты, каб зычыць гэткае страшнае?".

Пасля вусных адказаў вучняў — прадстаўнікоў кожнай з мікрагруп, настаўнік прапануе старшакласнікам заключныя пытанні і заданні.

Вызначце тэму і ідэйны змест аповесці. Як вы разумееце сэнс яе назвы?

Ці згодныя вы з думкай беларускага літаратуразнаўцы Анатоля Вераб'я адносна загалоўка твора? Чаму? "Ладдзя Роспачы — гэта Беларусь, якая, пераадольваючы змрок забыцця, бяспамяцтва і жахі апраметнай, уваскрасае і адраджаецца. Ад смерці і знікнення яе

ратуе Гервасій Выліваха — жыццялюб, мастак (ён не расстаецца з лютняй і ў царстве Смерці), абаронца людзей і шчыры патрыёт роднай зямлі. У. Караткевіч сцвярджае, што любоў, цярпенне, смех і жартаўлівасць дазволілі беларускаму народу выстаяць у самых неспрыяльных умовах".

Гэтае выказванне пажадана запісаць у сшыткі па літаратуры.

Многія радкі аповесці з'яўляюцца афарыстычнымі. Зачытайце і выкажыцеся наконт іх зместу.

Дома вучні маглі выпісаць наступныя цытаты: "Людзі бываюць бруднейшыя за свінню і чысцейшыя за анёла. Дабрэйшыя за жыццё і ў сто разоў страшнейшыя за смерць", "Чалавек носіць сваё неба з сабою" або яшчэ: "мужчыны подлы народ, але няма нікога падлейшага за жанчын" і «...чалавек толькі тады чалавек, калі ён дзёрзка рве панылае наканаванне і плюе на "спрадвечны " закон».

Каб праілюстраваць багацце пісьменніцкай мовы, настаўнік прапануе зачытаць загадзя падабраныя пісьменніцкія азначэнні вобраза Смерці.

Уважлівыя чытачы абавязкова назавуць каля дзесятка сінонімаў. Гэта — Курносая, Бязвокая, Кума, найвялікшая ўладарка сусвету, вышэйшая і халодная істота, Каралева Смерці, гора і няшчасце Рагачова, бязвокая дрэнь.

Завяршыць заключныя заняткі можна настаўніцкім ці вучнёўскім невялікім паведамленнем пра прататып Гервасія Вылівахі. Ім мог быць і рагачовец-асілак, пра якога Караткевіч згадвае ў нарысе "Зямля пад белымі крыламі". Гэты чалавек "калісьці ў Рагачове, на спрэчку, пазносіў у адно месца дзесяць дванаццаціпудовых якараў з баржаў і пераблытаў іх лапамі так, што пасля куча людзей з гэтых лайбаў ледзь разблыталі, каб кожнаму забраць свой".

Прататыпам галоўнага героя мог быць і дзядзька Уладзіміра Караткевіча Ігар Васілевіч Грынкевіч, які, як ужо адзначалася ў пачатку ўрока, быў жыхаром Рагачова і славіўся рэдкім талентам апавядальніка.

У вобразе Гервасія Вылівахі пісьменнік мог адлюстраваць таксама і рагачоўца Зміцёра Дорахава, якога ў лісце да Янкі Брыля ахарактарызаваў як чалавека, які строіць "смешачкі, начальству і мешчаноце жыць не дае". Ліст датуецца 26 ліпеня 1964 г, калі і пісалася аповесць.

Закончыць урок пазакласнага чытання па творы Уладзіміра Караткевіча можна падагульняльным пытаннем: **Якія жыццёвыя ўрокі можа ўзяць сённяшняя моладзь з абмеркаванай аповесці Уладзіміра Караткевіча "Ладдзя Роспачы"?**

3.2. Тэхналогія педагагічных майстэрняў (французская). Майстэрня па аповесці Уладзіміра Караткевіча «Сівая легенда" ў 9-ым класе. Урок пазакласнага чытання

Пасля вывучэння тэмы «Уладзімір Караткевіч. "Дзікае паляванне караля Стаха"» праграмай рэкамендавана правесці ўрок пазакласнага чытання па аповесці "Сівая легенда" (1960). На нашу думку, на гэтых занятках варта выкарыстаць метады, прыёмы і формы працы паводле тэхналогіі педагагічных майстэрняў.

Гэтую тэхналогію таксама называюць французскай, бо яна распрацаваная ў Францыі прадстаўнікамі плыні "Французская група новай адукацыі". Псіхолагі названага руху лічылі, што ўдасканаліць любое грамадства можна толькі пры ўмове карэнных зменаў у адукацыі. Яны былі перакананыя ў тым, што кожны чалавек здольны здабываць веды самастойна, але асабліва ў сумесным пошуку. Педагог-майстар павінен прадумаць і арганізаваць ход заняткаў такім чынам, каб кожны вучань праз асабісты вопыт і даследаванні быццам сам адкрываў веды.

Найбольш важныя і неабходныя прынцыпы эфектыўнай пабудовы педагагічнай майстэрні:

1) абавязковае стварэнне педагогам атмасферы шчырасці, добразычлівасці і сутворчасці на ўсіх этапах урока;

2) майстар павінен звяртацца да асабістых пачуццяў школьніка, абуджаць яго персанальную зацікаўленасць у вывучэнні тэмы;

3) на працягу заняткаў не ацэньваць працу вучня, а на апошнім этапе даць яму мажлівасць самому ацаніць сябе;

4) пажадана чаргаваць індывідуальную працу падлеткаў з калектыўнай, даць ім права выбару відаў дзейнасці;

5) педагогу важна не спяшацца адказваць самому на пастаўленыя пытанні, бо галоўнае — не так вынік, як сам працэс пошуку ведаў;

6) неабходна дамагацца роўнасці ў адносінах паміж школьнікамі і настаўнікам.

Звычайна на ўрокі па тэхналогіі педагагічных майстэрняў адводзіцца ў сярэднім дзве гадзіны, але, улічваючы рэальныя магчымасці педагога і змест сучаснай праграмы па беларускай літаратуры, паспрабуем паказаць сутнасць методыкі ў межах сарака пяці хвілін на асноўных структурных этапах гэтай тэхналогіі.

Вынікам урока па аповесці "Сівая легенда" павінна стаць разуменне дзевяцікласнікамі аўтарскай ідэі ў творы — асуджэнне дэспатызму, жорсткасці, рэнегацтва і ўслаўленне найлепшых рысаў беларускага характару ў вобразе галоўнага героя — шляхціца Рамана Ракутовіча; раскрыццё мастацкай вартасці аповесці і яе сімволікі.

Урок пазакласнага чытання варта пачаць (не аб'яўляючы яго тэмы, задач і этапаў) з **індукцыі** ("навядзення") удзельнікаў на тэму ці праблему, якую ўзняў пісьменнік у мастацкім творы. Выклікаць у вучняў эмацыйны настрой, пачуцці, асацыяцыі, якія б спрыялі ўдумліваму стаўленню да прадмета абмеркавання, — асноўная задача першага этапа. Для гэтага можна выкарыстаць адпаведную мелодыю, песню, уступнае слова педагога-майстра, прачытаны верш, тэкст, фразу, пытанне з мэтай асэнсавання загалоўка мастацкага твора, а таксама фотаздымкі, малюнкі, ілюстрацыі, прадметы і інш.

Удалым індуктарам можа стаць мастацкае чытанне заключнай сцэны аповесці — "Сустрэча закаханых Рамана Ракутовіча і Ірыны на замкавым двары" (пачынаючы ад слоў "Ударыў недзе першы далёкі ўдар звана" да радка "і твар ваяўніка плакаў без слёз").

Пасля паўзы настаўнік пачынае ажыццяўляць другі этап урока-майстэрні — **самаканструкцыю**, што скіроўвае вучняў на індывідуальную працу па стварэнні гіпотэзы, тэксту, малюнка, праекта, на пошук вырашэння, адказу.

Выкладчык прапаноўвае вучням у сшытку па літаратуры абвесці ручкай сваю далонь і на кожным графічным пальцы ў адзін радок запісаць пачуцці (магчымы розныя часціны мовы), якія ўзніклі пад час слухання ўрыўка. У асацыяцыйны рад, верагодна, патрапяць словы "страх", "боль", "нянавісць", "трывога", "шкадаванне", "радасць" і інш. Кожны вучань зачытвае запісаныя ім словы і дапаўняе гэты рад іншымі, названымі астатнімі ўдзельнікамі майстэрні.

Такое заданне ўключае дзевяцікласнікаў у творчы працэс, які прымушае ў дадзеным выпадку зразумець трагізм таго, што адбылося з закаханымі. Потым майстар просіць перачытаць яшчэ раз запісанае, а адно слова, самае галоўнае і важнае, запісаць у цэнтры далоні.

З мэтай вывучэння ўспрымання вучнямі самастойна прачытанай аповесці настаўнік прапаноўвае прыгадаць на галоўнае слова эпізоды, якія выклікалі ў чытачоў гэтае пачуццё, і расказаць пра ўражанні пасля прачытання твора.

Вусныя адказы даюць выкладчыку мажлівасць пераканацца, наколькі добра дзевяцікласнікі ведаюць змест аповесці "Сівая легенда". Школьнікі адзначаюць, што душэўныя пакуты і просьбы нобіля Рамана Ракутовіча, выказаныя Аляхно Кізгайлу, каб той вызваліў Ірыну, выклікаюць шкадаванне і спачуванне; напад паўстанцаў на кісцянёўскі замак — радасць і трывогу; бойка Рамана з Кізгайлам — пачуццё хвалявання за жыццё лірычнага героя. Супярэчлівыя думкі і пачуцці вучні могуць выказаць пры абмеркаванні сцэны размовы пані Любкі з Ракутовічам, а потым і з Ірынай: адны спачуваюць першай з-за яе няспраўджанага кахання, другія спрабуюць аргументаваць сваю нянавісць да пані, трэція ацэньваюць вернасць усіх герояў каханню. Практычна ўсе ўдзельнікі майстэрні выказваюць боль і трывогу, калі згадваюць эпізод пакарання закаханых Рамана і Ірыны пасля суда.

Наступныя два этапы педагагічнай майстэрні — **сацыяканструкцыя і творчасць** — зыходзячы з задач гэтага ўрока буцуць аб'яднаны. Вучнёўскі калектыў трэба арганізаваць у міні-каманды ці майстэрні, дзе стварэнне гіпотэз, малюнкаў, праектаў, пошук адказаў ажыццяўляюцца ў пары, у групе з трох-пяці чалавек ці індывідуальна. Колькасць міні-групаў звычайна залежыць ад колькасці запланаваных выкладчыкам заданняў. Пры наяўнасці больш за дваццаць удзельнікаў майстэрні варта на пэўнае заданне фармаваць два-тры міні-калектывы, якія ў працэсе ўрока будуць дапаўняць адзін аднаго.

Кожнай групе школьнікаў майстар дае заданне, запісанае на асобных картках ці на дошцы.

Першай групе, назавем яе ўмоўна майстэрняй "гісторыкаў", прапаноўваецца вызначыць час і месца падзей, асаблівасці эпохі, апісаныя ў "Сівой легендзе".

Другой — "тэатральных дзеячаў" — даецца наступнае заданне: «Як вядома, аповед у творы "Сівая легенда" вядзецца вуснамі швейцарца Канрада Цхакена, які дзевяць гадоў пражыў на Беларусі як наёмны ваяр. Безумоўна, за такі час у яго склаліся свае ўражанні і думкі пра характар беларускага народа. На аснове старонак твора складзіце дыялог з героем-апавядальнікам на гэтую тэму і праінсцэніруйце яго перад аднакласнікамі».

Трэцяй — "літаратурным крытыкам" — прапанавана даць сціслую характарыстыку галоўнаму герою Раману Ракутовічу на аснове яго выказванняў у найбольш значных эпізодах.

Чацвёртая майстэрня — "ваенных тактыкаў і стратэгаў" — выконвае такое заданне: «Адметнасць сюжэта аповесці "Сівая легенда" — падрабязны паказ У. Караткевічам батальных сцэнаў штурму, абароны і захопу замка ў Кісцянях. На дошцы ці на аркушы паперы намалюйце ўмоўнымі знакамі карту ходу бітвы паўстанцаў і абаронцаў крэпасці. Якія вашы высновы пасля аналізу баталіі?»

Апошнюю групу складаюць адораныя школьнікі — "мастакі-ілюстратары". Настаўнік просіць стварыць на аркушы два партрэты Рамана Ракутовіча (у барвяным плашчы на белым кані пасля бою і на замкавым двары ў Магілёве), а таксама партрэт пакаранай Ірыны.

Як паказвае практыка, рабіць карту бою і партрэты мастацкіх вобразаў у час правядзення майстэрні не пажадана: гэтая праца патрабуе значнага часу, творчага настрою, фантазіі і цішыні. Таму выкладчыку літаратуры варта загадзя даць вучням мажлівасць выканаць гэтыя заданні дома, напярэдадні ўрока пазакласнага чытання.

Выкананыя праекты і ілюстрацыі мацуюцца на дошцы для агляду і абмеркавання. Кожная вучнёўская група дэманструе і абараняе свой праект, творчае заданне. Гэтыя справаздачныя этапы ў тэхналогіі называюцца **сацыялізацыя і афішаванне**. Ідэальны варыянт абароны праекта той, у якім удзельнічаюць усе члены групы. Астатнія вучні ўважліва слухаюць, пры неабходнасці задаюць пытанні і ў сшытках па літаратуры занатоўваюць свае пачуцці і ўражанні.

Прывядзем для ўзору некаторыя праекты-адказы на прапанаваныя вышэй заданні.
Праект майстэрні "гісторыкаў" можа быць пададзены як асобным вучнем, так і ўсім мінікалектывам.
Падзеі, апісаныя ў аповесці "Сівая легенда", адбываюцца на Магілёўшчыне, непадалёк ад Быхава, у кісцянёўскім замку, а напрыканцы твора — і ў самім Магілёве на пачатку XVII ст., пасля Люблінскай (1569) і Брэсцкай (1596) уній. Гэта быў трагічны для Белай Русі час. Пасля аб'яднання Польскага Каралеўства і Вялікага княства Літоўскага ў нашай краіне ўзмацняўся ўплыў каталіцтва, а беларуская мова і культура захлыналіся ад паланізацыі. На тэрыторыі заходняй часткі Беларусі пачалі інтэнсіўна ўзводзіць касцёлы, замкі, абарончыя збудаванні. Рэакцыяй на ўсё гэта сталі стыхійныя выступленні простых людзей супраць прыгнятальнікаў і іх наймітаў. У размове нобіля Аляхно Кізгайлы з наёмным капітанам Канрадам Цхакенам згадваецца смута ў Віцебску. Як вядома з гісторыі, гаворка ідзе пра паўстанне сялян і шляхты 1623 г, накіраванае супраць сацыяльнага і нацыянальна-рэлігійнага ўціску. Рэлігійны прымус адбіўся і на маладой сям'і Кізгайлаў. "Сам гаспадар, — пісаў У. Караткевіч, — таксама быў свежы католік, а жонка яго, Любка, заставалася праваслаўнай".
У аповесці дзейнічаюць і рэальныя асобы першай паловы XVII ст. — нобіль Раман Грынка з Ракутовічаў, пад кіраўніцтвам якога быхаўскія сяляне змагаліся супраць уціску магнатаў і іх прыслужнікаў, палітычны дзеяч, прыхільнік уніяцкай ідэі Леў Сапега, Дэспат-Зяновіч і князь Друцкі.
Адзначана ў творы і тое, што горад Магілёў яшчэ не страціў магдэбургскага права, паводле якога гараджане вызваляліся ад феадальных павіннасцяў, што давала ім магчымасць займацца рамесніцтвам, гандлем і земляробствам. Жыхары маглі выбіраць гарадскі орган улады — магістрат, а таксама суд.
Праект “тэатральных дзеячаў" пабудаваны на аснове выказванняў героя-апавядальніка Канрада Цхакена (дзевяцікласнікам трэба падабраць урыўкі з твора і прыдумаць да іх пытанні).
Непасрэдна перад пачаткам абароны гэтага праекта настаўнік прапаноўвае вучням усяго класа заданне: вызначыць і занатаваць рысы характару беларускага народа, найбольш ярка выяўленыя ў выказваннях іншаземца.
Летапісец. Паважаны Канрад, Вы пражылі на Беларусі дзевяць гадоў. Што Вы думаеце пра беларусаў?
Канрад Цхакен. «Так, я жыў сярод іх дзевяць год, часам пачынаў нават думаць па-беларусінску, а ўсё ж ведаў іх ненашмат лепей, чым у першы дзень.
Яны будуць крычаць: "Воўк вырваўся з логава" і ніколі не зробяць ласкі толкам растлумачыць, што здарылася, каб добры хрысціянін зразумеў іх. Як быццам гэта наш абавязак — разумець іхнія тропы і іншасказы... Крый божа, калі сярод іх з'явіцца першы паэт — яны затопяць вершамі ўвесь свет і нікому не дадуць спакою.
Яны трацяць шалёныя грошы на цэлы табун загадзя асуджаных коней — і пакідаюць пад'ёмны мост апушчаным.
Іхнія старыя крэпасці, як Смаляны, Ворша, Магілёў, — страшныя. Я не згадзіўся б абараняць іх нават пад пагрозай пазбаўлення раю (я ўсё адно, бадай што, туды не траплю), нават калі б мне плацілі не пяцьдзесят талераў, а сто. Сапраўды, каб выстаяць за такім плотам, патрэбна вялікая мужнасць і вялікая легкадумнасць. А яны не толькі выстойваюць, але і наносяць страты ворагу. Яны ўмудрыліся, седзячы ў гэтых быдлячых загонах, адбіцца ад татар і сто год, абяскроўленыя, супраціўляліся Літве — гэтага досыць».
Летапісец. У сваім жыцці Вы мелі непасрэдныя стасункі з найбольш радавітай часткай беларускага магнацтва — нобілямі. Што можна сказаць пра іх сэнс жыцця?
Канрад Цхакен. "Нобілі — самыя знатныя і самыя паважаныя народам людзі на гэтай зямлі. Яны не проста маюць дрэва продкаў, яны вядуць яго ад якога-небудзь слаўнага чалавека.
Іхні закон гонару: кожнае пакаленне павінна прымножыць славу гэтага продка сваімі дзеяннямі. Таму большасць з іх вызначаецца справядлівасцю, шчырым норавам і неўтаймаванай адвагай у баі.
Гэтыя тры добрыя якасці — я заўсёды казаў гэта — зусім не садзейнічаюць працвітанню. Таму гэта парода належыць да ліку выміраючых. Зніклі нашчадкі князя Вячкі, няма прамых

нашчадкаў Андрэя Полацкага, нястомнага ворага Крэўскай уніі. Іх забылі. І па заслузе — няма чаго геройстваваць. Чалавек створаны на тое, каб пладзіцца, а не на тое, каб знішчаць сябе. Які толк у тым, што іх імёны занесены ў які-небудзь гарадзельскі прывілей або першы статут, калі носьбітаў гэтых імён не засталося на зямлі".
Летапісец. Як ваяру Вам даводзілася часта бачыць смерць людзей розных нацыянальнасцяў, у прыватнасці і беларусаў. Чым вылучаюцца яны ў апошнія хвіліны жыцця?
Канрад Цхакен. "Паміраюць спакойна — за іх заступаецца Божая маці, — так спакойна, быццам у іх шчырыя сяброўскія адносіны і з богам і з чортам. І мне здаецца, што яны не вераць у тое і ў другое".
Летапісец. У чым, на Вашу думку, заключаецца шчасце беларусаў?
Канрад Цхакен. "Тутэйшым людзям мала трэба: толькі штодзённая луста хлеба з салам, гарэлка на свята. І яшчэ дабрата. Калі з імі добры — яны зробяць усё. Нават калі не будзе сала і гарэлкі, толькі павага".

Пасля інсцэніроўкі, у час франтальнай гутаркі, дзевяцікласнікі адзначаюць найлепшыя рысы характару беларускага народа: смеласць, адданасць справе, справядлівасць, дабрыню і павагу да іншых людзей. Усё пералічанае можна аб'яднаць у адно ёмкае паняцце — чалавечнасць. Практычна ўсе ўдзельнікі выказваюць пачуцці захаплення і гонару за свой народ.

Справаздача майстэрні "літаратурных крытыкаў" можа быць прадстаўлена таксама ўсімі членамі. Кожны ўдзельнік называе адну-дзве найбольш значныя рысы характару Рамама Ракутовіча і аргументуе прыкладамі з прачытанай аповесці.

У гісторыі пра закаханых, якую расказаў герою-апавядальніку Канраду Цхакену нейкі поп, і потым, на працягу ўсёй аповесці, у нобіля Грынкі яскрава выяўляюцца такія рысы характару, як настойлівасць у дасягненні мэты і вернасць у каханні да Ірыны. Два разы Раман асабіста прасіў і маліў Аляхно Кізгайлу адпусціць дзяўчыну яму ў жонкі, нягледзячы на іх сацыяльную няроўнасць.

Нянавісць да панства не засляпіла вочы "мужыцкаму цару" пасля штурму замка: ап'янёны перамогай, ён праявіў літасць да наёмных ваяроў-іншаземцаў і да нобіля Аляхно Кізгайлы, пакуль апошні сам не напрасіўся на паядынак, што закончыўся яго смерцю. Праўда, прынцыповым Ракутовіча бачым у адносінах да астатніх ворагаў, пераважна з беларускай шляхты, калі ён загадаў некаторых з іх "пусціць пад корань", хоць добра ведаў, што сам асуджаны ўладамі на смерць за кіраўніцтва паўстаннем.

Справядлівым можна назваць галоўнага героя за яго загад не знішчаць і не рабаваць замак Кізгайлы, а ўсю маёмасць падзяліць пароўну паміж усімі мужыкамі і іх сем'ямі.

Вернасць нобіля свайму народу, бацькаўшчыне мы заўважаем, калі асэнсоўваем прамоўленыя ім словы: "Мужык — станавы хрыбет усяму. А вы яго ў пекла ўвергнулі... Ты ці многа разумееш у гонары? Ваш гонар у Варшаве Жыгімонту пяткі лізаў. Ваш гонар адзінаверцаў маскоўскіх пад Воршай разграміў і пакуты ім чыніў смяротныя. Ваш гонар сваіх беларусаў на прэнг вешае. Да чаго вы народ русінскі, божы народ, давялі ў подласці сваёй? Дзеў на чужацкі ложак шпурнулі. Краіну ўсю! Слёзы яе вам сэрца не абцяжарваюць?! Веру змянілі, хрыстапрадаўцы! Народ прадалі, гандляры! Сваімі рукамі пятлю на яго звілі ды самі і надзелі. Ва ўніжэнні, ва ўціску ён небу вапіе, а вы лікуеце! <...> Я дваран здрадзіў, а ты здрадзіў край. Мне гарэць, а табе пакі. Ды мне, можа, яшчэ і даруе пан Бог, бачачы, што скроні ў мяне ад мучэнняў сівеюць. А табе — няма літасці".

У сцэне размовы ў бібліятэцы Рамана Ракутовіча з пані Любкай Кізгайлай маладая жанчына шчыра прызналася і ў сваім каханні да яго. Можна было пакараць грэшніцу, але ён і тут гуманны: "Другая ніколі ў такім не сазналася б. Адна ты... Таму і не магу я цябе ненавідзець. І калі што перашкодзіла б мне цябе кахаць, дык не гэта тваё прызнанне".

З канцоўкі аповесці мы даведаліся, што панскае войска разбіла палкі мяцежнікаў, але самога кіраўніка доўга не маглі схапіць. "Амаль ніхто не здаваўся, а астатнюю, большую, частку Раман выпусціў сваім целам: паставіў умову, што здасца, калі іх адпусцяць.

І здаўся. Пасля гэтага кінуліся лавіць адпушчаных уцекачоў, ды куды там". Такім чынам, "мужыцкага цара" можна назваць клапатлівым і самаахвярным.

Такая рыса характару, як мужнасць, яскрава выяўляецца ў сцэне пакарання Ракутовіча і Ірыны на дварцовай плошчы ў Магілёве. Кат адсек герою правую руку вышэй кісці, а на левай пакінуў толькі мезены і безыменны пальцы. Але гэтыя здзекі не зламілі героя.

На аркушы паперы ці на дошцы ўдзельнікі майстэрні "ваенных тактыкаў і стратэгаў" прадстаўляюць загадзя падрыхтаваную карту штурму, абароны і захопу кісцянёўскага замка. Яны павінны тапаграфічнымі знакамі пазначыць названыя ў адпаведным эпізодзе лес, узгорак, лагчыну, вал, Кізгайлаў замак, размяшчэнне абедзвюх армій і асабліва падрабязна апісаць расстаноўку мужыцкага войска. Вусны аповед вучняў мае на мэце паказаць майстэрства падрыхтоўкі і вядзення бою, мужнасць і мудрасць Рамана Ракутовіча як военачальніка і раскрыць прычыны паражэння арміі даволі вопытнага ў вядзенні вайны капітана Канрада Цхакена.

З-за дыму абаронцы замка не заўважылі, як з лагчыны, зусім блізка ад муроў, нечакана выпаўзла дваццаць мужыцкіх вазоў з дзіўным рыжым сенам. Капітан Цхакен, разважаючы пра незвычайнае з'явішча, спазніўся своечасова знішчыць гарматамі гэтыя вазы. І ў выніку абедзве брамы замка Аляхно Кізгайлы згарэлі. Вал перад крэпасцю з-за няхваткі ваяроў таксама не быў абаронены. Гэта і стала першай сур'ёзнай памылкай абаронцаў, бо ўзнікла нечаканая пагроза замку і знікла перашкода для ворага патрапіць у яго.

Раззлаваны капітан Цхакен зрабіў яшчэ адну недаравальную памылку, калі паслаў на вараных конях сваіх кірасіраў на невялікі натоўп узброеных абы-чым паўстанцаў з асаднымі доўгімі лесвіцамі. Як потым выявілася, гэта была запланаваная падсадка, праз якую чорны конны атрад пасля быў цалкам знішчаны конніцай мяцежнікаў.

Сілы абодвух войскаў па колькасці ваяроў сталі няроўнымі. Пасля аблогі замак быў узяты мужыкамі пад кіраўніцтвам "барвянога ўладара і ваяўніка". "Чорт бы пабраў гэтага мужыцкага караля! — злосна праклінаў Ракутовіча наёмны капітан Канрад Цхакен. — Ён ваяваў зусім не па правілах. Праўдзівей, не па тых правілах, па якіх ваююць ва ўсім свеце. І не зразумела, па якіх".

Пасля гэтага выступлення выкладчык прапаноўвае дзевяцікласнікам назваць і запісаць рысы характару Рамана Грынкі, выяўленыя ў батальнай сцэне.

Кульмінацыйны момант педагагічнай майстэрні — этап **"разрыву"**, на якім з'яўляецца новае бачанне, азарэнне. Удзельнікі павінны адчуць недахоп ведаў, унутраны эмацыйны канфлікт, што ў далейшым скіроўвае на паглыбленне ў праблему, на пошук адказаў, на зверку набытых ведаў з літаратурнымі крыніцамі. На дадзеным этапе можна выкарыстаць і "падказкі" — інфармацыю, якая будзе дадзена вучням, калі ў гэтым ёсць патрэба.

Далей, пасля афішавання першага партрэта "барвянога ваяўніка" (на белым кані), майстар прапаноўвае класу паслухаць аўтарскас мастацкае апісанне Рамана Ракутовіча.

"Конь мерна ступаў паміж целамі, і капыты звонка білі аб камень. Белы конь з залацістымі вачыма. А гэты сядзеў на ім як уліты. Бачыў я грыву непаслухмяных і бліскучых попельных валасоў, што адлівалі золатам, ёмісты чэрап з вялікім ілбом, цвёрда сціснуты вялікі рот, жорсткія жаўлакі на шчоках, прамы і крыху кірпаты нос.

Аблічча, што наганяе жах. Але жахлівей за ўсё былі вочы, незразумелыя па колеру, то шэрыя, то сталёвыя. То залацістае ў ім прамільгне, то нават трохі зялёнае, раз'юшанае. Доўгія, светлыя, незразумелыя вочы.

І гэта галава была закінута назад, бы ў нязмернай гардыні, а жылістая рука ўладна сціскала павады. І конь адчуваў гэтую руку і ішоў паслухмяна, дрыжучы кожнай жылкай, касавурачы шалёным вокам і стрыгучы вушамі".

Вучні адказваюць на пытанне: сімвалам чаго выступае ў аповесці Раман Ракутовіч? Майстар побач з партрэтам галоўнага героя кнігі прымацоўвае "падказку": выяву старажытнабеларускага герба "Пагоня" і бел-чырвона-белага сцяга. Супрацьлеглыя ўражанні выклікае ў вучняў кантраст згаданага партрэта з партрэтамі знявечаных пасля суда ў Магілёве закаханых Рамана і Ірыны. Выкладчык задае пытанне: чаму менавіта так пакаралі суддзі галоўных герояў (юнаку адсеклі кісці рук, а дзяўчыну асляпілі), што сімвалізуе гэтае пакаранне?

У падмацаванне зробленых вучнямі высноваў майстар можа працытаваць урывак з артыкула даследчыка літаратуры Анатоля Вераб'я: «Аповесць насычана патрыятычнай сімволікай. Так, Раман выступае нібы казачны волат-асілак. У ягоным апісанні як вершніка на белым кані,

апранутага ў барвяны плашч са старадаўнім двухручным мячом у руцэ, увасобіліся святыя для мастакоўскага сэрца герб "Пагоня" і бел-чырвона-белая старажытная беларуская сімволіка. І потым, калі паўстанне пацярпела паражэнне, на гэтай, як піша У. Караткевіч, "Богам праклятай, лютай, грэшнай зямлі", ганьбаваліся і былі пакараны і сам вершнік, змагар і абаронца людзей, і ягоныя меч і шчыт, і ягоная каханая, якая ўспрымаецца як дзяўчына і як сімвал Беларусі.

У аповесці "Сівая легенда" асуджаецца дэспатызм, жорсткасць і рэнегацтва. Асабліва трагічна паказана пакаранне Ракутовіча і яго каханай Ірыны <...> якія не здрадзілі свайму пачуццю. Нельга не далучыцца да заключных слоў, сказаных Цхакенам: "Божа, злітуйся над зямлёю, што нараджае такіх дзяцей". Так пранікнёна і балюча сказаць пра аслепленую і абязручаную Беларусь мог сапраўдны талент”.

Настаўнік прапаноўвае дзевяцікласнікам паразважапь над сэнсам заключных слоў аповесці, якія сказаў герой-апавядальнік, калі назіраў за сустрэчай скалечаных Рамана і Ірыны, і адказаць на пытанне: якіх "такіх дзяцей" капітан меў на ўвазе?

Адказам могуць паслужыць названыя школьнікамі рысы характару абодвух літаратурных вобразаў: "такіх — гэта значыць стойкіх, цвёрдых воляю, цярплівых, мэтанакіраваных і — самае галоўнае — верных адно аднаму ў каханні, якое здолелі зберагчы і пранесці праз неймаверныя пакуты і выпрабаванні".

Такім чынам, на этапе "разрыву" як бы замыкаеыца кола ходу ўрока-майстэрні па аповесці "Сівая легенда": ён пачаўся з мастацкага чытання ўрыўка пра трагічны эпізод сустрэчы Рамана і Ірыны і заканчваецца гэтай сцэнай, але ўжо асэнсаванай з пункту погляду літаратуразнаўцы.

Потым майстар скіроўвас ўвагу вучняў на самае першае, запісанае ў цэнтры далоні галоўнае слова, якім яны выказалі сваё ўражанне ад прачытанага, і прапаноўвае, калі ў гэтым ёсць неабходнасць, замяніць яго іншым.

Закончыць педагагічную майстэрню методыка рэкамендуе **рэфлексіяй** — апошнім этапам гэтай тэхналогіі. Рэфлексія — зварот "назад", усведамленне і асэнсаванне кожным удзельнікам уласнай дзейнасці. Настаўнік просіць вучняў выказаць пачуцці, уражанні і заўвагі, якія ўзніклі ў працэсе заняткаў. Гэтыя выказванні — карысны матэрыял для выкладчыка, для ўдасканалення наступнай майстэрні і наогул для далейшай педагагічнай працы.

3.3. Асаблівасці канструявання і рэалізацыі заняткаў па модульнай тэхналогіі

Модульнае навучанне ўзнікла як альтэрнатыва традыцыйнаму яшчэ на пачатку 1960-х гг. XX ст. у навучальных установах ЗША і Заходняй Еўропы. Асаблівасці праектавання і рэалізацыі гэтага метаду даволі шырока пададзены ў манаграфіях расейскіх вучоных Пятра Траццякова, Таццяны Шамавай, Дзмітрыя Левітэса і інш. Апошнім часам у сувязі з рэфармаваннем сістэмы адукацыі модульнае навучанне набывае папулярнасць і сярод настаўніцтва Беларусі. Асаблівую ўвагу прыцягвае асноўная мэта такой тэхналогіі — поўнае засваенне школьнікамі навучальнага праграмнага матэрыялу, развіццё ў іх навыкаў самаадукацыі, самавыхавання і фармавання камунікатыўных здольнасцяў.

Модульная тэхналогія адрозніваецца ад традыцыйнай і іншых асобасна-арыентаваных методык тым, што сам змест навучання звычайна прапаноўваецца вучню ў выглядзе інфармацыйна закончаных блокаў. Гэта дае мажлівасць кожнаму школьніку большую частку ўрока працаваць самастойна, вучыцца планаваць і арганізоўваць сваю дзейнасць, аб'ектыўна вызначаць узровень сваіх ведаў і ўменняў, бачыць прабелы ў іх. У час выкарыстання модульнага навучання цалкам мяняюцца формы зносінаў настаўніка з вучнямі: са звычайнага інфармацыйнага рэжыму выкладання педагог пераходзіць у рэжым кансультавання і кіравання вучэбнай дзейнасцю. Паміж выкладчыкам і школьнікам ідзе гутарка як з дапамогай модуляў, так і непасрэдна.

Разгляданы навучальны метад мае ўжо даволі салідную практыку, назапашаны значны вопыт яго рэалізацыі ў школе, напісана шмат прац, але сярод вучоных і педагогаў-практыкаў існуюць разнастайныя погляды як на змест самога паняцця "модуль", так і на падыходы канструявання модульных праграм. Спынімся на тых, якія, на нашу думку, будуць найбольш эфектыўнымі ў сучаснай беларускай школе на ўроках мовы і літаратуры.

Слова "модуль" (лац. modul — мера) абазначае важны каэфіцыент або велічыню. Слоўнік іншамоўных слоў А Булыкі дае пяць лексічных значэнняў. Чацвёртае з іх найбольш адпавядае тэме гаворкі пра "модуль": "Вузел дэталяў, які выконвае самастойную работу ў прыборы ці апараце". Што датычыць паняцця "модуль" у педагогіцы, то найлепшае азначэнне, на нашу думку, даў расейскі вучоны-педагог Дз.Левітэс: "Модуль — гэта мэтавы функцыйны вузел, у якім навучальны змест і тэхналогія авалодання ім аб'яднаны ў сістэму высокага ўзроўню цэласнасці".

Блокі-модулі могуць быць трох тыпаў: пазнавальныя, аперацыйныя і змешаныя. Пазнавальныя, ці інфармацыйныя, выкарыстоўваюцца настаўнікам на ўроках тлумачэння новага матэрыялу або пры вывучэнні асноў асобных навук. Аперацыйныя ўжываюцца з мэтай фармавання і развіцця ў школьнікаў пэўных спосабаў дзеяння, аперацый. Змешаныя блокі-модулі, зыходзячы з самой назвы, аб'ядноўваюць у сабе адначасова першы і другі тыпы. У навучальных установах найболып папулярны змешаны тып.

У час канструявання блокаў-модуляў паводле пэўнай тэмы метадысты прапануюць настаўніку мовы і літаратуры выкарыстоўваць наступныя кампаненты:

1) дакладна сфармуляваная навучальная агульная ці спецыяльная мэта;
2) спіс неабходнай літаратуры, абсталявання, матэрыялаў;
3) наяўнасць па адпаведнай тэме ўрока сціслага канкрэтнага інфармацыйнага тэксту, які можа суправаджацца схемамі, ілюстрацыямі;
4) наяўнасць разнастайных практыкаванняў і заданняў для выпрацоўкі ў вучняў неабходных навыкаў і ўменняў;
5) наяўнасць розных форм праверачнай работы, змест якой павінен дакладна адпавядаць тым задачам, што былі пастаўлены ў дадзеным навучальным элеменце (НЭ).

З мэтай паспяховага выкарыстання модульнага навучання на ўроках мовы і літаратуры выкладчыку неабходна захоўваць наступныя правілы:

1) уводзіць модулі ў навучальны працэс паступова, пажадана пачынаць толькі з элементаў, асабліва на пачатковым этапе;

2) у змесце блокаў тэкст павінен быць запісаны так, быццам настаўнік гутарыць з вучнем, выклікае яго на разважанні, арыентуе на поспех;

3) выкарыстоўваць калектыўныя спосабы навучання, скіроўваць школьнікаў на ўзаемадапамогу, каб развіваліся камунікатыўныя здольнасці падлеткаў.

Як сведчаць даследчыкі модульнай тэхналогіі і як паказвае настаўніцкі вопыт, яе прымяненне дазваляе скараціць час навучальнага курса на 30 %.

З мэтай разнастайнага і эфектыўнага выкладання модульную тэхналогію можна выкарыстоўваць на ўроках літаратуры. Асабліва спрыяльнымі з'яўляюцца заняткі ў 10 — 11 класах па вывучэнні аглядавых тэм, літаратуразнаўчых артыкулаў і біяграфій пісьменнікаў.

Прывядзём прыклад модульнай праграмы па тэме

"Біяграфія Янкі Брыля" ў 11 класе ў спрошчаным варыянце.

Мэты і задачы модуля: у выніку працы над навучальнымі элементамі (НЭ) вы павінны:

1) ведаць біяграфію пісьменніка;

2) умець вызначаць адметнасці характару асобы аўтара і стылёвыя адметнасці яго творчасці на аснове вывучанага літаратуразнаўчага артыкула;

3) развіваць уменне збіраць матэрыял для вуснага паведамлення.

Выкарыстоўвайце для засваення модуля наступную літаратуру:

Вучэбны дапаможнік для 11-ых класаў агульнаадукацыйнай школы / Ішчанка Г., Лебедзеў У. і інш.; пад рэд. В. Ляшук. — Мн., 2000.

Беларуская літаратура. Тэсты. XI клас: Дапаможнік для навучэнцаў агульнаадукацыйных школ, гімназій, ліцэяў / Аўтары-скл. Гарадко Г. і інш. — Мн., 2001.

НЭ-1

1.0. **Мэта**: вызначыць, наколькі добра вы ведаеце творчасць Янкі Брыля, якую вывучалі ў 5 — 6 і 8 класах, асноўную тэматыку і праблематыку яго кніг.

1.1. Запішыце ў сваім сшытку дату і назву тэмы ўрока.

1.2. Літаратурная міні-віктарына "Па вывучаных і самастойна прачытаныхтворах Янкі Брыля".

Нагадваем, што ў сярэдняй школе па праграме беларускай літаратуры вы пазнаёміліся з наступнымі творамі сучаснага класіка: апавяданнямі "Цюцік" (5 кл.), "Маці" (6 кл.), аповесцю "Сірочы хлеб" (8 кл.) і з урыўкамі дакументальнай кнігі "Я з вогненнай вёскі..." (8 кл.). Магчыма, да ўрокаў пазакласнага чытання вы з цікавасцю прачыталі і абмеркавалі з аднакласнікамі яшчэ і такія яго апавяданні, як "Жыў-быў вожык", "Ветэрынар", "Сняжок і Волечка" з цыкла "Шчасце маленства", "Мышалоўкі" і аповесць "У сям’і". Самастойна адкажьше на пытанні віктарыны. Адказы запішыце.

І. З якіх твораў гэтыя ўрыўкі:

1) "Як вядзецца спрадвеку, яна спачатку прыткнулася лбом да шыбы, паглядзела. Потым выйшла ў сенцы, дрыжачымі рукамі выцягнула засаўку і адчыніла дзверы. Стала толькі ясна тое, аб чым яна здагадалася адразу: гэта — яны, байцы...

Адзін з іх, — а колькі ўсіх было, не паспела заўважыць адразу ў матава-празрыстым паўзмроку дасвецця, — адзін падышоў да яе і ўсё яшчэ шэптам сказаў, нібы спытаўся:

— Мать? Ты нам хлебушка дай, родная... Ты не бойся: мы сразу же уйдем... Из лагеря бежали...";

2) " — Мы, сяляне вёскі Галынка, — чытаў Мікола, — заяўляем пратэст супраць таго, каб нашы дзеці вучыліся не на роднай мове, і патрабуем адкрыць у нас беларускую школу...

Данік ведаў — не хто-небудзь іншы, а ён, Мікола, пісаў гэты пратэст. А падпісала яго ўся вёска — з канца ў канец ";

3) «І пані Мар'я працягнула да яго рукі. Данік ішоў туды, як заваражоны. Яна ляжала галавою да акна, завешанага фіранкай, па шыю схаваўшыся пад беленькай коўдрай. Чорныя, кучаравыя валасы яе "полькі" растрэсліся на падушцы, а чырвоныя, нібы прыпухлыя губы ўсміхаліся. Калі Данік зусім падышоў, пад далонямі пані Мар'і загарэліся яго шчокі і вушы, а на лбе — зусім нечакана-горача цмокнулі пацалункам губы настаўніцы.

— Харошы мой!.. І чаго ж ты так засаромеўся? Ну, сядзь. Вазьмі вунь крэсла, каля стала»;

4) "Ён нарадзіўся ў лесе, у двары таго дзядзькі, што пільнуе лес. Спачатку нічога не бачыў і ніяк не называўся, - жыў сабе вобмацкам, ды ўсё. Было нешта вялікае, калматае, цёплае, у чым ён хаваўся разам са сваім чорным казытлівым чмысікам; там жа была нейкая соска з крынічкай цёпленькага малака; а нешта вялікае, добрае грэла, абнюхвала і лізала, пяшчотна і многа"?

ІІ. У якіх творах Янка Брыль

1) асудзіў жорсткасць і абыякавасць людзей да лёсу прыручаных жывёл;

2) адлюстраваў праблему станаўлення чалавечай асобы;

3) уславіў подзвіг беларускай жанчыны;

4) разам з Алесем Адамовічам і Уладзімірам Калеснікам паказаў трагедыю беларускага народа вачыма мірнага насельніцтва — ахвяр агрэсіі фашызму ў гады Вялікай Айчыннай вайны?

1.3. Праверце правільнасць вашых адказаў (змешчаны на левым крыле дошкі):

І.1) "Маці"; 2) "Сірочы хлеб"; 3) "Сірочы хлеб"; 4) "Цюцік".

ІІ.1) "Цюцік"; 2) "Сірочы хлеб"; 3) "Маці"; 4) "Я з вогненнай вёскі...".

1.4. На аснове літаратурнай міні-віктарыны падрыхтуйце вусны адказ на 1 і 2 пытанні, што змешчаны на с. 219 падручніка, і прыміце ўдзел у агульнакласнай гутарцы. Вывады запішыце ў канспект.

НЭ-2

2.0. **Мэта**: пазнаёміцца з радзімай, бацькамі, сваякамі пісьменніка, што паўплывалі на фармаванне яго асобы (як казаў славуты нямецкі пісьменнік Ёган Вольфганг Гётэ: "Калі хочаш зразумець паэта, адпраўляйся на яго радзіму").

2.1. Прачытайце артыкулы "Біяграфія" і "Два маленствы", што змешчаны ў падручніку на с.219-222.

2.2. Праверце свае веды па тэме "Маленства Янкі Брыля", разгадаўшы крыжаванку.

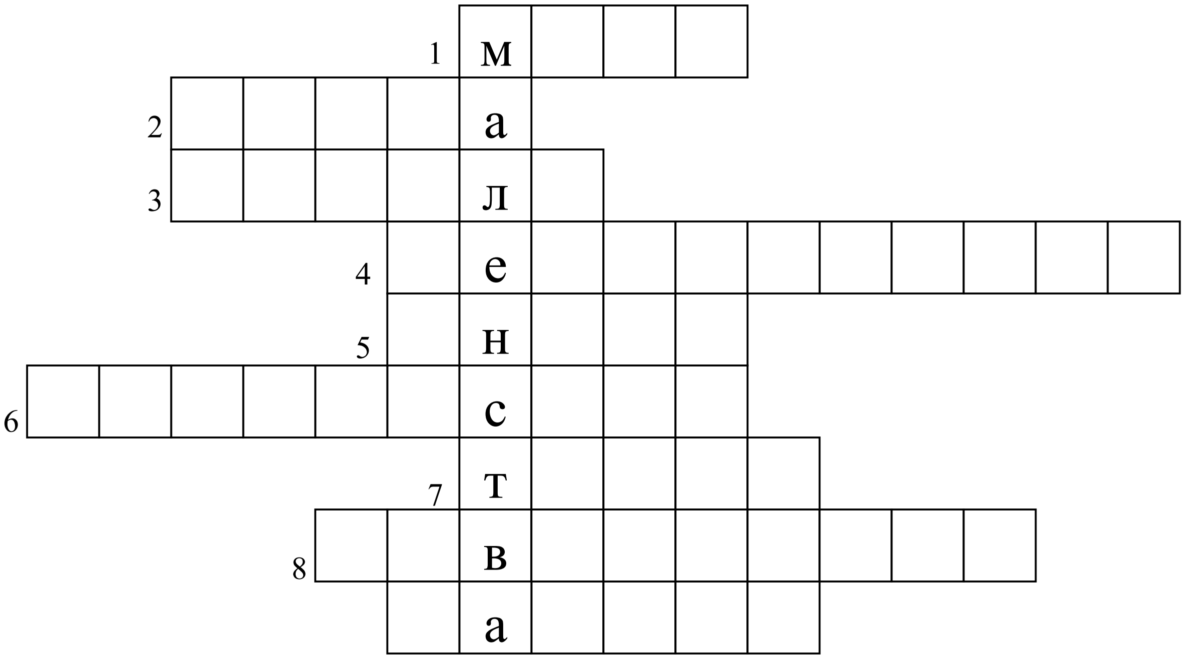

Па гарызанталі: 1. Першы настаўнік у жыцці, які прывіў малому Янку любоў да кнігі і адукацыі. 2. Месца нараджэння пісьменніка. 3. Імя брата, які пазней не працягваў вучобу, а застаўся працаваць на гаспадарцы. 4. Адна з адметнасцяў літаратурнага таленту Янкі Брыля. 5. Адэскі падарунак малодшым дзецям ад старэйшых братоў Уладзіка і Ігната. 6. Прозвішча настаўніцы, якая стала адным з прататыпаў пані Мар'і з аповесці "Сірочы хлеб". 7. Мястэчка, дзе ў польскай сямігодцы вучыўся будучы пісьменнік. 8. Горад, дзе Янка Брыль правучыўся ў гімназіі ўсяго адзін месяц. 9. Вёска, якая стала для пісьменніка малой радзімай.

2.3. Праверце, ці правільна вы адказалі.

Адказы: 1. Маці. 2. Адэса. 3. Мікола. 4. Перакладчык. 5. Кнігі. 6. Пранеўская. 7. Турэц. 8. Наваградак. 9. Загора.

НЭ —3

3.0. **Мэта**: больш падрабязна пазнаёміцца з асобамі, асяроддзем і абставінамі, якія паспрыялі станаўленню таленту і фармаванню пісьменніцкіх ідэалаў Янкі Брыля.

3.1. Прачытайце па падручніку артыкулы "Гады выпрабаванняў, мужнасці і мастакоўскага станаўлення", "На службе свайго прызвання" (с.222 — 229) і заканспектуйце асноўныя факты з жыцця і творчасці класіка ў наступную табліцу:

Гады	Асноўныя перыяды жыцця і творчасці пісьменніка	Індывідуальныя здольнасці, мары, ідэалы і рысы характару Я.Брыля	Публікацыіі, тэмы і жанры яго твораў

3.2. Складзіце 10-15 пытанняў па біяграфіі Янкі Брыля і задайце іх свайму суседу па парце. Паспрабуйце даць вусныя адказы на пытанні віктарыны свайго аднакласніка.

НЭ-4

4.0. Мэта: праверыць веды па тэме "Біяграфія Янкі Брыля".

4.1. Пісьмова дайце адказы на кантрольныя пытанні тэстаў, што змешчаны на с. 74 — 76 дапаможніка "Беларуская літаратура. Тэсты. XI клас...".

4.2. Праверце, ці правільна вы адказалі (адказы змешчаны на с. 88 дапаможніка).

4.3. Ацаніце сваю працу, зыходзячы з наступных крытэрыяў:

на "9" — 0 недахопаў;

на "8" — 1;

на "7" — 2;

на "6" — 3 і г.д .

Адзнаку паведаміце настаўніку.

Дамашняе заданне: на аснове запісаў канспекта і артыкулаў падручніка (с. 219 — 229) падрыхтуйце вуснае паведамленне па тэме заняткаў.

Дзякуем за працу на ўроку!

Урок па тэме "Бяззлучнікавыя складаныя сказы" ў 9-ым класе

Комплексная дыдактычная мэта: у выніку выканання ўсіх модуляў вучні павінны ведаць сінтаксічныя прыметы бяззлучнікавых складаных сказаў, іх будову, сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі, ролю ў тэксце; умовы пастаноўкі знакаў прыпынку ў бяззлучнікавых складаных сказах; умець знаходзіць бяззлучнікавыя складаныя сказы ў тэкстах, абгрунтоўваць мэтазгоднасць іх ужывання; вызначаць сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі і правільна інтанаваць у моўнай плыні; абгрунтоўваць расстаноўку знакаў прыпынку; будаваць такія сказы, карыстацца імі як сінтаксічнымі сродкамі ў вуснай і пісьмовай мове.

Назвы модуляў: МО — комплексная дыдактьгчная мэта; М1 — коска ў бяззлучнікавых складаных сказах (далей БСС); М2 — кропка з коскай у БСС; МЗ — двукроп'е ў БСС; М4 — працяжнік у БСС; М5 — кантрольная дыктоўка ці тэст (выніковы кантроль).

Прапануем матэрыял модуля 3 у выглядзе табліцы.

Абсталяванне: 1) Гардзей Н., Навіцкі П., Тамашэвіч 3. Беларуская мова: навучальны дапам. для IX класа школ з рускай мовай навучання. Мн., 2000, с. 152- 154;

2) Лаўрэль Я. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове. Дапаможнік для IX класа агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання. Мн., 2001, с. 95 — 96;

3) набор сігнальных картак для вучняў;
4) канверты №№ 1,2, 3 з адказамі.
Кожны вучань атрымлівае надрукаваны матэрыял модуля 3, разлічаны на два ўрокі.

№ модуля	№ навучаль-нага элемента	Навучальны матэрыял з заданнямі	Метадычныя рэкамендацыі
3	1.0.	Мэта: пазнаёміцца і вывучыць правілы пастаноўкі двукроп'я ў БСС	
	1.1.	Уважліва (2-3 разы) прачытайце і асэнсуйце тэарэтычны матэрыял параграфа 33 падручніка	
	1.2.	Самастойна або разам з суседам па парце пастарайцеся як мага кампактней і дакладней скласці апорную табліцу па правілах пастаноўкі двукроп'я ў БСС з выкарыстаннем квадратных дужак і лаканічнага каментара	Параўнайце сваю апорную табліцу з табліцай суседа па парце і табліцай, змешчанай на дошцы. Пры неабходнасці зрабіце праўку або перапішыце сабе лепшую з прапанаваных
	1.3.	Нягучна перакажыце суседу па парце правілы пастаноўкі двукроп'я ў БСС (без прыкладаў)	З дапамогай чырвонай карткі праінфармуйце настаўніка пра сваю тэарэтычную падрыхтаванасць па тэме модуля . Чакайце далейшых указанняў выкладчыка
	2.0.	На папярэднім уроку зазначалася, што вялікая роля ў афармленні БСС належыць інтанацыі. Паслухайце тлумачэнне настаўніка і прыміце ўдзел у агульнай навучальнай працы, мэта якой – правільна інтанаваць БСС з двукроп'ем у моўнай плыні адпаведна з сэнсава-стылістычнымі адносінамі паміж часткамі	
	2.1.	Разгарніце дапаможнік Я.Лаўрэля "Дыдактычны матэрыял па беларускай мове. IX клас" (пр. 144)	Чакайце ўказанняў і тлумачэнняў настаўніка
	3.0.	Мэта: фармаваць уменне тлумачыць пастаноўку двукроп'я ў БСС	
	3.1.	Самастойна ці ў пары прачытайце пр. 167 падручніка і растлумачце пастаноўку двукроп'я. Потым згрупуйце сказы і запішыце праз коску толькі іх нумары адпаведна правілам, што занатаваны ў апорнай табліцы.Запіс можа быць такі: 1-е правіла: ... , ... , ... ; 2-е правіла: ... , ... , ... ; 3-е правіла: ... , ... , ... ; Не адпавядаюць тэме модуля: ... , ... , ...	Калі ўзнікнуць цяжкасці, звярніцеся да табліцы або папрасіце дапамогі ў суседа па парце ці ў настаўніка. Параўнайце свае адказы з варыянтам аднакласніка ці з адказам, запісаным на дошцы. Ацаніце сваю працу паводле наступных крытэрыяў: 0 памылак – "9" балаў, 1 – "8", 2 – "7", 3 памылкі – "6" і г.д. Прадэманструйце вынікі

			сігналамі: чырвоны – “9” балаў, зялёны – “8” – “6”, жоўты – “5” -- “1”, паднятая рука – “2”. Атрымануя адзнаку пастаўце ў свой ацэначны ліст
	4.0.	Мэта: удасканальваць уменне адрозніваць пастаноўку двукроп'я ў простым і бяззлучнікавым складаным сказах	
	4.1.	Вы ведаеце, што двукроп'е ставіцца яшчэ і ў простым сказе пасля абагульняльнага слова пры аднародных членах. Напрыклад: *І ўсё мілагучна для слыху майго: і звонкае “дзе”, і густое “чаго”* (П.Панчанка). О: і О, і О. Паспрабуйце самастойна вызначыць нумары змешчаных ніжэй сказаў, у якіх пастаўлена двукроп'е: а) у простым сказе ... , ... , ...; б) у бяззлучнікавым складаным ... , ... , ... 1. *Мы зберажом усё: і зуброў, і чалавечнасць, і старыя вежы, і ўсплёскі бабра, і дзіва сонечных палян, і вуркатанне дзікага голуба, і святую гучную цішыню Пушчы* (У.Караткевіч). 2. *Дае прырода зноў урокі нам: не верце цішыні, салодкім снам, бяда і радасць ходзяць побач вечна, людзей ратуе толькі чалавечнасць* (П.Панчанка). 3. *Усё навокал было па-ранейшаму: глуха шумеў лес, нізка над зямлёю плылі хмары* (С.Александровіч). 4. *Усюды лета: гулі строіць сонца, шалясціць зялёны колас на саломцы* (Я.Купала). 5. *У чалавеку павінна быць усё прыгожым: і твар, і адзенне, і душа, і думкі* (А.Чэхаў).	Параўнайце свае адказы з адказамі суседа па парце і тымі , што запісаны на дошцы. Прааналізуйце дапушчаныя памылкі. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. Адзнаку запішыце ў свой ацэначны ліст. Пра вынікі паведамце настаўніку. На аснове гэтага задання зрабіце вывад пра пастаноўку двукроп'я ў простым сказе і БСС
	5.0.	Мэта: развіваць уменне будаваць БСС з ужываннем у іх двукроп'я на аснове простых і складаназалежных сказаў	
	5.1.	З ліку прапанаваных ніжэй простых сказаў утварыце бяззлучнікавыя складаныя і запішыце іх, каб на мяжы частак можна было паставіць двукроп'е. Растлумачце яго выкарыстанне адпаведным нумарам правіла апорнай табліцы па тэме модуля. 1. *Агляну́ўся. Кусцікі згінулі ў процьме ночы* (Ц.Гартны). 2. *Па лесе імчаўся гул. Пачалася навальніца* (П.Пестрак). 3.*За сялом, за пералескам злосны вецер свішча. Там спраўляе завіруха гульбішча-ігрышча* (А.Русак). 4. *Заўсёды ў лесе добра мне. У*	Параўнайце свае сказы са сказамі, што ў канвеце № 1. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. З дапамогай сігнальных картак праінфармуйце выкладчака пра

		ім так ціха, урачыста (Я.Колас). 5. *Ціха было ў навакольных лясах. Супакоілася птаства. Не шапацелі дрэвы* (паводле А.Чарнышэвіча). 6. *Вуліца бязлюдная. Усё жывое схавалася ў які-небудзь цень. Сланечнікі ў гародчыку насупраць павесілі галовы, неяк бездапаможна апусцілі разлапістае лісце* (паводле І.Навуменкі).	сваю адзнаку і пастаўце яе ў свой ацэначны ліст
	5.2.	На першых уводных уроках па тэме зазначалася, што па адносінах паміж часткамі БСС блізкія (сінанімічныя) да складаназлучаных або складаназалежных сказаў. Самастойна перабудуйце складаназалежныя сказы (1- 6) у бяззлучнікавыя (пр.169 падручніка)	Параўнайце свае варыянты з адказамі, што ў канверце № 2. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. З дапамогай сігнальных картак праінфармуйце настаўніка пра сваю адзнаку і запішыце яе ў ацэначны ліст
	5.3.	У сучаснай беларускай мове БСС шырока ўжываюцца ў мастацкай літаратуры і ў вуснай мове. Паспрабуйце дапісаць прапанаваныя БСС , каб паміж простымі сказамі, з якіх яны складаюцца, трэба было ставіць двукроп'е. Растлумачце знакі прыпынку нумарам правіла апорнай табліцы. 1. *Нездарма ў нас кажуць: ...* 2. *Андрэй зірнуў на неба: ...* 3.*Спакойнага шчасця не зычу нікому: ...* 4. *На другі бераг ракі перабрацца не ўдалося: ...* 5. *У лесе было прыгожа: ...*	Абмяркуйце запісаныя сказы з аднакласнікамі або настаўнікам. Атрыманую адзнаку пастаўце ў ацэначны ліст
	5.4.	Напішыце сачыненне-мініяцюру на тэму "Канец зімы" (6-7 сказаў) з ужываннем усіх выпадкаў пастаноўкі двукроп'я ў БСС	Абмяркуйце напісаную працу з аднакласнікам ці выкладчыкам. Атрыманую адзнаку пастаўце ў ацэначны ліст
	6.0.	Мэта: праверка і карэкцыя атрыманых ведаў і ўменняў па вывучанай тэме модуля	
	6.1.	Самастойна выканайце пр. 168 (1-9 сказы) падручніка	Параўнайце свае варыянты з адказамі, што ў канверце № 3. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. Праінфармуйце настаўніка і выстаўце адзнаку ў ацэначны ліст
	7.	Падсумуйце ўсе атрыманыя адзнакі (балы) і пастаўце выніковую за свой узровень ведаў і ўменняў па гэтай тэме. Самастойна прааналізуйце, ці дасягнулі вы мэты. Для гэтага вярніцеся на пачатак модуля і прачытайце, якія задачы стаялі перад вамі	
	8.	Дамашняе заданне: 1) скласці вуснае паведамленне на тэму "Двукроп'е ў БСС"; 2) пісьмова выканаць пр. 168 (10-15 сказы) падручніка	

Ацэначны ліст вучня

№ НЭ	3.1.	4.1.	5.1.	5.2.	5.3.	5.4.	6.1.	Выніковая
Атрыманая адзнака (або колькасць балаў) за выкананыя заданні								

Табліца
Двукроп'е ў бяззлучнікавых складаных сказах

1. [1-я частка]: [2-я раскрывае прычыну]

можна ўставіць злучнікі **ТАМУ ШТО; БО**

2. [1-я частка]: (2-я паясняе раскрывае ці ўдакладняе)

можна ўставіць **А ІМЕННА**

3. [1-я ч. дзеясл.] : [2-я дапаўняе, развіваючы]

можна ўставіць злучнікі **ЯК; ШТО; І ЎБАЧЫЎ, ШТО; І ПАЧУЎ, ШТО; І АДЧУЎ ШТО**

3.4. Тэхналогія дзелавой гульні

Дзелавітасць - неабходная рыса характару для кожнай асобы нашага вірлівага часу. Чалавек, які валодае ёю, звычайна арганізаваны і дакладны ў працы, умее пераадольваць цяжкасці і заўсёды дасягае пастаўленай мэты, знаходзіць рацыянальныя спосабы вырашэння праблем. Ён настойлівы, сур'ёзны, разважлівы. Без дзелавітасці, лідэрства сёння вельмі лёгка апынуцца на самай нізкай сацыяльнай ступені грамадства.

Першыя асновы дзелавітасці, як вядома, закладваюцца ў сям'і. Але, зыходзячы з рэаліяў часу, галоўную ролю ў вырашэнні гэтай праблемы, на нашу думку, павінна выконваць сучасная агульнаадукацыйная ўстанова. Як сказаў французскі пісьменнік Анры Барбюс, "школа - гэта майстэрня, дзе фармуецца думка маладога пакалення, трэба моцна трымаць яе ў руках, калі не хочаш выпусціць з рук будучыню". Такім чынам, наспела неабходнасць выхоўваць у вучняў дзелавітасць, якая дасягаецца перш за ўсё шляхам усебаковай сувязі навучання з жыццём.

Найбольш эфектыўны метад, які далучае школьнікаў да прафесійнай дзейнасці, спрыяе развіццю творчых здольнасцяў і самастойнасці, - гэта ўвядзенне ў адукацыйны працэс сучаснай школы дзелавой гульні. Такі дыдактычны метад актывізуе асобу вучня: дае магчымасць стаць лідэрам, дапамагае запомніць значны аб'ём інфармацыі, наладзіць міжасобасныя стасункі з аднакласнікамі і настаўнікамі.

Дзелавая гульня - разнавіднасць асобасна-арыентаванай педагагічнай тэхналогіі, якая мае на мэце навучыць асобных школьнікаў ці іх групы прымаць рашэнне. Яе можна выкарыстоўваць у час выкладання асобных тэмаў па геаграфіі, хіміі, фізіцы, біялогіі, а таксама ва ўсіх тыпах і відах урокаў беларускай мовы і літаратуры: у час тлумачэння і паўтарэння новага матэрыялу, абагульнення і сістэматызацыі, праверкі і ацэнкі ведаў вучняў.

Прапанаваная педагагічная тэхналогія, як паказвае вопыт, цікавая не толькі для школьнікаў 5 - 8 класаў. Гэта эфектыўны і карысны від дзейнасці і для старшакласнікаў. Гуляць звычайна хочуць усе вучні, важна толькі ўлічыць іх узроставыя асаблівасці, правільна выбраць форму гульні і арганічна ўключыць яе ў структуру пэўнага ўрока. Падрыхтоўка і правядзенне дзелавой гульні ажыццяўляецца ў чатыры этапы.

На першым этапе настаўнік знаёміць удзельнікаў з тэмай і мэтай гульні, канкрэтызуе, які матэрыял плануецца вывучыць і замацаваць. На другім паведамляюцца агульныя правілы супрацоўніцтва, крытэрыі ацэнкі навучальнай дзейнасці, рэгламент і размяркоўваюцца ролі. На трэцім этапе вызначаюцца склад удзельнікаў каманд і заданні з улікам схільнасцяў і зацікаўленняў вучняў. На чацвёртым этапе падагульняюцца атрыманыя веды і падводзяцца вынікі. Тут важна тактоўна даць агульную і персанальную ацэнку, звярнуць увагу на ўдалыя і слабыя рашэнні пэўных задач гульні. Пажадана заслухаць прапановы і самаацэнку вучняў, што дапаможа пазбегнуць недахопаў на іншых занятках.

У педагагічнай літаратуры расійскіх аўтараў гэтай дыдактычнай мадэлі: Г.П.Шчадравіцкага, А.Л.Ліфшыца, В.Ф.Камарова і інш. -- вызначаюцца розныя тыпы дзелавой гульні: ролевыя, імітацыйныя, арганізацыйна-дзейнасныя.

Звычайна ў вучняў 5 - 11 класаў найбольшую цікавасць выклікаюць **ролевыя** гульні, дзякуючы якім у школьнікаў фармуюцца некаторыя прафесійныя якасці, лідэрства, развіваецца ўменне кіраваць людзьмі. Поспех залежыць ад здольнасці вучня супрацоўнічаць з аднакласнікамі. Удзельнікі могуць пабываць у ролі настаўніка, экскурсавода, бібліятэкара, карэктара і інш. Такі падыход у выкладані мовы і літаратуры не толькі разнастаіць змест урока, але і раскрые выхаванцам некаторыя аспекты пэўных прафесій.

Прапануем некалькі ролевых гульняў, якія можна выкарыстаць на занятках і па мове, і па літаратуры.

"Арфаграфічная эстафета"

Мэты: удасканальваць у вучняў уменне запісваць тэкст у адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі правіламі; развіваць лагічнае мысленне, памяць і ўменне працаваць у групе.

Ход гульні. Некалькі паасобнікаў невялікага вершаванага ці празаічнага тэксту дыктоўкі трэба размясціць на сцяне ці дошцы школьнага кабінета за 3 -5 метраў ад вучняў класа. Выкладчык

дзеліць клас на групы па 3-4 чалавекі і прапануе ў кожнай вызначыць ролі: 1-2 "кур'еры", 1-2 "пісьменнікі", "карэктар". "Кур'ерам" трэба пабываць ля тэксту вызначаную настаўнікам колькасць разоў і дакладна запомніць як мага больш, нічога не запісваючы. "Пісьменнік" у сшытку павінен правільна запісаць тэкст, прадыктаваны "кур'ерам". За працай сваёй групы сочыць "карэктар". Пасля сігналу настаўніка ён правярае тэкст "пісьменніка", выпраўляе памылкі, параўноўвае запісанае з арыгіналам і ацэньвае працу згодна з прапанаванымі крытэрыямі.

"Арфаграфічную эстафету" можна выкарыстаць практычна ў кожным класе, асабліва на трэніровачна-карэкцыйным ці кантрольна-рэфлексійным этапах сучаснага ўрока мовы.

"Карэктар"

Мэты: фармаваць у школьнікаў пісьменнасць праз параўнанне слоў і знакаў прыпынку прапанаванага тэксту з эталонам; развіваць уважлівасць у працэсе пошуку памылак; выхоўваць супрацоўніцтва ў час працы ў міні-калектыве і цікавасць да прафесіі карэктара.

Ход гульні. Выкладчык мовы павінен загадзя падабраць і размножыць тэкст з запланаванымі памылкамі. Іх агульная колькасць павінна быць вядомая ўсім удзельнікам гульні.
Вучні падзяляюцца на групы ад 3 да 6 чалавек. Настаўнік знаёміць іх з ходам і правіламі гульні.

1. Кожны вучань-"карэктар" атрымлівае тэкст і самастойна выпраўляе ў ім памылкі алоўкам.
2. Пасля індывідуальнай праверкі ўдзельнікі групы калектыўна абмяркоўваюць выпраўленае. Узгодненыя недахопы пажадана пазначыць фіялетавым стрыжнем.
3. "Карэктары" мяняюцца тэкстамі, параўноўваюць выпраўленае аднакласнікамі з тэкстам-эталонам, ацэньваюць працу паводле прапанаваных крытэрыяў (на гэтым этапе гульні выпраўленні робяцца чырвоным стрыжнем).

У эталоне месцы памылак пажадана пранумараваць.

Гульню можна закончыць агульным каментарам дапушчаных памылак.

"Вучань-настаўнік"

Мэты: паўтарыць і сістэматызаваць веды вучняў па вывучаным матэрыяле; развіваць лідэрскія ўменні; прывіваць цікавасць да прадмета і настаўніцкай прафесіі.

Традыцыйна навучальна-выхаваўчы школьны працэс ставіць вучня ў пазіцыю аб'екта навучання. Звычайна настаўнік дае заданні, кантралюе іх выкананне і выстаўляе адзнакі. Зразумела, што пры такім падыходзе лідэрскія здольнасці ў школьнікаў развіваюцца недастаткова, таму для фармавання ў падлеткаў ініцыятывы прапануем выкарыстаць гульню "Вучань-настаўнік" на працягу ўсяго ўрока мовы, асабліва ў час паўтарэння новага матэрыялу, абагульнення, сістэматызацыі і праверкі набытых ведаў па аб'ёмнай тэме. За некалькі ўрокаў да запланаванай дзелавой гульні выкладчык паведамляе чатыром-пяці ініцыятыўным вучням, што на наступных занятках яны па чарзе будуць выконваць ролю настаўніка (напрыклад, да дзесяці хвілін па пэўнай тэме). Можна застацца з гэтымі вучнямі пасля ўрокаў і абмеркаваць ход гульні і змест заданняў. Пасля сігналу педагога "вучань-настаўнік" павінен выйсці да дошкі і правесці адпаведнае апытванне ці выканаць заданне.

Ход гульні. У 10-ым класе на заключным уроку мовы па тэме "Марфемная будова слова. Словаўтварэнне" пасля сігналу настаўніка да дошкі выходзіць першы вучань і праводзіць тэарэтычнае пісьмовае апытванне ў форме крыжаванкавай дыктоўкі: чытае азначэнне, правіла, а аднакласнікі пад адпаведны нумар даюць адказ адным словам, другі вучань выклікае да дошкі 2-3 аднакласнікаў і з каментарам праводзіць марфемны і словаўтваральны разбор слоў. Трэці "настаўнік" прапануе слоўнікавую дыктоўку на правапіс прыставак і галосных у складаных словах, на правапіс галосных **і, ы**, зычнага **й** пасля прыставак.

Вучні вельмі адказна ставяцца да такіх урокаў, паміж аднакласнікамі развіваецца супрацоўніцтва, у дзесяцікласнікаў фармуецца аб'ектыўны погляд на складанасць і адказнасць настаўніцкай прафесіі.

Гульню "Вучань-настаўнік" можна правесці са старшакласнікамі і па-іншаму, асабліва на ўроках праверкі і ацэнкі ведаў па такіх буйных і значных тэмах, як "Літаратура X - XVIII стагоддзяў", "Літаратура XIX стагоддзя", "Янка Купала", "Якуб Колас" (10 клас), "Іван Мележ", "Уладзімір Караткевіч" і "Беларуская літаратура на сучасным этапе" (11 клас).

На ўступных занятках да адной з названых тэм выкладчык павінен папярэдзіць старшакласнікаў, што па гэтай тэме будзе праведзены тэматычны кантроль і ацэнка ведаў. Найбольш актыўныя і старанныя вучні за пастаянную і сістэматычную працу аўтаматычна атрымаюць высокую адзнаку (9

ці 10 балаў). Добра, калі такіх аб'ектыўна вызначыць увесь клас. На запланаваны ўрок-гульню спатрэбіцца 5-6 вызваленых старшакласнікаў (на 3-4 вучні - 1 "вучань-настаўнік"). Педагог павінен правесці кансультацыю для ўсяго класа і асобна для вызначаных памочнікаў: што трэба ведаць і зрабіць да кантрольнага ўрока. "Вучням-настаўнікам" можна параіць падрыхтаваць дома тры тэматычныя пакеты пытанняў у выглядзе асобных картак-білетаў. Напрыклад, у 10-ым класе па тэме "Літаратура XIX стагоддзя" адзін блок пытанняў можна прысвяціць характарыстыцы часу і літаратурнага працэсу, другі - біяграфіям пісьменнікаў, трэці - вывучаным мастацкім творам. Можна карыстацца і пытаннямі падручніка, пададзенымі пад адпаведнымі артыкуламі.

Ход гульні. Пасля паведамлення тэмы і мэты кантрольнага ўрока настаўнік дзеліць клас на 5-6 груп (па 3-4 чалавекі ў кожнай) і прызначае па "вучню-настаўніку". Пажадана рассадзіць групы так, каб яны не перашкаджалі адна адной. Адначасова пачынаецца вуснае апытванне адразу ў 5-6 міні-калектывах. Самому педагогу праводзіць кантроль не рэкамендуецца, лепш пабыць у ролі назіральніка, памочніка, калі раптам узнікнуць праблемы. У кожнай групе на працягу дзесяці хвілін "вучань-настаўнік" працуе з адным аднакласнікам. Астатнія могуць рыхтавацца або слухаць дыялог сяброў. "Вучань-настаўнік" можа весці апытванне па тэме адначасова і ўсіх удзельнікаў сваёй групы, але на працягу ўсяго ўрока, фіксуючы вынікі іх адказаў у "Ацэначным лісце вучня".

Заканчваецца гульня за пяць хвілін да званка падвядзеннем вынікаў вуснага апытвання. Кожны "вучань-настаўнік" коратка аналізуе адказы сваіх аднакласнікаў і называе адзнаку, педагог ставіць яе ў класны журнал.

Такім чынам, за адзін урок з вуснымі маналогамі адначасова выступяць і будуць ацэнены 20 - 25 чалавек. Высокі бал можна паставіць за старанную і аб'ектыўную працу і "вучням-настаўнікам".

Не менш цікавы і займальны тып дзелавой гульні - **імітацыйны, ці сцэнарны**, калі ўдзельнікі выступаюць у пэўнай ролі паводле загадзя напісанага сцэнара. Тут няма аб'екта і мадэлі кіравання, як у гульні ролевага тыпу. Звычайна вучань выконвае адну ролю. Напрыклад, вядучага на літаратурным вечары, экскурсавода ў школьным музеі, бібліятэкара, літаратурнага героя, пісьменніка, вучонага і пад. Як паказвае педагагічны вопыт, дзякуючы ўвядзенню нават элементаў імітацыі ўрок літаратуры становіцца запамінальным і незвычайным. У школьнікаў фармуюцца артыстычныя здольнасці і цікавасць да прадмета, лепш запамінаецца матэрыял.

Узоры такіх урокаў былі змешчаныя ў навукова-метадычных часопісах "Роднае слова" ("Беларуская мова і літаратура ў школе") і "Беларуская мова і літаратура". Напрыклад:
Гарошка А. Урок-экскурсія па аповесці Я. Коласа "Дрыгва" // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 4. С. 32.

Кунавіч А. Урок-прэс-канферэнцыя па паэме "Тарас на Парнасе" // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 8. С. 70.

Хурсік Н, Урок-прэм'ера па кнізе С. Алексіевіч "У вайны не жаночы твар..."// Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 7. С. 53.

Генюш І. Урок-суд над здраднікамі: Па аповесці В. Быкава "Жураўліны крык" // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1990. № 2. С. 32.

Палякова Т. Творчасць Івана Мележа ў VIII класе // Беларуская мова і літаратура. 2002. № 4. С. 62 і інш.

Элементы вучнёўскага перайманна каго- ці чаго-небудзь, падробкі пад нешта можна выкарыстаць у час правядзення гульняў "Што гэта за слова?" і "Пазнайце фразеалагізм".

Гульня **"Што гэта за слова?"** найбольш прыдатная для школьнікаў пачатковых і сярэдніх класаў, праводзіцца з мэтай аптымізацыі і разрадкі ўрока мовы па лексіцы, па тэме "Словазлучэнне" ў 5 - 8 класах.

Уся гульня пабудавана на жэстах, міміцы і пластычных рухах школьнікаў. Настаўнік выклікае да дошкі вучня, які хоча паўдзельнічаць у гульні. З дапамогай шпількі ці скотчу мацуе на яго спіне загадзя запісанае на асобнай картцы слова або словазлучэнне. Напрыклад, малаток ці стукаць малатком. Змест карткі павінен быць акрэслены: "Сёння мы будзем разглядаць дзеясловы (словы-антонімы; словазлучэнні, звязаныя кіраваннем, і г. д.)". Картку нельга паказваць таму, каму яна мацуецца. Потым выкладчык выклікае іншага вучня і ставіць перад ім задачу прачытаць і як мага хутчэй з дапамогай пантамімы паказаць напісанае на картцы яе гаспадару і ўсяму класу. Калі адказ-

"паказ" няўдалы, настаўнік выклікае наступнага вучня. Гульня паўтараецца з новым словам ці словазлучэннем.

Падобны падыход патрабуецца і да гульні **"Пазнайце фразеалагізм"**. Па чарзе кожны вучань выцягвае са стоса невяліку картку з запісаным устойлівым спалучэннем слоў і тлумачыць яго з дапамогай жэстаў і мімікі. Пры гэтым можна карыстацца і прадметамі на настаўніцкім стале.

Настаўнік мовы павінен улічыць, што не кожны фразеалагізм можа быць прыдатны для гэтай гульні. Варта выкарыстаць наступныя ўстойлівыя спалучэнні: вадзіць за нос, прыкусіць язык, звязаць рукі, брацца за жывот, трэсці кішэнь, закасаўшы рукавы, з нагі на нагу, з кута ў кут, намыліць галаву (шыю), у бубен біць, абвесці вакол пальца, закінуць вуды і інш.

Да імітацыйнага тыпу дзелавой гульні можна аднесці і стварэнне на ўроках літаратуры і дома разнастайных "дыяфільмаў", "сцэнараў кінафільмаў", напісанне рэцэнзій. Школьнікі будуць мець магчымасць дакрануцца да сутнасці прафесіі мастака, рэжысёра, аператара, сцэнарыста.

Так, у 5 класе настаўнік можа параіць вучням загадзя стварыць "дыяфільмы" да заключных заняткаў на аснове вывучаных народных ці літаратурных казак, асобных апавяданняў і аповесцяў. Такую дзіцячую фабрыку можна адкрыць, калі школьнікі ўжо закончылі вывучаць казку Уладзіміра Дубоўкі "Як сінячок да сонца лятаў", апавяданне Янкі Брыля "Цюцік", аповесць Міхася Лынькова "Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў" і інш. Герояў менавіта гэтых мастацкіх твораў лёгка адлюстраваць на паперы. У працэсе падрыхтоўкі настаўнік нагадае пяцікласнікам, што для кадра "дыяфільма" важнае не толькі ўдалае анімацыйнае адлюстраванне літаратурных герояў на паперы, але і тэкст, які змяшчаецца ў любым кутку "кадра". Пажадана размеркаваць эпізоды твора паміж школьнікамі і прапанаваць выбраць для кадра самае галоўнае, яскравае, што дапамагае раскрыць характары персанажаў.

Трэба сказаць, што ў гэтай гульні ўсё скіравана на тое, каб асэнсаваць твор. А вынікам індывідуальнай працы зможа стаць наглядны калектыўны альбом-"дыяфільм" (злучаныя скотчам па парадку ўсе вучнёўскія працы).

Арганізацыйна-дзейнасны тып дзелавой гульні больш прымальны для ўрокаў літаратуры ў старэйшых класах. Падчас такой гульні для вырашэння пэўнай праблемы ці задачы патрабуюцца веды і ўменні розных спецыялістаў. Настаўнік павінен узяць на сябе ролю каардынатара калектыўнай дзейнасці ўсіх удзельнікаў, улічыць іх асабістыя магчымасці і інтарэсы. Вучнёўскія веды на такіх занятках часта ацэньваюцца ў балах, больш карысна для школьнікаў пачуць добрае слова педагога.

Як прыклад выкарыстання арганізацыйна-дзейнаснага тыпу дзелавой гульні ў навучальна-выхаваўчым працэсе школы прапануем урок — **вусны часопіс па тэме "Біяграфія і творчасць Адама Міцкевіча" ў 10-ым класе.**

Прыкладна за тыдзень да яго настаўнік арганізоўвае ў класе міні-калектывы пад умоўнымі назвамі — "мастакі-афармляльнікі" , "фатографы", "бібліятэкары' , "бібліёграфы", "артысты", “літаратуразнаўцы” , “гісторыкі”, "краязнаўцы" — і дае вучням канкрэтныя спісы літаратуры і заданні, неабходныя для рэалізацыі запланаванай тэмы заняткаў. Такім чынам, ход урока рыхтуецца сіламі саміх дзесяцікласнікаў. Педагогу патрабуецца толькі прадумаць і ўмела звязаць усе сітуацыі навучальнай гульні.

Вучням — “мастакам-афармляльнікам” і "бібліятэкарам" варта прымацаваць у кабінеце і прыгожа аздобіць партрэт Адама Міцкевіча**;** пажадана падрыхтаваць кніжную выставу перакладных твораў пісьменніка і літаразнаўчых прац; на дошцы або на аркушы паперы можна напісаць па-польску і ў перакладзе наступныя словы, што паслужаць эпіграфам да ўрока:

Літва! Бацькоўскі край, ты як здароўе тое:
Не цэнім, маючы, а страцім залатое –
Шкада, як і красы твае, мой родны краю.
Тугою па табе тут вобраз твой ствараю.

ПанТадэвуш.

Пераклад Я. Семяжона.

Ці:

0, *мне дажыць бы да гэткай уцехі,*
Каб мае трапілі кнігі пад стрэхі,

...Каб і мае ўзялі кнігі сялянкі,
Простыя кнігі, як іх калыханкі.

Пан Тадэвуш.

Пераклад М. Танка.

Дарэчы будзе выкарыстаць і схематычную карту "Па мясцінах вандроўніка-пілігрыма Адама Міцкевіча", а таксама вялікі самаробны часопіс, на лістах якога можна напісаць назвы старонак і змясціць патрэбны ілюстрацыйны матэрыял.

Ва ўступным слове настаўнік згадвае, што сёння — ужо другая сустрэча з асобай і творчасцю Адама Міцкевіча на ўроках беларускай літаратуры: у сёмым класе ішла гаворка пра радзіму класіка, вывучалася яго балада "Свіцязянка", а таксама верш "Бульба". Таму ў мэтах актывізацыі апорных ведаў заняткі варта пачаць з невялікай гутаркі па пытаннях 1 - 4, змешчаных у падручніку "Беларуская літаратура" (пад рэд.. В. Ляшук; 2000) на с. 102.

Распачаць часопіс настаўнік можа з праслухоўвання славутага паланэза " Развітанне з Радзімай" Міхала Клеафаса Агінскага або аднаго з паланэзаў Фрыдэрыка Шапэна — блізкага сябра і суайчынніка Адама Міцкевіча. Такая музычная застаўка створыць адпаведны настрой і эмацыйна ўвядзе ў гістарычную эпоху канца XVIII — пача тку XIX ст. Выкладчык паказвае партрэт Адама Міцкевіча і адгортвае першую старонку часопіса: "Такім бачылі Міцкевіча яго сучаснікі". Добрым дадаткам да вуснага апісання знешняга выгляду творцы будзе зачытванне ўспамінаў яго сучаснікаў.

Вось як апісваў першую сустрэчу з паэтам-выгнаннікам у Швейцарыі польскі пісьменнік Зыгмунт Красінські: "11 жніўня 1830 года Міцкевіч вельмі ветліва мяне прыняў. Ён вельмі бледны і слабы, невысокага росту, з худым тварам, але з цудоўнымі спакойнымі меланхалічнымі рысамі... Халодны, пануры, выглядае вельмі разважлівым чалавекам..." Значна пазней, у Францыі, у 1849 г., рускі крытык Аляксандр Герцэн запомніў Адама Міцкевіча такім: "Шмат думак і пакутаў баразнілі яго хутчэй літоўскае, чым польскае аблічча. Яго фігура, галава з пышнымі сівымі валасамі і стомленым поглядам выяўлялі перажытае няшчасце, унутраны боль..."

Акцэнтуючы ўвагу вучняў на партрэце Адама Міцкевіча, настаўнік адзначае, што такім задумлівым і меланхалічным паэта зрабіла туга па Радзіме. Трыццаць адзін год, аж да самай смерці, А. Міцкевіч так і не здолеў вярнуцца з выгнання ў сваю Літву-Бацькаўшчыну.

Тут будзе дарэчы працытаваць радкі з уступу да паэмы "Пан Тадэвуш", якімі выкладчык "адгорне" другую старонку часопіса — "Зямля навагрудская, краю мой родны...".

Вучань-"краязнаўца" працягвае далей, што Наваградчына — надзвычай маляўнічы куток Беларусі. Заезджаму госцю адразу кідаецца ў вочы прыгажосць яе прыроды: зялёныя палі, лясы, высокія ўзгоркі, зубчасты край Налібоцкай пушчы, непаўторнасць краявідаў ракі Нёман і возера Свіцязь, авеяных легендамі і паданнямі.

Праз эпідыяскоп можна паказаць паштоўку з выявамі славутага возера і прапанаваць паслухаць адну з легендаў. Змест народных легендаў пра Свіцязь ёсць у кнізе "Лісце забытых алеяў" Кастуся Цвіркі (с. 20) і ў зборніку твораў беларускага фальклору "Свяці, свяці, сонейка" (с. *96* - 98).

Пасля даецца слова вучням-"бібліёграфам". Трэцяя стяронка — "З радаводнага дрэва Міцкевічаў".

Радавод Міцкевічаў бярэ пачатак з XVIII ст., калі прадзед пісьменніка са сваёй сям'ёй пакінуў Лідскі павет і асеў на Наваградчыне, дзе купіў невялікі фальварак. З прычыны шматлікіх падзелаў гаспадарка меншала, і пастунова род страціў усялякія доказы сваёй прыналежнасці да шляхты.

Бацька Адама, Мікалай Міцкевіч, спачатку працаваў каморнікам (чыноўнікам па зямельных справах), а пазней - адвакатам. Дзякуючы гэтай пасадзе ён дамогся звання шляхціца. Маці, Барбара Маеўская, таксама была шляхцянкай. Гадаваць дзяцей бацькам дапамагалі нянька Гансеўская і стары слуга Блажэй.

Сям'я Міцкевічаў ганарылася і сваім радавым гербом пад назвай "Порай" - яркім сведчаннем шляхетнасці. Аднак сама па сабе прыналежнасць да знатнага роду не давала сродкаў на існаванне, таму чацвёра сыноў Мікалая Міцкевіча здабывалі свой

жыццёвы хлеб уласнай працай, інтэлектам: Францішак служыў падпаручнікам, Адам быў настаўнікам, Аляксандр - юрыстам, Ежы – медыкам, пяты памёр яшчэ немаўлём.

Чацвёртая старонка — "Дзяцінства край, ты з намі да сканання, чысты, светлы, як першае каханне…"

Нарадзіўся Адам Міцкевіч 24 снежня 1798 г., на Куццю, напярэдадні каталіцкіх Калядаў, у фальварку Завоссе (цяпер Баранавіцкі раён), паводле іншых версій - у вёсцы Літоўка ці фальварку Асавец.

Дом Міцкевічаў амаль нічым не адрозніваўся ад сялянскіх хат: "Высокая саламяная страха, ганачак на драўляных слупах, пад вокнамі ў агародчыку кветкі. Недалёка ад хаты свіронак, крыху збоку - прасторны хлявец. Побач высока ў неба нацэліўся калодзежны журавель. На прыгуменні бярозы, а за імі гумно. Палявая сцяжынка за гумном уздымаецца на ўзгорак, а адтуль накіроўваецца на навагрудскі гасцінец". Так апісаў фальварак у сваім нарысе беларускі літаратуразнаўца Сцяпан Александровіч.
(У час чытання можна паказаць на экране літаграфію "Фальварак Завоссе" паводле малюнка Напалеона Орды альбо іншую выяву дома, у якім нарадзіўся паэт.)

Па рэлігійным веравызнанні Міцкевічы былі католікамі. Свайго сына Адама бацькі хрысцілі 22 лютага 1799 г. у Наваградскім фарным касцёле, што быў заснаваны яшчэ ў XIV ст. вялікім князем літоўскім Вітаўтам. Пабудова захавалася да нашага часу і знаходзіцца каля Замкавай гары.

Вера ў Бога яшчэ больш умацавалася ў сямейнікаў Адама Міцкевіча пасля аднаго здарэння, якое расказаў свайму сябру Антону Эдварду Адынцу сам паэт. Аднойчы, калі Адам быў яшчэ зусім маленькі, ён незнарок выпаў з акна і страціў прытомнасць. Маці, напалоханая няшчасцем, з напаўжывым сынам на руках пабегла да цудадзейнага абраза Прасвятой Панны Замкавай у Наваградку. Пасля матчынай малітвы хлопчык ажыў. Вось як сам Адам Міцкевіч распавёў пра гэта ў пачатку паэмы "Пан Тадэвуш":

Паненка... што горад замковы
бароніш Навагрудскі з верным
ягоным жа людам!
Вось так, як мяне да здароўя
вярнула ты цудам
(тады, як ад плакаўшай маці табе пад апеку
я ахвяраваны, падняў амярцвелу павеку
і зараз жа мог да святыняў тваіх ад парогу
йсці пешкі, за вернута жыцце падзякаваць Богу),
так нас ты цудоўна павернеш пад родны блакіты...

Пераклад Б. Тарашкевіча.

У 1804 г. бацька будучага паэта пераехаў з Завосся ў Наваградак, дзе купіў маленькі дамок. Праз тры гады Адам паступіў вучыцца ў Наваградскую дамініканскую школу. Тут пачалося сяброўства Адама Міцкевіча з будучым пачынальнікам новай беларускай літаратуры, фалькларыстам Янам Чачотам. Сваю дружбу яны пранеслі праз усё жыццё. Не заўсёды хлапчукі былі ідэальнымі ў паводзінах: таксама лёталі па школьных калідорах, лупцавалі, бывала, па прычыне і без яе сваіх равеснікаў, карысталіся шыфраванай мовай у час адказу настаўніку, але дапамагалі адзін аднаму, стаялі адзін за аднаго гарой.

Пазней, калі сябры былі студэнтамі, на дзень нараджэння Яна Чачота Адам склаў прывітальны верш, у якім з замілаваннем успомніў сумесныя гады вучобы і дружбы.
[Настаўнік чытае верш А. Міцкевіча "Ямбы на імяніны Яна Чачота" (1819) у перакладзе К. Цвіркі.]

У гады вучобы ў Наваградскай школе ў падлетка і зарадзілася цікавасць і любоў да літаратуры, творчасці. Выконваючы заданні па рыторыцы і паэтыцы, хлопчык шмат чытаў, пісаў байкі і эпіграмы. Свой першы верш Адам стварыў пад уражаннем вялікага пажару, які аднойчы здарыўся ў Наваградку.

Пятая старонка — "Дзіцячыя і юнацкія захапленні Адама Міцкевіча".

З дзяцінства Адам захапляўся гістарычным мінулым свайго краю. Па-першае, сведкам жывой гісторыі быў бацька хлопчыка - удзельнік паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам славутага генерала Тадэвуша

Касцюшкі. Безумоўна, Мікалай Міцкевіч мог шмат цікавага расказаць сваму сыну і яго сябру Яну Чачоту. Пазней, вывучыўшы гістарычныя падзеі і факты, вялікі паэт напрыканцы свайго жыцця напісаў славутую паэму ў гонар Касцюшкі і гераічных паўстанцаў - "Пан Тадэвуш".

Другой прычынай, відаць, былі гістарычныя адметнасці роднага Навагрудка. Нямала яскравых падзей звязана з яго старажытнай Замкавай гарой, на якой прыкладна ў XII ст. быў узведзены замак. У 1250 г. у горадзе князь Міндоўг прыняў хрысціянства, і да канца XIII ст. Навагрудак зрабіўся сталіцай Вялікага княства Літоўскага. Праўда, пасля шматлікіх войнаў ад замка засталіся толькі разбураныя сцены. Яны пазней і натхнілі паэта напісаць паэму "Гражына", якая стала сапраўдным гімнам Навагрудку:

Ля Навагрудка, на ўздыбленых горах, -
Замак у месяца срэбным зіхценні;
Вал здзірванелы схаваўшы, сувора
Волатаў-вежаў ламаныя цені
Падалі ў роў, дзе між вечнай цясніны
Дыхалі воды, затканыя цінай.

Пераклад С. Дзяргая.

Трэцяе, што абуджала ў Адама Міцкевіча захапленне гісторыяй, - гэта чытанне старажытных летапісаў і кніг у адной з найбагацейшых бібліятэк Беларусі - шчорсаўскай бібліятэцы графа Храптовіча. Тут, у Шчорсах, у паэта ўзнікла задума паэм "Гражына" і "Конрад Валенрод".

Шостая старонка — "Беларуская народная песня і мова ў жыцці паэта".

Паэтычная натура Адама Міцкевіча фармавалася і на беларускіх народных казках, песнях, паданнях і легендах. З вуснай народнай творчасцю паэт пазнаёміўся значна раней, чым з польскай кніжнай літаратурай.

Таварыш Адама і Яна па Віленскім універсітэце Ігнат Дамейка ўспамінаў пра іх зацікаўленні: "Два нашы студэнты Навагрудскай школы з гадоў маленства добра ведалі наш літоўскі (г. зн. беларускі. - М. Ж.) люд, палюбілі яго песні, прасякнуліся яго духам і паэзіяй, да чаго, вядома ж, прычынілася і тое, што малое мястэчка Навагрудак не шмат чым адрознівалася ад нашых вёсак і засценкаў. Школьнае жыццё было, хутчэй, сельскае. Сябры хадзілі на кірмашы, на царкоўныя ўрачыстасці, бывалі на сялянскіх вяселлях, дажынках і хаўтурах. У тыя школьныя часы ўбогая страха і народная песня распалілі ў абодвух першы паэтычны агонь. Адам хутка ўзнёсся да высокай сферы сваіх цудоўных твораў, Ян жа да смерці застаўся верны народнай паэзіі..."

Пад уплывам беларускіх паданняў Адам Міцкевіч стварыў балады "Свіцязь", "Свіцязянка", "Рыбка", "Курганок Марылі" і інш.

Пісьменнік шырока ўводзіў у творы і беларускія словы: *зажынкі, дасеўкі, вечарынка, покуць, рунь, бульба, пацеркі, глячок* і інш. Паэт не толькі добра ведаў беларускую мову, мог вольна весці на ёй гутарку, але і высока цаніў яе: "...З *усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гродзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рыс. У іх казках і песнях ёсць усё. Пісьмовых помнікаў у іх мала, толькі Літоўскі Статут напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моў найменш змененай". І* яшчэ: "*...На беларускай мове, якую называюць русінскай або літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі".*

Потым настаўнік прапануе класу паразважаць над пытаннем: "Чаму Адам Міцкевіч, узгадаваны на глебе беларускасці, пачаў пісаць па-польску?".

Прычынай паслужыла, магчыма, тое, што ў сям'і Міцкевічаў практычна ўсе размаўлялі па-польску - гэта было адметнай рысаю шляхецтва. Акрамя таго, у сувязі з трэцім (і апошнім) падзелам Рэчы Паспалітай (1795) Беларусь была канчаткова далучана да Расеі. З гэтага часу афіцыйнай мовай на Беларусі стала руская. Улічваючы палітычнае становішча канца XVIII - пачатку XIX ст., мастак слова, калі хацеў набыць вядомасць, мусіў пісаць альбо па-руску, альбо па-польску. У адваротным выпадку яго магла напаткаць доля іншых беларускіх паэтаў XIX ст., якія так і не здолелі разгарнуць свой талент.

Увагу школьнікаў варта звярнуць на той факт, што апрача беларускай, польскай і рускай моў Адам Міцкевіч валодаў нямецкай, французскай, італьянскай, англійскай, лацінскай і грэцкай.

З паведамленнем па сёмай старонцы часопіса "Рэч Паспалітая ў канцы XVIII — пачатку XIX стагоддзя" выступае вучань-"гісторык".

У другой палове XVIII ст. Рэч Паспалітая ўступіла ў эпоху Асветніцтва, што значна паўплывала на развіццё навукі і разняволенне грамадскай думкі. Усё гэта выклікала патрэбу сацыяльных, эканамічных і палітычных рэформаў. Такія дэмакратычныя пераўтварэнні ў Рэчы Паспалітай не падабаліся суседнім манархічным дзяржавам, успрымаліся імі варожа. Манархі Расеі, Прусіі і Аўстрыі задумалі падзяліць паміж сабою Рэч Паспалітую - радзіму Адама Міцкевіча. Гэтыя падзелы адбыліся ў 1772, 1793 і 1795 гг. Палітыка гвалтоўнага захопу земляў выклікала нацыянальна-патрыятычны рух за незалежнасць і адзінства, які выліўся ў вызваленчае паўстанне 1794 г. Яно было задушана: многія са змагароў загінулі, трапілі ў ссылку, эмігравалі. Але бунтарскі дух у народа застаўся. Мікалай Міцкевіч стараўся выхоўваць у сыноў пачуццё патрыятызму. У 1812 г., незадоўга да смерці, бацька вітаў уваходжанне ў Польшчу войскаў Напалеона, бо спадзяваўся на хуткае вызваленне сваёй радзімы. Вядома, што падлетак Адам і яго браты цікавіліся лёсам вялікага французскага войска і на ўсё жыццё запомнілі бацькавы ілюзіі пра вызваленчую місію Напалеона.

Змест восьмай старонкі "Філаматы і філарэты" таксама раскрываецца вучнем-“гісторыкам” .

У 1815 г. Адам Міцкевіч паступіў у Віленскі універсітэт на фізіка-матэматычны факультэт, але праз год перайшоў на гісторыка-філалагічны, які закончыў у 1819 г. Ва універсітэце будучы паэт атрымаў грунтоўную філалагічную адукацыю і захапіўся творамі сусветных філосафаў і пісьменнікаў. З цікавасцю чытаў Вальтэра, Жан-Жака Русо, Ўільяма Шэкспіра, Ёгана Вольфганга Гётэ, Джорджа Байрана.

Віленскі універсітэт быў тады самай прэстыжнай на Беларусі і ў Літве навучальнай установай, у якой лекцыі студэнтам чыталі вядомыя вучоныя і грамадскія дзеячы. Некаторыя з іх пазней сталі актыўнымі ўдзельнікамі паўстання 1830 - 1831 гг.

У гады вучобы ва універсітэце Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Ян Чачот, Ігнат Дамейка і іншыя студэнты - нараджэнцы Навагрудчыны - уваходзілі ў тайнае Таварыства філаматаў (сяброў навукі), ад якога пазней адгалінавалася Таварыства філарэтаў (сяброў дабрачыннасці). Як вядома, усе тайныя арганізацыі строга забараняліся царскімі ўладамі, таму філаматы і філарэты былі вельмі асцярожнымі ў падборы новых членаў. Прымаліся самыя надзейныя і здатныя да навукі і творчасці студэнты. Таму таварыства было нешматлікае: спачатку ў яго ўваходзіла 19 чалавек, пазней - 26.

Першапачатковую мэту сваёй арганізацыі філаматы бачылі ў маральным выхаванні асобы і аказанні ўзаемнай дапамогі ў набыцці адукацыі:

Не возьмем мы хцівасць ва ўжытак -
Прэч, скваласці, пыхі насенне!
Наш самы высокі набытак –
Айчына, навука, сумленне!

Песня Адама.

Пераклад К. Цвіркі.

У 1818 г., згодна з новым статутам, задачы таварыстваў пашырыліся - усебакова займацца краязнаўствам і весці культурна-асветніцкую працу сярод насельніцтва, агітаваць моладзь у тайныя патрыятычныя згуртаванні з мэтай будзіць у народа імкненні змагацца з расейскім царызмам.

На жаль, дзейнасць членаў таварыстваў была выяўлена царскімі ўладамі. У 1823 г. пачалося следства. Адам Міцкевіч, Ян Чачот і іншыя члены былі арыштаваны і зняволены. Дваццаць удзельнікаў асуджаны і высланы ўглыб Расейскай імперыі. Такі лёс напаткаў і А. Міцкевіча, які ў 1824 г. вымушаны быў назаўсёды пакінуць сваю Навагрудчыну, родную Літву-Бацькаўшчыну.

Закончыць старонку можна падрыхтаваным загадзя выразным чытаннем на памяць твораў "Песня Філарэтаў", "Песня Адама", "Ода да маладосці", дзе аўтар выказаў веру ў светлую будучыню свайго народа.

Па дзевятай старонцы "Ніколі, нідзе не магу я расстацца з табою!.." выступае вучань-"бібліёграф".

Ніколі, нідзе не магу я расстацца з табою!
Ідзеш ты па моры, па сушы ў дарогу са мною,
Сляды твае бачу па схілах, высокіх і слізкіх,
І чую твой голас у шуме каскадаў альпійскіх;
Наўкол азірнуся, і страх валасы падымае:

Баюся сустрэцца з табой, але прагна жадаю...

Пераклад М. Калачынскага.

Гэтыя пранікнёныя радкі паэта прысвечаны Марыі Верашчацы, дачцэ шляхціцаў з Туганавічаў. Сюды ўпершыню Адам Міцкевіч прыехаў са сваім сябрам і калегам па Віленскім універсітэце Тамашом Занам, які быў знаёмы з Міхалам і Юзафам Верашчакамі - братамі Марыі. Юнакі прыехалі ў Туганавічы якраз у дзень Марыіных імянінаў - у жніўні 1820 г. Для каталіцкай дзяўчыны гэта быў дзень, калі яна ўшаноўвала свайго анёла-ахоўніка, хоць нарадзілася Марыя, як і Адам, 24 снежня, толькі ў 1799 г. (ці не знак гэта лёсу?).

Марыля (так называў яе паэт) была адукаванай і вельмі шматграннай асобай: яна шмат чытала (па-французску - у арыгінале), ведала яшчэ нямецкую і італьянскую мовы, пісала вершы і п'есы, іграла на фартэпіяна. Захапленне дзяўчыны беларускімі народнымі песнямі перадалося і закаханаму ў яе Адаму, які любоў да роднага фальклору захаваў на ўсё жыццё.

Але закаханыя не змаглі злучыць свае лёсы: гэтаму перашкаджала недастатковая матэрыяльная забяспечанасць маладога паэта. Бацькі выдалі дзяўчыну замуж за багатага графа Путкамера. Вобраз Марылі Верашчакі адлюстраваны ў вершах А. Міцкевіча "Да М..." ("Прэч з воч маіх..."), "Няўпэўненасць", "Сон", "Курганок Марылі", "Сябрам", "Люблю я", "Да ***" ("На Альпах у Сплюгене") і інш.

Тут варта прапанаваць вучням прачытаць два-тры вершы з інтымнай лірыкі паэта.

Зразумеўшы, што каханне страчана, у кастрычніку 1822 г. паэт напісаў замужняй Марыі ліст: *"...Каханая Марыя, я цябе шаную і абагаўляю, як багіню. Каханне маё такое ж бязвіннае і нябеснае, як і сам яго прадмет... Ты мой анёл-захавальнік, усюды прысутны... Але я не магу ўтрымацца ад страшэннага хвалявання, калі ўспамінаю, што я страціў цябе назаўсёды, што я буду толькі сведкам чужога шчасця, што ты забудзеш мяне; часта ў адну і тую ж хвіліну я малю Бога, каб ты была шчаслівая, хаця б і забылася пра мяне, і адначасна гатоў закрычаць, каб ты памерла... разам са мной!... Дарагая, адзіная мая! Ты не бачыш прорвы, над якой мы стаім!.."*

Толькі на трыццаць шостым годзе жыцця, калі паэт знаходзіўся ў эміграцыі ў Парыжы, ён ажаніўся з Цэлінай Шыманоўскай, дачкой славутай польскай піяністкі Марыі Шыманоўскай. У іх сям'і нарадзілася шасцёра дзяцей. Першую дачку Адам Міцкевіч назваў Марыяй.

Дзесятая старонка "Калі ж дазволіш, Божа, мне ў той край вярнуцца з выгнання горкага, каб дома апынуцца..." таксама агучваецца вучнем-“бібліёграфам”.

Настаўнік Ковенскай павятовай школы і паэт Адам Міцкевіч быў высланы з Літвы ва "ўнутраныя" губерні Расеі. У 1824 г. ён назаўсёды пакінуў сваю Навагрудчыну і зрабіўся эмігрантам. Спачатку паэт па этапе прыехаў у Пецярбург. Тут ён пазнаёміўся і зблізіўся з паэтамі-дзекабрыстамі Кандратам Рылеевым і Аляксандрам Бястужавьш. За пяць гадоў вандравання па Расеі пісьменнік наведаў яшчэ Крым, Адэсу і Маскву.

Восенню 1826 г. у Маскве Адам Міцкевіч пазнаёміўся з Аляксандрам Пушкіным, які толькі што вярнуўся з Міхайлаўскага, куды бьгў высланы пасля задушэння дзекабрысцкага паўстання. «Два паэты сустрэліся, быццам два браты. Паэзія і вялікая ўзаемная сімпатыя зблізілі іх. Асабліва захаплялі Пушкіна дзівосныя імправізацыі Міцкевіча... Падчас адной з такіх імправізацый у Маскве Пушкін, у гонар якога была наладжана вечарына, раптам саскочыў з месца і, кудлацячы валасы, амаль бегаючы па зямлі, ускрыкнуў: "Які геній! Які свяшчэнны агонь! Што я побач з ім!" І, кінуўшыся Адаму на шыю, абняў яго і пачаў цалаваць, быццам брата...» - пісаў у кнізе "Все волновало нежный ум" Арнольд Гесэн.

У 1829 г. Адам Міцкевіч пакінуў Расею і спешна скіраваўся ў Заходнюю Еўропу, дзе правёў астатнія 26 гадоў свайго жыцця. Нейкі час пісьменнік жыў у Германіі, Францыі, Швейцарыі, Італіі, Турцыі.

За мяжою сродкі на існаванне для сябе і сваёй сям'і паэт здабываў пераважна выкладчыцкай дзейнасцю: чытаў курс лекцый па лацінскай літаратуры ў Лазане (1839), выкладаў славянскія літаратуры ў Калеж дэ Франс у Парыжы (1840 - 1844), рэдагаваў газету "Трыбуна народаў" (1849).

У 1848 г. А. Міцкевіч паехаў у Італію, каб дапамагаць эмігранцкай моладзі ў арганізацыі легіёнаў для барацьбы з Аўстрыйскай імперыяй. Паэт разам з патрыётамі-эмігрантамі спрыяў вызваленню не толькі італьянцаў, але і іншых народаў, найперш

славянскіх. Легіён, у якім служыў А.Міцкевіч, абараняў ад французскай арміі і вольны Рым.

Падчас Крымскай вайны (1853 - 1856) пісьменнік выехаў у Канстанцінопаль для фармавання легіёнаў для барацьбы з Расеяй на баку Турцыі. Але тут ён захварэў на халеру і 26 лістапада 1855 г. памёр. У 1856 г. прах А. Міцкевіча быў перавезены ў Парыж, а ў 1890 г. - у Вавельскі замак у Кракаве.

Закончыць урок можна літаратурнай віктарынай "Што ты запомніў з жыцця і творчасці Адама Міцкевіча?" ці загадзя падрыхтаваным выразным чытаннем на памяць вершаў пра вялікага земляка: "Над Свіцяззю" Петруся Броўкі, "На Навагрудскай гары" Максіма Танка, “Адаму Міцкевічу” Рыгора Барадуліна, "Адам Міцкевіч у Туганавічах" Вольгі Іпатавай.

Для хатняга задання дзесяцікласнікам прапануецца самастойна прачытаць па падручніку артыкул “Біяграфія” і падрыхтаваць вуснае паведамленне на тэме ўрока.

3.5. Тэхналогія праектнага навучання. Абарона любімай кнігі ў 6-8 класах. Урок пазакласнага чытання.

Побач з прафесійнай кампетэнтнасцю грамадзяніна любой сучаснай краіны найбольш значнымі з'яўляюцца і такія якасці, як творчасць і здольнасць яго да пастаяннага развіцця і самаадукацыі. Гэта, як вядома, сёння патрабуе ад настаўніцтва пошукаў усё новых метадаў і прыёмаў выкладання. Сучасная дыдактыка з мэтай укаранення развіццёвага навучання ў агульнаадукацыйных установах краіны прапануе педагогам выкарыстоўваць у сваёй працы і праектную тэхналогію.

Мэта праектнага навучання заключаецца ў прадстаўленні вучням магчымасці самастойна набыць веды з розных крыніц, навучыцца карыстацца імі для вырашэння новых пазнавальных і практычных задач, развіваць даследчыя ўменні і аналітычнае мысленне.

Праектнае навучанне ў першую чаргу звязана з метадам праектаў, які вядомы педагагічнай грамадскасці яшчэ і як метад праблем. Узнік ён у 20-ыя гады XX-га стагоддзя ў ЗША. Амерыканскі філосаф, педагог Дж.Дзьюі, а пазней і яго вучань В.Х.Кілпатрык распрацавалі гэты метад як гуманістычны накірунак у філасофіі і адукацыі. Дж.Дзьюі прапанаваў усё навучанне будаваць на актыўнасці і практычнай дзейнасці саміх дзяцей, пры гэтым патрэбна ўлічваць іхнія асабістыя інтарэсы і жаданні ў такім пазнанні. Для таго, каб матываваць падлеткаў на іх асабістую зацікаўленасць і неабходнасць у ведах, вучоны зазначыў, што спачатку патрэбна паказаць ім вельмі важную і значную жыццёвую праблему, а каб вырашыць яе і атрымаць рэальны вынік, давядзецца выкарыстаць неабходны багаж новых ведаў, якія трэба будзе яшчэ набыць па пэўнай дысцыпліне.

Адначасова з распрацоўкамі амерыканскіх педагогаў ідэі праектнага навучання ўзніклі і ў Расіі. Выдатны рускі філосаф М.Ф. Фёдараў распрацаваў прынцып адзінства тэарэтычных ведаў і практычнага дзеяння. У 1905 годзе рускі педагог С.Ц.Шацкі таксама арганізаваў невялікую групу супрацоўнікаў, якія імкнуліся актыўна выкарыстаць праектныя метады ў практыцы выкладання. На жаль, у 1931 годзе метад праектаў у СССР быў асуджаны пастановай ЦК ВКП(б) з-за недастатковай прадуманасці і павольнага ўкаранення ў школы.

Калі ў навучальных установах Беларусі і былых савецкіх краінах да нашага часу праектнае навучанне практычна не развівалася, то ў ЗША, Вялікабрытаніі, Бельгіі, Італіі гэты метад актыўна і даволі паспяхова распаўсюджваўся і набыў папулярнасць з-за рацыянальнага спалучэння тэарэтычных ведаў і практычнага іх прымянення ў час вырашэння канкрэтных вучэбных праблем.

З часам ідэя метада праектаў перанесла пэўную эвалюцыю. Але сутнасць яго, як зазначалася вышэй, застаецца нязменнай – стымуляваць жаданне вучняў да вырашэння пэўных узнікшых праблем.

Сёння ў аснову метада праектаў пакладзена спалучэнне двух паняццяў – праекта і яго выніку, якія сарыентаваны на самастойную дзейнасць школьнікаў – індывідуальную, парную і групавую.

Праект – гэта не даклад, не рэферат і нават не навуковае даследванне. У педагогіцы праектам прынята лічыць тэхналогію вырашэння пэўнай практычнай праблемы і стварэнне пэўнага прадукта. Праектам у агульнаадукацыйнай установе можа быць стварэнне настаўнікам беларускай мовы і літаратуры школьнага тэатра, фальклорнага калектыва, літаратурнага музея, літаратурна-музычнай кампазіцыі, школьнай рэдакцыі насценнай газеты ці часопіса, мастацкай студыі, літаратурнага клуба, камп'ютэрнага сайта і г.д.

Тэматыка вучнёўскіх праектаў можа быць звязана з адной прадметнай галіною – монапраект. Ён выконваецца на матэрыяле аднаго канкрэтнага школьнага прадмета (беларускай мовы, літаратуры, гісторыі Беларусі, сусветнай мастацкай культуры) ці несці міждысцыплінны характар – міжпрадметны. Тут інтэгруецца разнастайная тэматыка некалькіх прадметаў (напрыклад, беларуская літаратура і гісторыя Беларусі; беларуская літаратура і сусветная мастацкая культура;

беларускі фальклор, літаратура, жывапіс і музыка Беларусі). Але, як зазначалася вышэй, пры падборы тэмы праекта настаўнік павінен арыентавацца на асабістыя інтарэсы, магчымасці школьнікаў і на практычную значнасць абранага праекта для адпаведнага вучнёўскага калектыва. Прапануем магчымыя тэмы праектаў, якія можна рэалізаваць у 8-11 класах:

1. Асаблівасці мовы нашай вёскі.
2. У кожнай мове свае "самацветы".
3. Музей бабуліных слоў.
4. "Багата, родная ты мова…"
5. Народныя звычаі і традыцыі нашага сяла.
6. Гісторыка-літаратурныя мясціны нашага краю.
7. Знакамітыя людзі нашага раёна (вобласці).
8. Нябесная заступніца Беларусі Ефрасіння Полацкая.
9. Падзеі і факты беларускай гісторыі ў "Слове пра паход Ігаравы".
10. Францыск Скарына – выдатны прадстаўнік беларускай культуры эпохі Адраджэння.
11. Беларуска-польскія пісьменнікі XIX стагоддзя.
12. Адам Міцкевіч на Беларусі.
13. Жыццёвымі пуцявінамі Янкі Купалы (Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча).
14. Пуцявінамі палясоўшчыка Міхала, героя паэмы Якуба Коласа "Новая зямля".
15. Слядамі Андрэя Лабановіча, героя трылогіі Якуба Коласа "На ростанях".
16. "Колькі талентаў звялося" (Я.Колас). Лёс і творчасць беларускіх пісьменнікаў канца 20-х – 30-х гадоў.
17. Паэзія беларускай эміграцыі.
18. "Я таксама з вогненнай вёскі…" (да юбілею з Дня Перамогі над нямецка-фашысцкімі захопнікамі).
19. Памяць вечная аб тых, хто загінуў (да юбілею з Дня Перамогі над нямецка-фашысцкімі захопнікамі).
20. Прырода і мы.
21. Зорка Палын. (Творы беларускіх пісьменнікаў пра Чарнобыль).
22. Кніга ў маім жыцці.
23. "Рыцар сумлення і свабоды" (У.Караткевіч). Да юбілею з дня нараджэння Васіля Быкава.
24. "Быў. Ёсць. Буду". Да юбілею Уладзіміра Караткевіча.
25. Па літаратурнай Брэстчыне і інш.

Выкананы падлеткамі праект можа быць прадстаўлены самымі разнастайнымі формамі: у выглядзе заметкі, артыкула, рэкамендацый, альбома, калажу, карты, інсцэніроўкі, рэпартажу, фільма і г.д.

Прэзентаваць створаны праект падлеткі могуць на ўроку мовы ці літаратуры, канферэнцыі, у час конкурсу, свята.

Па тыпалогіі вучэбныя праекты бываюць даследчымі, пошукавымі, практыка-арыентаванымі, творчымі, ролевымі. Разнастайны яны і па часу выканання. Вызначаюцца тры віды вучэбных праектаў: міні-праект (за некалькі гадзін, ад 2 да 6); сярэдняй працягласці (за некалькі месяцаў) і доўгатэрміновыя (патрабуюць значны час, два гады, для пошуку патрэбнага матэрыялу і яго аналізу).

Работа па стварэнні вучэбнага праекта звычайна выходзіць за рамкі вучэбнай дзейнасці школьнікаў і ажыццяўляецца ў некалькі асноўных этапаў:

1) *вучні самастойна ці разам з настаўнікам павінны выявіць актуальную тэму ці праблему праекта, вызначыць яго мэту, тып і колькасць удзельнікаў;*
2) *размеркаваць задачы па групах, абмеркаваць магчымыя метады даследвання, пошуку інфармацыі, творчых рашэнняў;*
3) *самастойная работа вучняў па сваіх індывідуальных ці групавых задачах; абмеркаванне ідэй у міні-калектывах і афармленне сумеснага выніка;*
4) *абарона праекта;*
5) *калектыўнае абмеркаванне і ацэнка выкананага праекта.*

Прапануем методыку ўрока пазакласнага чытання і лепшыя ўзоры вучнёўскіх міні-праектаў абароны любімай кнігі ў 6-8 класах з выкарыстаннем тэхналогіі праектнага навучання.

Менавіта ўрок-абарона любімай кнігі дае настаўніку магчымасць фармаваць у вучняў уменне сцісла перадаваць змест самастойна прачытанай кнігі, дзяліцца ўражаннямі аб падзеях і героях твора, даваць ацэначную характарыстыку прачытанага. І, нарэшце, выхоўваць высокі і патрабавальны літаратурны густ, эстэтычную граматнасць школьнікаў. Такі ўрок звычайна праводзіцца ў бібліятэцы. На яго запрашаюцца бацькі, вучні іншых класаў, настаўнікі. Афармленне бібліятэкі павінна мець адметнасць. Тут дарэчы выстаўкі кніг «Раім прачытаць летам», вучнёўскіх ілюстрацый да любімых твораў, плакаты з выказваннямі вядомых пісьменнікаў пра кнігі. Напрыклад:

Для мяне кніга заўсёды была цудам. Яна была для мяне, можна сказаць,— настаўнікам жыцця.

І. Мележ

Заўсёды з любай кніжкай быў,
І быццам аж мільёны жыццяў
Я за адно сваё пражыў.

П. Броўка

У залежнасці ад вучнёўскай аўдыторыі будуецца змест уступнага слова. Гэта могуць быць гутаркі: «Чаму чалавек павінен многа чытаць?», «Мая бібліятэка», «Што такое дынамічнае чытанне і як ім авалодаць?» і інш. Затым ставіцца перад школьнікамі задача: на працягу 3-7 хвілін проста і цікава расказаць пра сваю любімую кнігу. Гэта можа быць інсцэніроўка цікавага ўрыўка з твора, інсцэніраванае інтэрв'ю, ілюстрацыйны аповед, аповед-адкрыццё, аповед-рэклама, аповед-споведзь, аповед-дыспут...

Асобныя з іх прапануем вашай увазе.

Праект “Інсцэніроўка”

Перад вучнямі — самаробны шчыт у выглядзе вокладкі кнігі. На ім — назва кнігі і малюнкі, якія ілюструюць зборнік. Пасярэдзіне шчыта — прамавугольная адтуліна ў выглядзе акенца з аканіцамі, у ім паказваецца выканаўца ў ролі казачніка. Збоку ад шчыта стаіць бутафорская фурманка. На ёй сядзяць два вучні (выконваюць ролі пана і фурман а).

Казачнік (адчыняе аканіцы). Добры дзень, сябры! Раскажу я вам сёння адну казку са зборніка «Людзей слухай, а свой розум май» (Мн., 1988).

Беларускі народ смяецца ў казках з гультаёў і карае людзей зайздросных, сквапных. А вышэй за ўсё ён шануе розум, дабро і справядлівасць.

Ну, дык слухайце і глядзіце беларускую народную казку «Разышоўся, як заечае сала».

Адзін пан вельмі любіў хваліцца.Не было таго дня, каб ён не зманіў.

Аднойчы паехаў ён да свайго далёкага сябра. На станцыі наняў фурманку. Едзе пан, маўчыць. Раптам бачыць (пан углядаецца):

дарогу перабег заяц.

Пан. А што, ёсць на гэтым зайцы сала?

Фурман. Адкуль, пан, у яго тое сала!

Пан. Дрэнныя ж у вас зайцы. Вось у маім маёнтку зайцы водзяцца, дык сала на іх на цэлы корх (далонь) будзе.

Фурман. Ой, пане (круціць галавою), дзе ты бачыў такіх зайцоў? Ці не схлусіў ты?

Пан (упэўнена). Не.

Фурман. Тут, пане, па дарозе хутка брод будзе. Дык у нас, хто хлусіць, то ўсе ў тым бродзе топяцца.

Пан (спалохаўшыся). Праўда?

Фурман. Калі кажу, дык праўда.

Пан. А далёка да таго броду?

Фурман. Не, ужо недалёка.

Пан (мякка). Ну, то я, можа, крыху і прыхлусіў. Не на корх, а на тры пальцы.

Фурман. А можа, на адзін?

Пан. А далёка брод?

Фурман. Ды хутка...

Пан. Ну, то няхай будзе на адзін.
Фурман. А можа, пане, і на адзін мнагавата?
Пан. А брод далёка?
Фурман. Ды от-от перад намі.
Пан. Э, чорт з ім з тым салам. Можа, і на адзін не будзе.
Казачнік. Праехалі яшчэ з паўвярсты.
Пан. Ну, дзе ж твой брод?
Фурман. Няма.
Пан. А дзе ж ён падзеўся?
Фурман. Разышоўся, як сала на панскіх зайцах.
Казачнік. Ну, ці спадабалася вам казка? У гэтым зборніку змешчана шмат такіх цікавых народных твораў.
Спяшайцеся, сябры, хутчэй прачытаць іх. (Зачыняе аканіцы.)

Праект "Інсцэніраванае інтэрв'ю"

За часопісны столік садзяцца два вучні — адзін у ролі журналіста, другі (дзяўчына) выконвае ролю пісьменніцы.

(У аснову інсцэніраванага інтэрв'ю пакладзены артыкул Валерыя Добкіна «Не кажыце, што вы не былі на вайне...» / Работніца і сялянка. 1990. № 2.)

Журналіст. Сёння ў нас у гасцях беларуская пісьменніца, аўтар кніг «У вайны не жаночае аблічча», «Апошнія сведкі», «Цынкавыя хлопчыкі» Святлана Алексіевіч.

Святлана Аляксандраўна, яшчэ ў 1991 годзе была надрукавана чарговая Ваша кніга-споведзь, кніга-дакумент, кніга памяці «Цынкавыя хлопчыкі». Што натхніла Вас на яе напісанне?

Пісьменніца. Я ехала да бацькоў. Яны жывуць непадалёку ад Мазыра. На аўтастанцыі ў Мазыры аднойчы я ўбачыла прапаршчыка і хлопца ў цывільным. Штосьці ў паводзінах хлопца падалося дзіўным, ды і не толькі мне адной. А ведаеце, як на аўтастанцыі ў невялікім горадзе, дзе і пасажыры, бадай, адны і тыя самыя: усё пра ўсіх ведаюць. Я дазналася, што прапаршчык суправаджае хлопца, ціхага вар'ята. Яны ехалі з Афганістана. А на аўтастанцыі былі тыя, чые дзеці таксама ваявалі там. І тут страшна закрычала нейкая жанчына. Не ведаю, што са мною ў гэты момант адбылося, але я зразумела, што павінна пра гэта расказаць, расказаць усю праўду пра гэтую неаб'яўленую вайну. Назва прыйшла ўжо калі працавала над кнігай.

Журналіст. Вы назвалі яе «Цынкавыя хлопчыкі». Нават ад гэтай назвы — мароз па скуры. Невыпадкова Вы напісалі ў прадмове: «Гісторыя гэтай вайны яшчэ не напісана. Мы ведаем аб ёй роўна столькі, колькі нам можна ведаць, каб не ўбачыць сябе такімі, якія мы ёсць... Не кажы-це, што вы не былі на той вайне. Няпраўда! Мы ўсе вярнуліся адтуль...». Але, на жаль, многія — у цынкавых трунах...

Пісьменніца. Гэтыя хлопцы і іх камандзіры, людзі старэйшыя, але, па сутнасці, таксама маладыя, з пасляваеннага пакалення, нябачна прысутнічаюць у аповедах аднапалчан, якія засталіся жывымі, у горкіх расказах удоў і мацярок. Першая з іх была Марыя Цярэнцеўна Бабкова, з якою я пазнаёмілася на могілках. А прывялі мяне туды хлопцы-«афганцы». У гэтай жанчыны былі два сыны, і абодва загінулі. Адзін — у час памятных канфліктаў на савецка-кітайскай граніцы, а другі — у Афганістане. Чым змераць трагедыю маці, як перадаць яе боль, чым суцешыць?! Але яна знайшла ў сабе сілы распавесці аб сваіх дзецях... І, слухаючы яе, я «пачула» кнігу...

Журналіст. Напэўна, Вам зноў, як і пры рабоце над першай кнігай, давялося пабываць у розных гарадах краіны, сустрэцца з сотнямі людзей, слухаць і запісваць у блакнот і на магнітафонную стужку іх аповеды, поўныя кранальных і страшных падрабязнасцей...

Пісьменніца. І яшчэ — двойчы пабываць у Афганістане. Бо ледзь не кожны, з кім давялося гутарыць, пытаўся: «А вы там былі?» І я разумела, як гэта важна для іх. Ды і для мяне, каб адчуць хоць бы тысячную долю іх пакут, іх суму па Радзіме, іх страху і адчаю. Гэта не была прыемная турыстычная паездка. Напружанне не адпускала, бадай, з таго моманту, калі пры пералёце граніцы ў салоне самалёта завыла сірэна..., і я з баявой

машыны глядзела на афганскіх дзяцей, якія ваяўніча размахвалі рукамі і штосьці крычалі ў наш адрас... Затое цяпер я мела маральнае права пісаць.

Журналіст. Што Вам асабліва запомнілася ў той паездцы?

Пісьменніца. Сустрэча ў турме. З душманамі, якія асуджаны на смерць. Я спыталася ў аднаго з іх: «Хіба не страшна забіваць?» Ён адказаў, бліснуўшы бялкамі сіня-чорных вачэй: «Гэта вельмі проста».

І вось пазней, пры сустрэчы з хлопцамі, якія пабывалі там, я раптам зразумела, што і яны так лічаць: гэта вайна забівала і калечыла не толькі целы, але і душы. Вайна ў Афганістане была амаральная па сваёй сутнасці, і таму, думаю, цяжка было ў ходзе яе чакаць высокамаральных учынкаў. Хоць гераізм, вядома ж, быў.

Журналіст. Якія водгукі Вы атрымалі аб кнізе?

Пісьменніца. Калі ў друку з'явілася мая кніга, мне пазваніў бацька афіцэра, які загінуў у Афганістане, і сказаў, што я напісала шкодную кнігу, што ён заўсёды быў актыўным прапагандыстам маіх кніг, а цяпер не скажа аб новай ніводнага добрага слова, наадварот, будзе яе праціўнікам. Што тут сказаць? Я не чакаю нічыёй удзячнасці. Я проста павінна дапамагчы выказаць праўду, якая б горкая яна ні была.

Журналіст. Шчыра дзякую, Святлана Аляксандраўна, за гутарку! Шчаслівага лёсу Вам і Вашым кнігам!

Праект "Ілюстрацыйны аповед"

Вучань, які выбраў абарону любімай кнігі ў форме ілюстрацыйнага аповеду, малюе і падпісвае адпаведным аўтарскім тэкстам 10-15 ілюстрацый да цікавых эпізодаў твора. Атрыманыя старонкі наклейвае ў альбом. На вокладцы — назва работы. Напрыклад, «Ілюстрацыі да аповесці І. Сяркова «Мы з Санькам у тыле ворага».

У час абароны прамоўца выходзіць да дошкі, гаворыць, які твор і якога пісьменніка абараняе, гартае свой альбом і зачытвае подпісы.

Праект "Аповед-адкрыццё"

«...Трыццаць першы год. На сходзе пісьменнікаў слова бярэ Бэндэ. Падымаецца на трыбуну. Скрыпяць хромавыя боты. Паўваенны сталінскі фрэнч, з правага боку кабура з пісталетам. «Калі Купала і Колас будуць пісаць такія творы, як «Курган», «Бандароўна», «Новая зямля», то мы з імі будзем размаўляць на іншай мове...»

Цішыня... Выступаць пасля Бэндэ ніхто не хоча, і тады падымаецца з месца Янка Купала. Сагнуўшыся, нетаропка ідзе да трыбуны. Чытае сваю знакамітую «Песню будаўніцтву»:

Прыйдзе новы — а мудры — гісторык,
А ён прыйдзе — ужо ён ідзе —
І сказ дзіўны, праўдзівы ад зорак
І да зорак аб нашых прасторах,
Аб падзеях, людзях павядзе.

Гром апладысментаў. Усе зразумелі: новы гісторык — не Бэндэ, у такіх няма будучыні».

Чытаем кнігу нарысаў Васіля Шырко «Дарагія мае землякі» (Мн., 1991) і нельга адарвацца — разам з аўтарам чытач робіць цікавае падарожжа па сцежках, якія звязаны з жыццём і творчым лёсам беларускіх пісьменнікаў — Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага, Кандрата Крапівы, Паўлюка Труса, Пятра Глебкі, Алеся Якімовіча і інш.

Кожная кніга — гэта новае адкрыццё для чалавека. Прачытаўшы кнігу «Дарагія мае землякі», вы даведаецеся, напрыклад, як Янка Купала трапіў на вучобу ў Бяларучы і як пачаў даваць тут першыя самастойныя ўрокі паэзіі сваім аднакласнікам.

Разам з Васілём Шырко вы наведаеце музей Якуба Коласа, пабываеце на яго радзіме. Гэта невялічкая экскурсія дапаможа глыбей зразумець творчасць народнага паэта.

Пра спагаду і чалавечнасць Коласа апавядае беларускі паэт, былы вязень сталінскіх лагераў Павел Пруднікаў.

Кніга В. Шырко раскажа нам пра паэта, празаіка, публіцыста, аўтара першага беларускага рамана Цішку Гартнага, імя якога доўгі час замоўчвалася.

Пра сваю легендарную маладосць, вучобу, службу “за веру, цара і айчыну” распавядае сам Кандрат Крапіва.

Чытач даведаецца ў гэтай кнізе пра цікавыя і незвычайныя лёсы многіх нашых пісьменнікаў.

Праект “Аповед-споведзь”

Вось і зноў прачытаны паэтычны зборнік «Паміж усмешкай і слязой » маёй любімай паэтэсы, лаўрэата Літаратурнай прэміі імя Аркадзя Куляшова Ніны Язэпаўны Мацяш. Любімая, напэўна, таму, што яе вершы і паэмы хвалюють мяне, яны прасякнуты шчырасцю і таямнічасцю, радасцю і болем, лірызмам і патрыятызмам, светлым пачуццём любові і спагады да людзей, да жыцця.

У зборніку змешчаны лепшыя творы з шасці кніг паэтэсы, якія выйшлі раней.

Мне, як і кожнаму маладому чалавеку ў пятнаццаць гадоў, вельмі блізкая тэма кахання. Ніна Мацяш знаёміць нас з героем, які даверліва расказвае пра сваё каханне. Яно то шчаслівае, то горкае. Паслухайце, калі ласка, некаторыя вершы на гэтую вечную тэму са зборніка «Паміж усмешкай і слязой».

Вучаніца (вучань) чытае на памяць два-тры вершы на выбар.

Праект “Аповед-дыспут”

Амаль ва ўсіх сваіх творах Васіль Быкаў расказвае пра вайну. Але пісьменніка цікавіць не столькі сама вайна, колькі маральны свет чалавека, магчымасці яго духу. Васіль Быкаў заўсёды ставіць сваіх герояў у экстрэмальныя сітуацыі, калі чалавек знаходзіцца перад выбарам: жыццё ці смерць. Пісьменніка цікавяць прычыны гераізму і здрады.

У цяжкіх умовах дзейнічае і сельскі настаўнік Алесь Іванавіч Мароз з аповесці “Абеліск”. У канцы 1939 г. У заходнебеларускай вёсцы Сяльцо пачала дзейнічаць першая савецкая школа, у якой працаваў Алесь Іванавіч. “...Не толькі школьнікі з Сяльца, але і сяляне з усяе акругі сталі глядзець на Мароза, як на якога заступніка. Што ў каго было цяжкага ці незразумелага — усе да яго цягнуліся ў школу».

Калі пачалася вайна, настаўнік не мог па стане здароўя са зброяй у руках змагацца з ворагам. Ён працягваў працаваць у школе.

Пасля няўдалай дыверсіі на паліцая хлопцы трапляюць у фашысцкі палон. Настаўнік добраахвотна здаецца ў рукі ворагаў, каб выратаваць сваіх выхаванцаў, але і сам гіне разам з імі.

Учынак настаўніка выклікае сярод чытачоў супярэчлівыя меркаванні. Пасля выхаду аповесці “Абеліск” на старонках газет і часопісаў вялася дыскусія. Погляды чытачоў падзяліліся: адны сцвярджалі, што Мароз добраахвотна ідзе да ворага, каб падзяліць са сваімі вучнямі адказнасць за іх учынкі. Іншыя меркавалі, што В.Быкаў прымусіў Мароза ахвяраваць сабой, каб не даць яму магчымасці выканаць больш цяжкай задачы: мужнай барацьбой адпомсціць за расстраляных хлопцаў.

Давайце ўважліва прачытаем аповесць Васіля Быкава “Абеліск” і выкажам свае думкі.

Заключная частка ўрока

Бібліятэкар знаёміць вучняў з выстаўкай кніг “Раім прачытаць летам”.

Можна правесці паэтычную пяціхвілінку па тэме «Гімн кнізе». Тут гучаць такія паэтычныя творы: “Летапісец”, “Перапісчык”, “Кніга”, “...Вы, хто любіце патрапіць” Максіма Багдановіча;

“Летапісец” Змітрака Бядулі;

“Апошняя кніга” Аркадзя Куляшова;

“Скарына пакідае Радзіму” Уладзіміра Караткевіча;

“Кніга” Петруся Броўкі;

“Роздум перад кніжнай паліцай” Ніла Гілевіча;

“Азбука зямлі” Рыгора Барадуліна і інш.

З цікавасцю ўспрымаюцца вучнямі літаратурныя віктарыны. Напрыклад, на тэме «Ці добра ты ведаеш жыццё і творчасць пісьменнікаў-землякоў” і інш.

Падвядзенне вынікаў

Члены журы (звычайна гэта бацькі, настаўнікі, лепшыя вучні) падводзяць вынікі абароны любімай кнігі. Калі ёсць магчымасць, узнагароджваюць пераможцаў.

Думаецца, што такі ўрок-абарона любімай кнігі можа вырасці ў агульнашкольнае мерапрыемства – ранішнік ці вечарыну “Любімая кніга, любімыя пісьменнікі”. На ім без вялікай папярэдняй падрыхтоўкі могуць выступіць пераможцы з усіх класаў.

Калі ў практыцы работы вучняў яшчэ не было праектнай дзейнасці, то рэкамендуем настаўніку-філолагу адзін ці некалькі праектаў зрабіць сумесна з дзецьмі,безумоўна, прааналізаваўшы і рэалізаваўшы кожны з вышэй названых этапаў па іх стварэнні.

Такім чынам, ствараючы праекты, школьнікі асвойваюць алгарытм праектнай дзейнасці, вучацца самастойна шукаць і аналізаваць інфармацыю, інтэграваць і прымяняць атрыманыя раней веды па беларускай мове і літаратуры. У выніку развіваюцца ў вучняў творчыя і інтэлектуальныя здольнасці, самастойнасць, адказнасць, фарміруецца ўменне планаваць і прымаць рашэнні. Вучэбныя праекты стануць правобразамі праектаў ў будучым самастойным жыцці падлеткаў. Выконваючы іх, вучні набываюць вопыт вырашэння рэальных праблем.

Раздзел 4. Інфармацыйна-камп’ютэрныя тэхналогіі

4.1. Дыстанцыйнае навучанне. Біяграфія Васіля Быкава з выкарыстаннем Інтэрнэту

Апошнім часам у педагагічным друку ўсё часцей сустракаюцца публікацыі пра дыстанцыйнае навучанне, электронны падручнік ці Інтэрнэт-урок, якія, як сцвярджаюць навукоўцы, у XXI ст. стануць самай эфектыўнай формай навучання і падрыхтоўкі спецыялістаў. Заняткі аб'ядноўвае тое, што арганізуюцца яны на базе камп'ютэрных тэхналогій, такіх, як Інтэрнэт, электронная пошта, тэлебачанне і інш.

Дзякуючы доступу да Інтэрнэту сучасныя школьнікі і студэнты могуць засвоіць праграму, атрымаць неабходны навучальны матэрыял практычна па любой дысцыпліне ў электронным ці друкаваным выглядзе і - самае важнае - авалодаць ім самастойна, без выкладчыка. Роля настаўніка тут мяняецца на ролю кансультанта, партнёра па творчым пошуку. На яго ўскладаюцца функцыі каардынацыі працэсу і карэкцыі выкладанага курса.

З дапамогай Інтэрнэту навучэнец на значнай адлегласці і не выходзячы з дому можа ўжо сёння адкрыць сайты электронных бібліятэк і за лічаныя секунды знайсці патрэбныя раздзел кнігі, параграф, цытату, кінафільм, табліцу ці мастацкі твор. Камп'ютэрная сістэма таксама дае вучню мажлівасць на адлегласці праверыць веды па вывучанай тэме, выявіць дапушчаныя памылкі і атрымаць адпаведныя рэкамендацыі.

Характэрнай асаблівасцю дыстанцыйнага навучання з'яўляецца тое, што вучні могуць не наведваць заняткі ў навучальнай установе, а выбіраць для працы зручныя для сябе час, месца і тэмп. У аснову такога навучання пакладзены модульны прынцып: прымяненне інструкцый для самастойнай ці групавой працы з інфармацыйнымі крыніцамі сеткі.

Такім чынам, **дыстанцыйнае навучанне — гэта атрыманне навучэнцамі ведаў па пэўнай галіне навукі на любой адлегласці і ў любы час з дапамогай камп'ютэрных тэхналогій без наведвання навучальнай установы.**

Інтэрнэт відавочна пранікае ў адукацыйную галіну. Прагрэсіўныя педагогі нашай краіны для таго, каб надаць эфектыўнасць і прывіць цікавасць да свайго прадмета, сёння выкарыстоўваюць у навучальна-выхаваўчым працэсе камп'ютэрныя тэхналогіі. Такі падыход дазваляе сучаснаму выкладчыку вырашаць наступныя метадычныя задачы:

1) *фармаваць у школьнікаў устойлівую матывацыю вучыцца,*
2) *развіваць уменні самастойнай працы з навучальным матэрыялам,*
3) *выпрацоўваць крытычнае мысленне ва ўмовах карыстання вялікім аб'ёмам інфармацыі,*
4) *паспяхова развіваць здольнасці індывідуальнай працы і ў камандзе,*
5) *удасканальваць навыкі самаадукацыі і самакантролю.*

Настаўнік беларускай літаратуры ўжо цяпер можа выкарыстаць Інтэрнэт як дапаможны сродак на занятках ці арганізаваць асобны Інтэрнэт-урок.

На сёння ёсць тры рэсурсы, прысвечаныя класікам беларускай літаратуры: Максіму Багдановічу (http:// bogdanovich149.narod.ru), Уладзіміру Караткевічу (http:// uladzimir-karatkevich.iatp.by) і Васілю Быкаву (www.bykau.by.ru). Гэтыя сайты нельга пакінуць па-за ўвагай сучасных школьнікаў, асабліва на ўроках літаратуры ў 10-11-ых класах агульнаадука-
цыйных школ, гімназій і ліцэяў.

З улікам магчымых збояў у сеціве і з мэтай эканоміі фінансавых сродкаў настаўніку беларускай мовы і літаратуры варта за некалькі дзён да планаванага ўрока зайсці на сайт "Васіль Быкаў" і скапіяваць патрэбны матэрыял у папку камп'ютэра "Мае дакументы" ці на дыскету. Перад заняткамі гэты матэрыял можна вельмі хутка перанесці на персанальныя камп'ютэры.

Мэты ўрока: паўтарыць і сістэматызаваць веды школьнікаў па раней вывучаных творах пісьменніка; пры дапамозе новых камп'ютэрных тэхналогій пазнаёміць адзінаццацікласнікаў з асноўнымі этапамі жыцця і творчасці класіка, з грамадзянскай пазіцыяй Васіля Быкава;

зацікавіць старшакласнікаў неардынарнай асобай празаіка і яго кнігамі; выхоўваць пачуццё нацыянальнай самасвядомасці.

Каб на ўроку стварыць адпаведны настрой вучняў і творчую атмасферу, на школьнай дошцы пасля тэмы можна змясціць на фоне ручніка партрэт Васіля Быкава. Пад ім - паставіць у гарлачыку сімвалічны букет з жытнёвых каласкоў і васількоў. Побач з партрэтам празаіка варта змясціць на плакаце ці запісаць крэйдай на дошцы эпіграфы да заняткаў: *"Васіль Быкаў, як той васілёк у жыце Беларушчыны, робіць зямлю нашую бліжэйшай да неба, а неба слова беларускага -вышэйшым"* (Рыгор Барадулін);

ці

Будуць часам ідалы раструшчаны.
Свет разумны стоміцца ад крыкаў.
Васільком у жыце Беларушчыны
Назаўсёды застанецца Быкаў!

Рыгор Барадулін;

ці: *"Лёс зберог нам Васіля Быкава, каб ён жыў і пісаў ад імя цэлага пакалення, ад імя тых, што юнакамі спазналі вайну і ўзмужнелі духам са зброяй у руках, для якіх дзень жыцця быў роўны веку жыцця"* (Чынгіз Айтматаў).

Добра, каб належнае месца ля партрэта заняла і выстава быкаўскіх кніг, фотаздымкаў, а таксама афіш да кінафільмаў, балета і оперы, што зняты і пастаўлены паводле твораў пісьменніка.

Інтэрнэт-урок па біяграфіі Васіля Быкава можна пачаць традыцыйна з асэнсавання згаданых эпіграфаў і невялікага ўступнага слова настаўніка, у якім можна сказаць, што, паводле звестак ЮНЕСКА, напрыканцы 70-х гг. XX ст. Васіль Быкаў быў адным з самых вядомых пісьменнікаў у свеце. Ды і сёння не зменшылася яго папулярнасць: быкаўскія творы перакладзеныя больш чым на пяцьдзесят моваў свету, у тым ліку на англійскую, іспанскую, італьянскую, нямецкую, французскую, японскую. Кнігі В. Быкава выходзілі ў Варшаве, Берліне, Празе, Будапешце, Сафіі, Мілане, Парыжы, Лондане, Каіры. Пра яго і сёння пішуць у папулярных газетах Расеі, Францыі, Германіі, Італіі, Польшчы, Швецыі, Фінляндыі...

Васіль Быкаў узнагароджаны Залатой Зоркай Героя Сацыялістычнай працы, ордэнам Айчыннай вайны I ступені, яму нададзена ганаровае званне "Народны пісьменнік Беларусі", ён уганараваны Ленінскай прэміяй за аповесць "Знак бяды" і Дзяржаўнай прэміяй Беларусі імя Якуба Коласа за аповесці "Воўчая зграя", "Яго батальён", прэстыжнай расейскай прэміяй "Трыумф".

Для актывізацыі апорных ведаў па матэрыяле, вывучаным у6-8-ых класах, настаўнік можа правесці з вучнямі франтальную гутарку па пытаннях:

— Што вы ведаеце пра жыццё і творчасць Васіля Быкава, яго ўдзел у грамадскім жыцці Беларусі?

— З якімі творамі празаіка вы пазнаёміліся?

— Чым яны запомніліся?

— Якія героі асабліва ўсхвалявалі, уразілі і чаму?

Настаўніцкі вопыт паказвае, што веды па біяграфіі ў адзінаццацікласнікаў практычна адсутнічаюць. Больш упэўнена адчуваюць сябе вучні ў час абмеркавання апавяданняў "Сваякі", "Адна ноч", "На Чорных лядах" і аповесцяў "Абеліск" і "Жураўліны крык".

Пасля пастаноўкі мэты і задач урока настаўнік прапануе старшакласнікам з дапамогай рэсурсаў Інтэрнэту звярнуцца да зместу электроннага сайта **www.bykau.by.ru.**

Каб праца школьнікаў была больш эфектыўнай і мэтанакіраванай, настаўнік павінен сцісла пазнаёміць іх з асноўнымі раздзеламі сайта — "Біяграфія", "Артыкулы", "Фота", "Творы", "Бібліяграфія" і прапанаваць модульную праграму для самастойнай ці парнай работы:

1. **Прачытайце на сайце сціслую біяграфію Басіля Быкава і запішыце ў сшытках па літаратуры яе план, які стане асноўным матэрыялам для вуснага паведамлення** (рыхтуецца дома).

2. Адкрыйце файл пад назвай "План біяграфіі В. Быкава" ў папцы камп'ютэра "Мае дакументы" і параўнайце свой план з настаўніцкім, зрабіце карэктывы ў сваім сшытку.

(Змест файла "План біяграфіі В. Быкава": 1. Некалькі радкоў пра радзіму, навучанне і франтавы шлях пісьменніка. 2. Час апублікавання і тэматыка ранніх быкаўскіх твораў. 3. Узнагароды за творчасць. 4. Экранізацыя. 5. Жыццё і праца ў Гродне. 6. Праблемы ў сярэдзіне 1990-х гг. Жыццё за мяжой. 7. Адкрыццё памятнага знака ў райцэнтры Старыя Дарогі. 8. Смерць Васіля Быкава.)

3. **Самастойна пазнаёмцеся ў рубрыцы "Бібліяграфія" з пералікам твораў Васіля Быкава і іх перакладаў. Выпішыце найбольш перакладаныя, а значыць вядомыя.**

4. **Давайце зверымся і зробім карэктывы. Для параўнання адкрыйце папку камп'ютэра "Мае дакументы" і ў ёй файл "Папулярныя быкаўскія творы".**

(Адказ: "Трэцяя ракета", "Абеліск", "Сотнікаў", "Альпійская балада" перакладзены на англійскую, нямецкую, рускую, чэшскую і іншыя мовы.)

5. У рубрыцы "Фота" паглядзіце фотаздымкі пісьменніка і яго сяброў. Занатуйце ў сшытак па літаратуры прозвішчы найбольш слынных людзей, з якімі Васіль Быкаў меў цесныя стасункі.

6. Давайце зноў зверымся і зробім карэктывы. Адкрыйце для параўнання файл "Сябры пісьменніка" ў папцы "Мае дакументы".

(Адказ: Алесь Адамовіч, Уладзімір Караткевіч, Пімен Панчанка, Рыгор Барадулін і інш.)

7. У рубрыцы "Творы, прысвечаныя Васілю Быкаву" пазнаёмцеся з вершамі Рыгора Барадуліна і Уладзіміра Караткевіча. Выпішыце найбольш трапныя выразныя мастацкія сродкі, якімі паэты характарызавалі класіка.

8. Давайце зверымся і зробім карэктывы. Адкрыйце для адказу файл "Тропы".
[Васіль Быкаў - "анёл, Гаспадар Беларусі" (Р. Барадулін), "рыцар сумлення і свабоды" (У. Караткевіч).]

9. Самастойна прачытайце артыкул Валянціна Акудовіча "Чаму Васілю Быкаву не далі Нобелеўскай прэміі?" і пісьмова дайце сціслы адказ на пастаўленае пытанне. Ці згодны вы з думкай публіцыста? Чаму?

10. У файле "Нобелеўская прэмія" знайдзіце цытаты-адказы на гэтае заданне.

(«...толькі фармальна "Нобелем" узнагароджваюць некага персанальна, а насамрэч гэта прэмія кантыненту, рэгіёну, краіне... »; «З гэтага вынікае, што праблему "Быкаў — Нобель" будзе лагічна перафармуляваць на праблему "Беларусь — Нобель"...»; "...не далі таму, што некаму гэтага вельмі моцна не хацелася... даць Нобелеўскую прэмію Васілю Быкаву — азначала легалізаваць Беларусь у якасці эстэтычнага, інтэлектуальнага і... этычнага суб'екта сусветнай супольнасці"; "Скасаваць краіну, якая мае свайго Нобелеўскага лаўрэата, значна складаней, чым скасаваць краіну, якая яго не мае".)

Звычайна дыстанцыйны ўрок заканчваецца кантрольна-рэфлексійным этапам: праводзіцца невялікі зрэз ведаў, атрыманых з дапамогай рэсурсаў Інтэрнэту. Але на такім нетрадыцыйным уроку літаратуры мэтазгодна правесці гутарку для выяўлення вучнёўскіх уражанняў і думак, каб настаўнік мог удасканальваць методыку такіх заняткаў.

Кантрольныя пытанні пажадана даць на другім уроку ў час праверкі дамашняга задання ў форме тэстаў, што знаходзяцца на с. 103 - 107 кнігі "Беларуская літаратура. Тэсты. XI клас: Дапаможнік для навучэнцаў агульнаадукацыйных школ, гімназій, ліцэяў" / Аўтары-скл. Гарадко Г. і інш, - Мінск, 2001.

Дамашняе заданне: на аснове запісаў канспекта і артыкулаў (с. 324 -337) навучальнага дапаможніка для 11 класа агульнаадукацыйнай школы (Ішчанка Г. і інш. / Пад рэд. В. Ляшук. Мінск, 2002) падрыхтаваць вуснае паведамленне па тэме ўрока.

Такі ўрок можна праводзіць і з захварэлымі вучнямі, якія маюць дома доступ да Інтэрнэту і гэты канспект-модуль.

Школьны ўрок, такім чынам, перастае ўспрымацца як адзіны шлях атрымання ведаў, ён — толькі адна з яго формаў. Выкарыстанне нават элементаў дыстанцыйнага навучання ў звычайным навучальна-выхаваўчым працэсе дазваляе зрабіць яго жывым, цікавым і творчым.

4.2. Дыдактычныя мадэлі правядзення заняткаў з прымяненнем мультымедыа сродкаў. Прэзентацыя тэмы “Тыпы аднасастаўных сказаў” у 8-ым класе

Англійская прыстаўка multi (мульты) асацыіруецца ў чытача са словамі “мультфільм”, “мультыплікатар”, “мультымільянер” і інш. У сувязі з развіццём і ўдасканаленнем камп’ютэрнай тэхнікі з 90-ых гадоў мінулага стагоддзя стаў шырока вядомы і яшчэ адзін тэрмін – мультымедыа.

Што датычыцца лексічнага значэння гэтага слова, то яно складаецца з дзвюх частак: multi, што ў перакладзе абазначае “многа, шмат”, і media – “асяроддзе”. У слоўніку тэрмінаў (гл. вучэбны дапаможнік для сярэдняй школы “Агульная інфарматыка. – Масква , 2003) аўтары С.Сімановіч, Г.Яўсееў і А.Аляксееў даюць наступнае азначэнне: “Мультымедыа – гэта аб’яднанне ў адным дакуменце гукавой, музычнай і відэаінфармацыі з мэтай імітацыі ўздзеяння рэальнага свету на органы пачуццяў”.

Сапраўды, дзякуючы выкарыстанню такой камп’ютэрнай тэхналогіі на сучасным уроку школьнік мае мажлівасць успрымаць неабходную інфармацыю адначасова некалькімі органамі пачуццяў, а не паслядоўна, як гэта звычайна бывае пры традыцыйным выкладанні. На сёння мультымедыйная сістэма ўжо замяніла і выдатна спалучыла ў адно цэлае добра знаёмыя настаўніку графапраектар, ці кадаскоп, дыяпраектар (фільмаскоп), эпіпраектар, прайгравальнік і магнітафон.

Перавага мультымедыйнай праграмы яшчэ і ў тым, што вучань падчас самастойнай дзейнасці як на ўроку, так і дома можа выбіраць уласны тэмп працы, пасільны аб’ём інфармацыі і ступень яе цяжкасці . Такі прыём выкладання і навучання дае настаўніку мажлівасць з поспехам рэалізоўваць дыферэнцыяваны падыход у навучанні. Дзеці больш грунтоўна запамінаюць новы матэрыял, павышаецца іх матывацыя да пазнання школьных прадметаў, значна эканоміцца час на выкананне трэніровачна-карэкцыйных заданняў, развіваецца наглядна-вобразнае мысленне, фарміруецца ўменне работы з інфармацыяй: яе пошук, адбор і перапрацоўка.

З дапамогай камп’ютэрнай графічнай праграмы PowerPoint настаўнік пры жаданні можа сам стварыць і паказаць вучням на экране набор слайдаў з разнастайнымі схемамі, табліцамі, малюнкамі, фотаздымкамі, неабходным тэкстам. Таксама ёсць магчымасць дэманстраваць анімацыйныя фільмы, відэакліпы, слухаць мелодыі як на ўроках мовы, так і літаратуры. Прафесійна падрыхтаваная дэманстрацыя пэўнай інфармацыі ў навуцы, адукацыі, бізнесе, медыцыне, прамысловасці і іншых галінах чалавечай дзейнасці называецца яшчэ і прэзентацыяй .

Раней урок, на якім выкарыстоўвалася камп’ютэрная тэхніка і праграмныя сродкі навучання, у дыдактыцы называўся “ўрокам з камп’ютэрнай падтрымкай”. Затым шырокае выкарыстанне настаўніцтвам сродкаў мультымедыа нарадзіла новую назву – “мультымедыа – ўрок”. Для больш зручнага вымаўлення з цягам часу і гэтае слова скарацілася, і цяпер у педагагічнай літаратуры найчасцей ужываецца “медыа-ўрок”.

Перш чым уводзіць новыя мультымедыйныя сродкі навучання ў вучэбна-выхаваўчы працэс, настаўнік павінен усвядоміць педагагічную мэтазгоднасць прымянення камп’ютэрнай тэхнікі на ўроку: што ў выніку гэта дасць вучням і самому педагогу-карыстальніку.

Зразумела, што камп’ютэр ніколі не заменіць настаўніка, а толькі дапаможа зрабіць яго працу больш эфектыўнай. Па-першае, педагог на медыа-ўроку часцей за ўсё выступае ў якасці кансультанта, а гэта значыць, ён зможа адвесці на індывідуальную работу з вучнямі больш часу. Па-другое, ёсць унікальная магчымасць зрабіць урокі роднай мовы і літаратуры больш цікавымі, нагляднымі і дынамічнымі. Па-трэцяе, школьнікі за даволі кароткі тэрмін нашмат лепш запамінаюць неабходны матэрыял, больш глыбока ўсведамляюць яго сутнасць.

Мультымедыа-ўрок – гэта таксама тып урока фарміравання новых ведаў, як і ўрок-лекцыя, урок-семінар, урок-экскурсія, урок-даследаванне. Праводзіць яго можна ў звычайным класе, які абсталяваны камплектам апаратных сродкаў. Для дэманстрацыі неабходны камп’ютэр, спецыяльны праектар, экран, гукавыя калонкі і наяўнасць прыстасаванняў для дыскет і кампакт-дыскаў.

На сёння беларускамоўныя электронныя падручнікі і энцыклапедыі па мове і літаратуры адсутнічаюць. Прапануем некаторыя рэсурсы беларуска-рускамоўных сайтаў, якія можна часткова ці поўнасцю выкарыстаць для стварэння ўласнай прэзентацыі новай тэмы :

http://natlib.org.by (Нацыянальнай бібліятэкі),
www.kniha.by.ru (творы мастацкай літаратуры),
http://literatura.at.tut.by (партал беларускай літаратуры),
www.lim.by (газета "Літаратура і мастацтва"),
www.dziejaslou.by (часопіс "Дзеяслоў")
http://starbel.narod.ru (гісторыя Беларусі IX-XVIII стст.),
www.znyata.com (беларускі фотапартал),
www.apx-by.info (архітэктура Беларусі),
http://globus.tut.by (помнікі архітэктуры Беларусі),
www.krayavid.znyata.com (маладзёжнае фота),
www.arthistory.ru (гісторыя сусветнага мастацтва),
www.kupala-theatre.by (Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я.Купалы),
http://rtbd.of.by (Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі),
http://museum.bsu.by (Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь),
www.wallpapers.km.ru (разнастайныя тэматычныя фотаздымкі),
http://pogudo.bas-net.by (Літаратурныя музеі М.Багдановіча, Я.Купалы, Я.Коласа),
www.bykau.by.ru (Васіль Быкаў),
www.pesniary.com (ансамбль "Песняры"),
www.palac.org (гурт "Палац"),
www.troitsa.net (гурт "Троіца"),
http://bogdanovich149.narod.ru (Максім Багдановіч),
http://uladzimir-karatkevich.iatp.by (Уладзімір Караткевіч),
www.brest.by (Брэсцкая крэпасць-герой) і інш.

З гэтых сайтаў педагог мае мажлівасць узяць для мультымедыа-ўрока неабходныя тэксты, фотаздымкі і мелодыі. Самастойна створаныя настаўнікам інфармацыйныя і адукацыйныя распрацоўкі могуць выкарыстоўвацца для франтальнага, групавога і індывідуальнага навучання ў адукацыйнай установе, а таксама для самастойнай працы вучняў дома.

Распрацаваць першы камплект вучэбна-метадычных матэрыялаў настаўніку-філолагу будзе складана. Добра, калі гэта зробіць выкладчык інфарматыкі ці аматар-знаўца медыа-тэхналогіі. Але, бясспрэчна, што без папярэдне прадуманай паслядоўнасці слайдаў прэзентацыя атрымаецца няўдалай. Таму настаўніку патрэбна скрупулёзна спланаваць сваё бачанне выкладу новай тэмы.

У час праектавання мультымедыа-ўрока рэкамендуецца ўлічваць і захоўваць некаторыя санітарна-гігіенічныя правілы і патрабаванні. Для школьнікаў шостых-сёмых класаў можна адвесці да дваццаці хвілін часу на бесперапынную працу за камп'ютэрам, для восьмых-дзевятых класаў – да дваццаці пяці хвілін, для старшакласнікаў – да трыццаці. З мэтай зніжэння стамляльнасці вучняў прапануем працу за камп'ютэрам чаргаваць з працай за дадатковым сталом : спалучаць прагляд прэзентацыйнага матэрыялу на маніторы ці экране з выкананнем разнастайных трэніровачна-карэкцыйных практыкаванняў і заданняў.

Якім жа чынам дастасаваць мультымедыйную тэхналогію да ўрока беларускай мовы ? Паспрабуем праілюстраваць гэта на асноўных яго этапах і фрагментах, напрыклад, па тэме **"Тыпы аднасастаўных сказаў " ў 8-ым класе** (уводны ўрок).

Як паказвае педагагічны вопыт, гэты матэрыял засвойваецца вучнямі з цяжкасцю, таму мы прапануем вывучаць яго з дапамогай мультымедыйных сродкаў, выкарыстоўваючы прыём блокавай падачы паняццяў адразу ўсіх пяці тыпаў аднасастаўных сказаў: пэўна-асабовыя , няпэўна-асабовыя, безасабовыя , абагульнена-асабовыя і назыўныя . Усе названыя віды сказаў з адным галоўным членам засвойваюцца школьнікамі больш эфектыўна, калі параўноўваюцца між сабой. І хоць праграмай па мове на вывучэнне тыпаў (відаў) аднасастаўных сказаў адводзіцца да шасці гадзін, прапануем ужо на ўводным уроку прэзентаваць усе іх віды.

Перш чым пачаць прэзентацыю, на матывацыйным этапе ў ходзе франтальнай гутаркі неабходна ўзнавіць веды вучняў пра безасабовыя дзеясловы, іх ужыванне і ролю ў тэксце.

Каб увесці васьмікласнікаў у новую тэму, можа выкарыстаць загадзя запісанае на дошцы тэставае заданне, якое звычайна прапануецца выпускнікам на абавязковым цэнтралізаваным тэсціраванні па беларускай мове з варыянта В:

Вызначце тып аднасастаўнага сказа:

Кінь саромецца мовы сваёй,
Звацъ сябе беларусам пачні,
Папрацуй над сялібай сваёй,
А пасля з ціхатой адпачні !..
М.Чарот

1) безасабовы
2) пэўна-асабовы
3) няпэўна-асабовы
4) абагульнена-асабовы
5) назыўны

Такі падыход, безумоўна, павышае цікавасць вучняў да новага матэрыялу, практычна ніхто з іх не можа даць правільны адказ — узнікла праблемная сітуацыя.

3. На інфармацыйным і трэніровачна-карэкцыйным этапах ўрока, пасля пастаноўкі вучнямі яго мэты і задач, настаўнік прапануе класу ўважліва паслухаць лекцыю і актыўна ўключыцца ў калектыўную працу па засваенні тэмы “Тыпы аднасастаўных сказаў”.

Звычайна любая прэзентацыя пачынаецца тытульным слайдам, на якім аб’яўлена яе тэма :

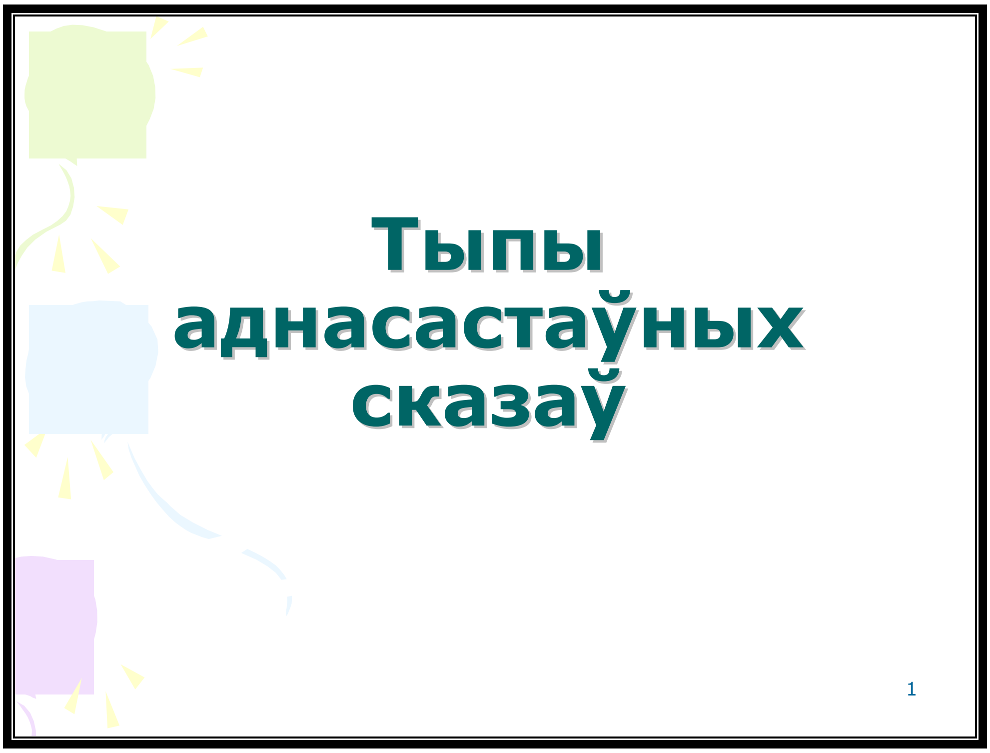

На другім пажадана адлюстраваць мэту і задачы заняткаў:

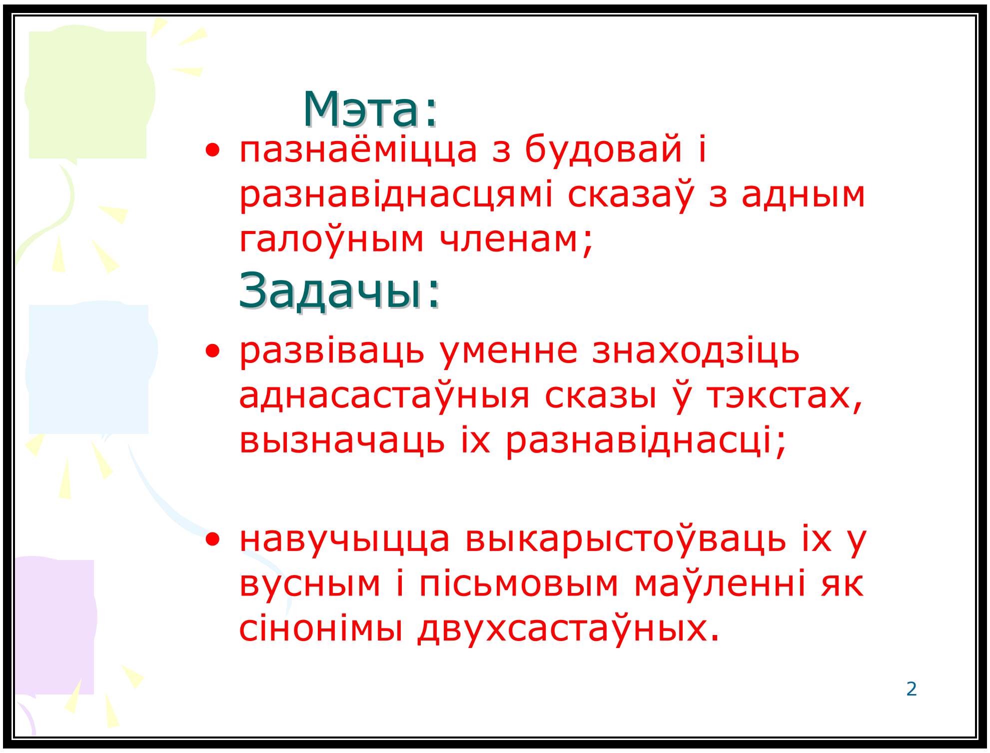

Выхаваўчай мэтай урока стане рэалізацыя педагогам актуальнай ідэі фарміравання ў школьнікаў нацыянальнай самасвядомасці, грамадзянскай пазіцыі і ўсведамлення неабходнасці беражлівых адносін і павагі да беларускай мовы.

Для чытача, які пакуль не мае ўяўлення пра мультымедыйную прэзентацыю, патлумачым, што практычна на кожным слайдзе неабходныя аб’екты да тэмы з’яўляюцца на экране не ў гатовым выглядзе, як паказана ў дадзеных кадрах, а іх прадстаўленне адбываецца паступова, пасля чарговага шчаўчка “мышкаю”. Напрыклад, у час тлумачэння новага матэрыялу з выкарыстаннем ніжэй змешчанага слайда запланаваныя рознакаляровыя аб’екты будуць з’яўляцца па чарзе, па загадзя прадуманаму сцэнарыю. Вось як гэты парадак будзе выглядаць у лічбавым эквіваленце – ад (1) да (12):

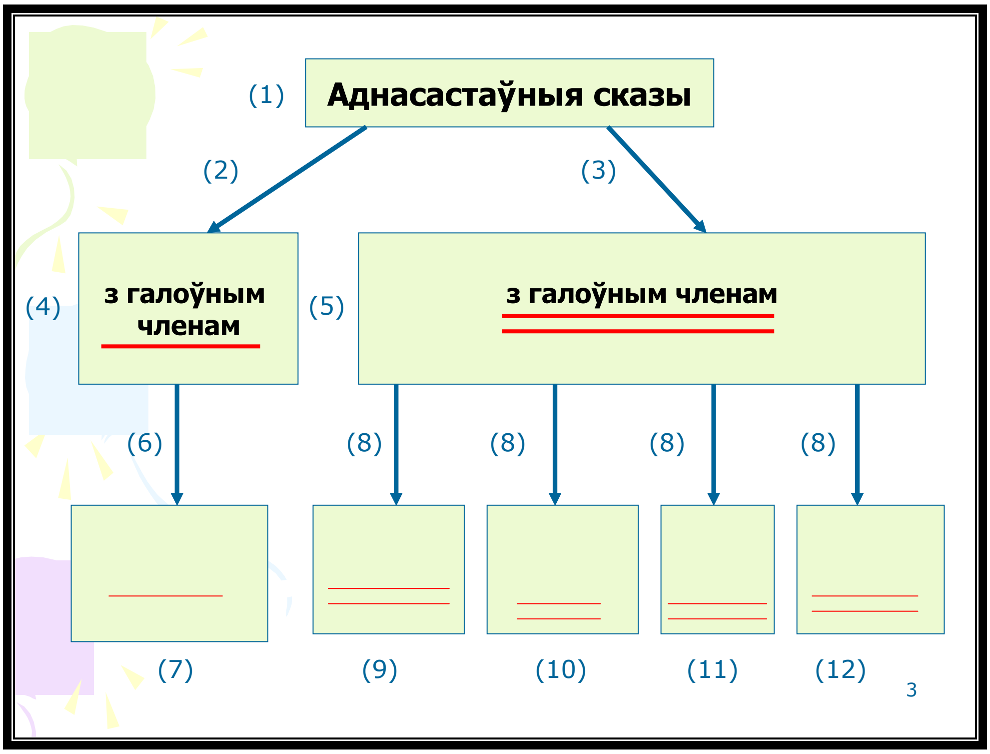

На наступных пяці слайдах неабходны тэарэтычны матэрыял пабудаваны і выкладаецца на аснове агульнага прынцыпу : спачатку на экране з’яўляецца азначэнне пэўнага тыпу

аднасастаўнага сказа, затым узнікае апорная схема, а напрыканцы веды падмацоўваюцца адпаведным сказам.

Шчаўчком камп'ютэрнай "мышкі" адкрываецца блок "Назыўны сказ" для азнаямлення і аналізу:

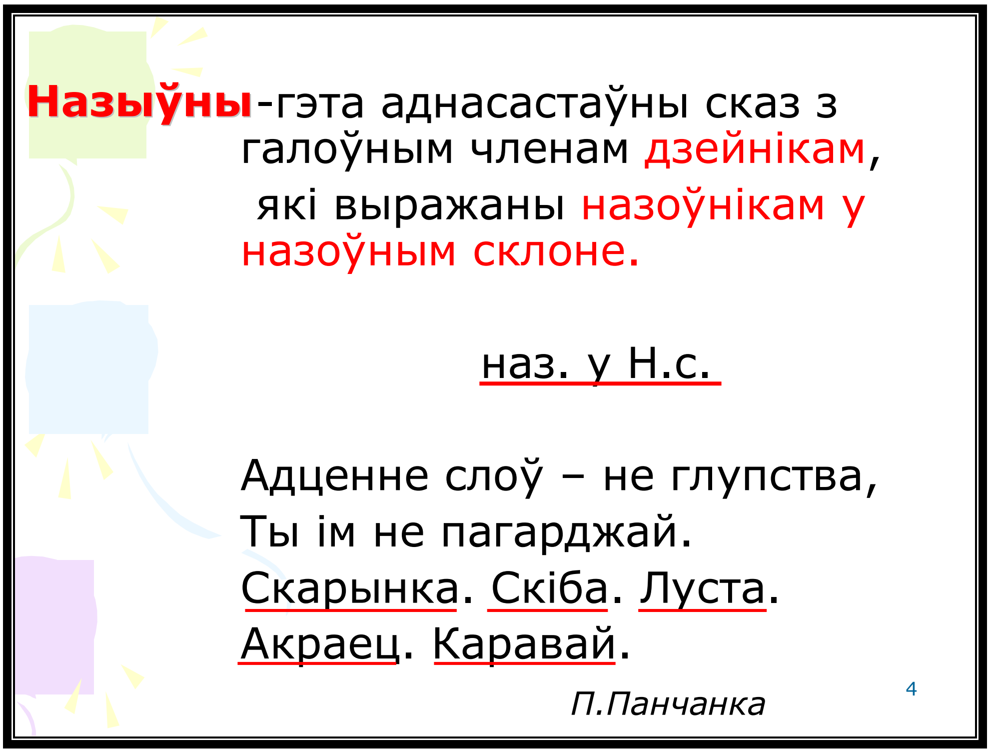

Настаўнік прапануе класу вусна з каментарыем выканаць практыкаванне 207 на старонках 101-102 падручніка Л.А.Антанюк , З.І.Бадзевіч і інш. "Беларуская мова: Сінтаксіс і пунктуацыя..."(2000) , дзе вучням патрэбна вызначыць назыўныя сказы ў вершаваным тэксце.

Далей пажадана павесці гаворку пра тыпы аднасастаўных сказаў з галоўным членам выказнікам, прадэманстраваўшы яшчэ раз слайд № 3, і адкрыць новы аб'ект прэзентацыі – блок "Безасабовы сказ":

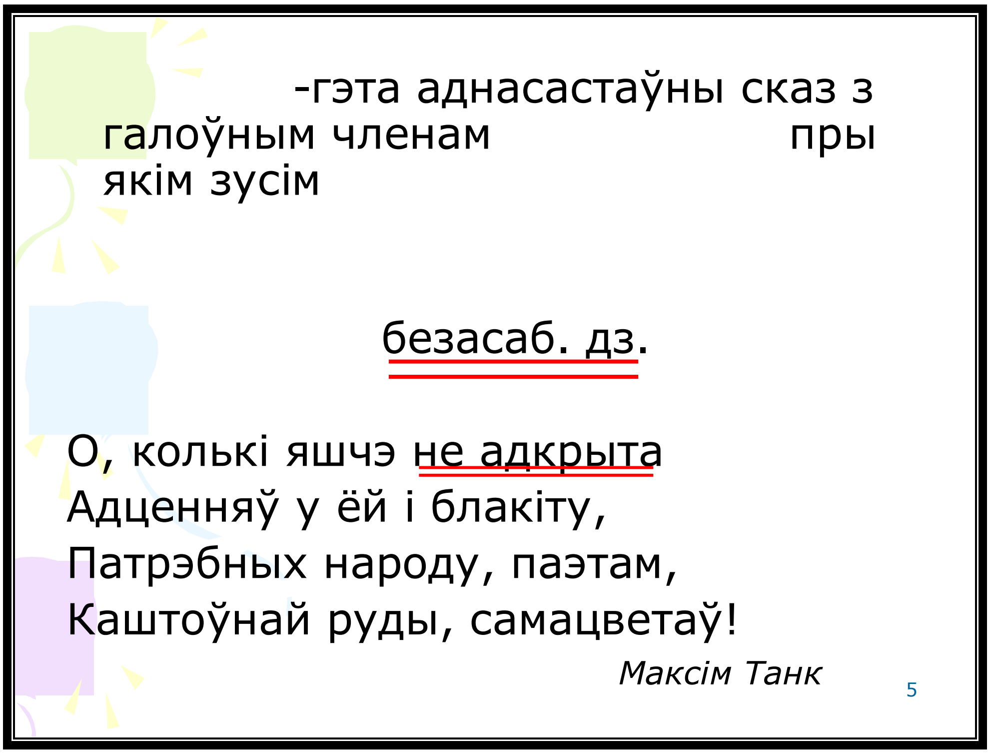

Як зазначалася вышэй, да гэтага блока тэмы вучні былі падрыхтаваны ўжо на матывацыйным этапе, калі вялася размова пра безасабовыя дзеясловы. Для трэніроўкі і карэкцыі ведаў настаўнік рэкамендуе класу самастойна прыдумаць і запісаць два-тры безасабовыя сказы пра беларускую мову і вызначыць, чым у іх выражаны выказнікі.

Адкрыўшы паўторна слайд № 3, а пасля -- № 6, настаўнік акцэнтуе ўвагу на пэўна-асабовых сказах:

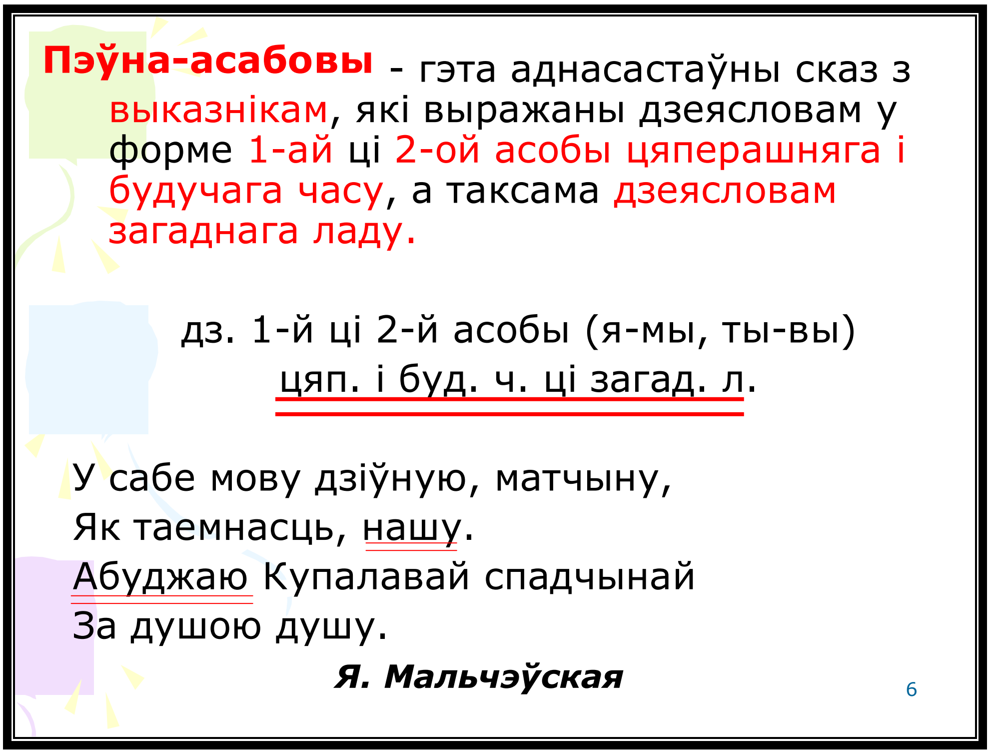

Для замацавання ведаў школьнікаў можна выканаць практыкаванне 180 (с.91), дзе прапануецца вызначыць асобу дзеясловаў-выказнікаў у пэўна-асабовых сказах.

Падобнае тлумачэнне пра няпэўна-асабовыя і абагульнена-асабовыя сказы настаўнік правядзе па слайдах № 7 і № 8 :

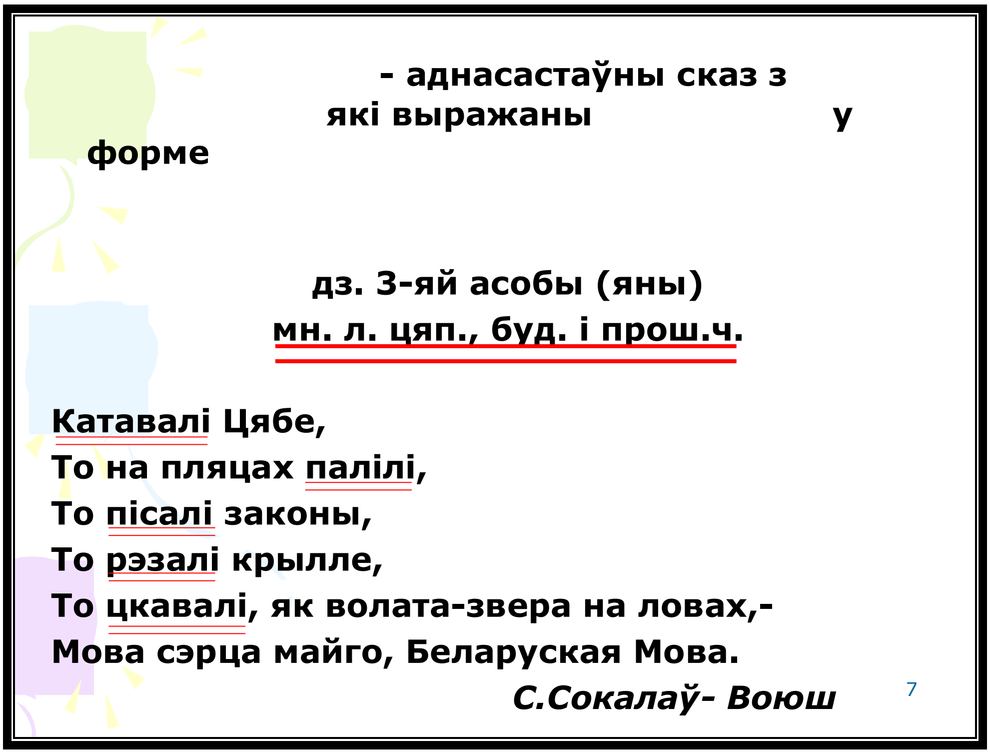

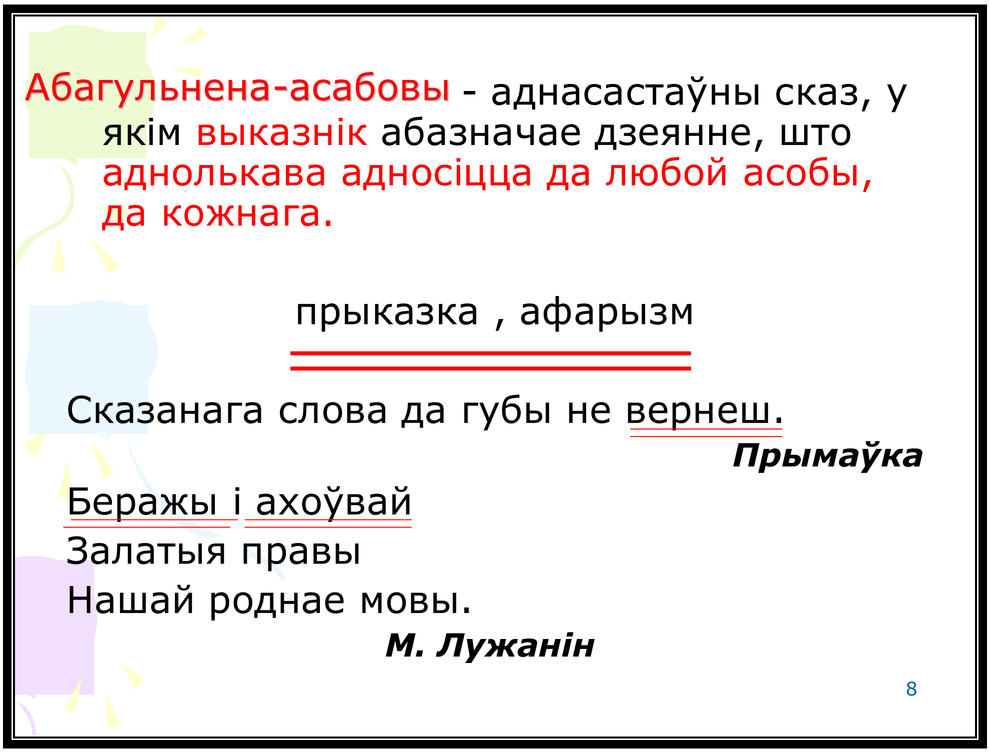

Напрыканцы выкладу тэмы настаўнік прапануе класу выніковы слайд у выглядзе апорнай табліцы, якую пажадана раздрукаваць для кожнага вучня.

На кантрольна-рэфлексійным этапе ўрока прапануем васьмікласнікам у пары з суседам вызначыць тыпы аднасастаўных сказаў у вершы Генадзя Бураўкіна:

Слова наша роднае, хапала
На стагоддзі доўгія цябе.
Багдановіч, Колас і Купала
Прыпадалі да цябе ў журбе,
Адкідалі кпіны і абразу,
З дзён былых цягнулі ў заўтра ніць

І, хаця не ўсіх і не адразу,--
Навучылі ўсё ж цябе цаніць.
Вымытае ў гулкіх навальніцах,
Нам як запавет перадалі,
Каб пілі і не маглі напіцца
І ўзнялі наўздзіў усёй зямлі.

Матчына нявыцвілае слова,
Даўжнікі мы вечныя твае...
Так нам не хапае Куляшова.
Мележа так горка не стае.
Нам цяпер цябе на раздарожжах
Берагчы за іх і за сябе,
Даражыць пявучым гукам кожным,
Як зярняткам чыстым на сяўбе,
Каб не адляцела, як салоўка,
Не аглухла ў гуле бальшакоў...
Строга з нас вачэй не зводзіць Броўка.
Стоена ўзіраецца Лынькоў...
Мова продкаў нашых і нашчадкаў –
Шэпт дубровы і пчаліны звон, --
Нам цябе ласкава і ашчадна
Спазнаваць ажно да скону дзён.
Па чужых краях не пабірацца,
Не аддаць цябе на забыццё,
Наша невычэрпнае багацце,
Наша несмяротнае жыццё.

Пасля франтальнай праверкі адказаў настаўнік арганізуе калектыўны аналіз прыведзенага на самым пачатку ўрока тэста з варыянта В.

Час, які, магчыма, застанецца пасля мультымедыйнай прэзентацыі, можна прысвяціць абмеркаванню праблемы функцыянавання беларускай мовы ў нашым грамадстве ці на выяўленне вучнёўскіх ўражанняў, рэфлексій.

У якасці дамашняга задання настаўнік прапануе выканаць практыкаванне 216 на с.105, па ўмове якога неабходна вызначыць тыпы (віды) аднасастаўных сказаў і зрабіць іх сінтаксічны разбор.
На наступных уроках па тэме адбываецца канкрэтызацыя і замацаванне вывучанага матэрыялу, выпрацоўваюцца адпаведныя ўменні і навыкі.

4.3. Праграмаваны кантроль на ўроках літаратуры.

4.3.1.Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па жыццёвым і творчым шляху Янкі Купалы ў 10-ым класе з прымяненнем камп'ютэра

Здаецца, зусім нядаўна з'явіўся першы персанальны камп'ютэр, а ўжо сёння ён уваходзіць у наша паўсядзённае жыццё, як некалі каляровы тэлевізар ці відэамагнітафон. Камп'ютэр стаў не толькі неад'емным прадметам вывучэння на ўроках інфарматыкі ў сучаснай агульнаадукацыйнай школе, але, як паказвае вопыт, ён можа стаць добрым, надзейным і аб'ектыўньм памочнікам настаўніка — фізіка, географа, гісторыка, біёлага, а таксама і філолага.

Прапануем незвычайную форму кантроля за ведамі вучняў на ўроках беларускай літаратуры з дапамогай персанальнай электронна-вылічальнай машыны (ПЭВМ). Прыдатнымі для такой працы могуць паслужыць розныя яе мадэлі: тыпу "Карвет", "Няміга", "Ямаха", ДВК, IBM-сумяшчальны і многія іншыя, якія даволі распаўсюджаны ў навучальных установах нашай рэспублікі.

Метад выкарыстання камп'ютэра на падагульняльных занятках па літаратуры дастаткова эфектыўны: за адзін урок настаўнік мае магчымасць без значных намаганняў праверыць веды школьнікаў 5-11-ых класаў па пэўнай вывучанай тэме, раздзеле, аб'ёмным мастацкім творы; аб'ектыўна ацаніць працу 20 - 30 вучняў пры наяўнасці ў кабінеце 10 — 17 персанальных электронна-вылічальных машын. Акрамя гэтага, заняткі на камп'ютэры выпрацоўваюць навыкі індывідуальнай працы і — самае галоўнае на сённяшні дзень — павышаць цікавасць да вывучэння літаратуры як прадмета.

Ніжэй змешчаная праграма зрэзаў ведаў у форме тэстаў не патрабуе ад вучня якіх-небудзь значных навыкаў і ўменняў па пытаннях праграмавання на ПЭВМ. У час эксперымента выявілася, што неабходны прынцып работы на камп'ютэры можна вывучыць за 2 - 3 хвіліны. Перад такім урокам пажадана правесці з класам невялікія ўводныя заняткі з мэтай псіхалагічнай адаптацыі да кабінета інфарматыкі, навучання элементарным прыёмам работы на машыне. Не лішнім момантам будзе невялікая гутарка па правілах тэхнікі бяспекі, дысцыпліны і гігіены.

Добра, калі на ўводныя заняткі настаўнік падрыхтуе пробны мікраматэрыял, праграму, набліжаную да тэмы будучага заліку.

Праграма-тэст даволі простая. Праўда, закласці яе ў "памяць" машыны па сіле толькі спецыялісту — настаўніку інфарматыкі ці добра падрыхтаванаму вучню-аматару. Філолагу не варта дужа хвалявацца за калегу, які згадзіўся запісаць праграму-тэст у ПЭВМ, нават калі ў наяўнасці ёсць звыш 10 камп'ютэраў. Канечне, праца над закладкай заданняў патрабуе значнага часу, адказнасці, празмернай увагі ды і фізічных сілаў. Але, дзякуючы носьбіту інфармацыі — магнітнаму дыску, дыскеце, — спецыяліст можа перанесці запісаны тэст з аднаго камп'ютэра на другі за некалькі хвілінаў. Ёсць спосаб перадаць тэст і па сетцы паміж камп'ютэрамі.

Каб праілюстраваць адметнасць афармлення заданняў, спецыфіку іх выканання, прывядзем найбольш **тыповыя патрабаванні да запісу** праграмы-тэста.

Пажадана ўсю структуру зрабіць у форме зменнага кадра, які лёгка пераключыць націскам клавішы "Enter" — "Увод".

На першым кадры-застаўцы патрэбна запісаць тэму заняткаў. На другім — мэту, але падаць яе варта з улікам узроставых асаблівасцяў школьнікаў. Добра, калі будуць агавораны і крытэрыі адзнак. Цэнтральным блокам праграмы з'яўляецца блок 20 - 30 пытанняў. Можна да пытанняў падаць варыятыўныя адказы, што дае магчымасць вучню націскаць клавішу толькі з адпаведным, на яго думку, нумарам адказу. Пажадана, каб на экране манітора адразу высвечвалася, як адказаў вучань: "правільна" ці "памылкова". Калі памыліўся, то які варыянт правільны.

Аформіць кадр прапануем наступным чынам:

1. *Пад пэўным нумарам запісаць змест пытання.*
2. *Праз інтэрвал падаць магчымыя варыянты адказу.*
3. *Затым змясціць інфармацыю аб правільнасці ці памылковасці адказу.*

4. Калі вучань памыліўся, то варта ўвесці інфармацыю з правільным нумарам адказу.
5.У правым верхнім куце змясціць табло падліку.

Гэта можа выглядаць на экране так:

Пытанне 7

Так	Не
5	2

Хто з беларускіх паэтаў XIX ст. быў яшчэ і кавалём ?

1. Францішак Багушэвіч.
2. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч.
3. Ян Чачот.
4. Паўлюк Багрым.
5. Адам Міцкевіч.
6. Ян Баршчэўскі.

Ваш адказ: 4

Вы адказалі: **правільна**

Націсніце клавішу Enter

Дапусцім варыянт памылковага адказу. Тады інфармацыя будзе выглядаць наступным чынам:

Пытанне 23

Так	Не
20	3

Назавіце вядомы верш М.Багдановіча, які можна лічыць беларускім варыянтам біблейскай легенды пра патоп?

1. “Пагоня”.
2. “Вераніка”.
3. “У вёсцы”.
4. “Страцім- лебедзь”.
5. “Максім і Магдалена”.
6. “Санет”(Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі”).

Ваш адказ: 6

Вы адказалі: **памылкова**

Націсніце клавішу Enter

Каб надаць жывасць "дыялогу" вучня з камп’ютэрам, прапануем увесці гукавое афармленне: на станоўчы адказ можна запісаць прывітальныя сігналы, на памылковыя — сумныя, працяжныя. Такое гукавое суправаджэнне ўласціва амаль кожнай мадэлі камп'ютэра.
На апошнім кадры праграмы пажадана змясціць падагульняльную табліцу. Напрыклад:

Паважаны дзесяцікласнік!
На гэтым залік закончыўся.

Вы адказалі **правільна**
на 27 пытанняў

памылкова
на 3 пытанні

За свае веды атрымліваеце адзнаку 7

Бывайце здаровы! Да новых сустрэч!

Камп’ютэр Pentium IV

Запісаную праграму-тэст добра захоўваць на магнітным дыску, які без асаблівых праблем можна выкарыстаць і ў наступным навучальным годзе. Такім чынам філолагу можна паступова папаўняць свой уласны банк праграм па літаратуры.

Каб забяспечыць доўгі тэрмін работы дыскеты, неабходна ведаць і прытрымлівацца наступных правілаў:

1. У час работы з дыскетай нельга загінаць яе засцерагальны канверт або чапаць рукамі адкрытыя ўчасткі магнітнага пакрыцця.
2. Захоўваць дыскету патрэбна як мага далей ад тэлевізара, відэамагнітафона, тэлефона і іншых электрапрыбораў.
3. Устаўляць і вымаць яе неабходна асцярожна, каб не пашкодзіўся дыскавод.

Як выявілася з эксперыментальнага даследавання, праводзіць урок-залік з прымяненнем камп'ютэра пажадана апошнім па раскладзе пэўнага класа.

Што ж рабіць настаўніку літаратуры, калі ёсць магчымасць зрэз ведаў правесці на другім-чацвёртым уроках? Тады прапануем на такія заняткі падрыхтаваць кніжную выставу з буклетаў, фотаальбомаў, твораў, літаратуразнаўчых працаў па творчасці пэўнага пісьменніка, каб вучань пасля заліку мог з карысцю правесці астатні час урока: адвольна пагартаць старонкі незнаёмай кнігі.

Калі ўлічваць усё яшчэ пасрэднае становішча многіх агульнаадукацыйных школ рэспублікі па камп'ютэрызацыі, то літаратару не так часта давядзецца праводзіць падобныя заняткі ў кабінеце інфарматыкі, але адзін-два ўрокі на навучальны год, думаецца, будуць рэальным святам для вучняў 5-11-ых класаў.

Безумоўна, настаўніку літаратуры патрабуецца шмат часу на складанне зместу тэстаў. Таму прапануем матэрыял да **ўрока-заліку па жыццёвым і творчым шляху Янкі Купалы** для вучняў 10-га класа .

Гэтая тэсты можна выкарыстаць і без прымянення камп'ютэра. Дастаткова размножыць іх на ксераксе ці на друкавальнай машынцы. Адціснуты тэкст можна змясціць у цэлафанавы празрысты мяшэчак, пад плёнку, а затым вучню ў час зрэзу прапануецца фламастэрам адзначыць правільныя нумары адказаў. Пасля праверкі вельмі лёгка сцерці напісанае на цэлафане, каб потым зноў выкарыстаць у будучым навучальным годзе.

Прапануем прыкладныя нормы адзнак, якія можна загадзя закласці ў праграму-тэст камп'ютэра:

Каб атрымаць "10", патрэбна адказаць на ўсе 30 пытанняў;
— "9" — на 28 — 29 пытанняў;
— "8" — на 26 — 27 пытанняў;
— "7" — на 24 — 25 пытанняў і г.д.

1

Назавіце месца і час нараджэння Янкі Купалы.

1. Мінск. 1891 г.
2. Засценак Акіньчыцы (недалёка ад сяла Мікалаеўшчына). I882 г.
+ 3. Фальварак Вязынка Вілейскага павета. 1882 г.
4. Вёска Пяшчаны Лідскага павета. 1876 г.
5. Фальварак Завоссе Навагрудскага павета. 1798 г.

2

Якое сапраўднае прозвішча паэта?

1. Іван Люцыянавіч Неслухоўскі.
2. Антон Іванавіч Лявіцкі.
3. Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч.
4. Іван Антонавіч Брыль.
+ 5. Іван Дамінікавіч Луцэвіч.

3

Легенда пра якую расліну натхніла маладога Івана Луцэвіча выбраць сабе псеўданім Купала?

1. Васілёк.

+2. Папараць.
3. Гваздзікі.
4. Вярба.
5. Верас.

4

Назавіце асноўны занятак яго бацькоў.

1. Настаўнікі
+2. Арандатары.
3. Леснікі.
4. Адвакаты.
5. Чыгуначнікі.

5

Аб якім месцы сваёй працы Янка Купала пазней скажа ў аўтабіяграфіі: "Зазнаў там такога пекла, якога яшчэ дагэтуль не меў"?

1. Аб хатняй гаспадарцы.
2. Аб працы хатняга настаўніка.
3. Пісара.
4. Прыказчыка.
+5. Памочніка вінакура на броварах.
6. Бібліятэкара.
7. Адказнага рэдактара газеты "Наша ніва".

6

На старонках якой газеты і калі быў надрукававы першы верш паэта?

1. "Наша ніва", 1907 г.
2. "Наша доля", 1906 г.
+3. "Северо-Западный край", 1905 г.
4. "Мужыцкая праўда", 1863 г.

7

Калі і дзе ўпершыню сустрэліся Янка Купала і Якуб Колас?

+1. У 1912 г. на хутары Смольня.
2. У 1908 г. у Вільні.
3. У 1913 г. у Пецярбургу.
4. У 1921 г. у Мінску.

8

1908 год асабліва памятны ў жыцці Янкі Купалы. У гэтым годзе выйшла першая кніга яго паэзіі. Адразу ж яна была забаронена і двойчы канфіскоўвалася царскімі ўладамі. Пра які зборнік ідзе гаворка?

+1. "Жалейка".
2. “Гусляр".
3. "Шляхам жыцця".
4. “Спадчына".
5. "Безназоўнае".

9

Вядома, што Янка Купала зрабіў празаічны і вершаваны пераклады агульнага літаратурнага помніка трох усходнеславянскіх народаў — беларускага, рускага і ўкраінскага. Назавіце гэты твор.

1. "Аповесць мінулых гадоў".
+ 2. "Слова аб палку Ігаравым".
3. "Жыціе Барыса і Глеба".
4. "Жыціе Еўфрасінні Полацкай".

10

Які верш Янкі Купалы перакладзены на 82 мовы свету?

1. "Мужык".
+ 2. "А хто там ідзе?"
3. "Хлопчык і лётчык".

4. "Выйдзі".
5. "Маладая Беларусь".
6. "З кутка жаданняў".

11

Хто высока ацаніў і назваў верш "А хто там ідзе?" суровай і красамоўнай песняй, гімнам беларускага варода?

1. Якуб Колас.
+ 2. Максім Горкі.
3. Максім Багдановіч.
4. Аляксандр Твардоўскі.
5. Цётка.

12

Купалаўскі афарыстычны выраз "Людзьмі звацца!" застаецца як ніколі надзённым і ў наш час. З якога твора гэты выраз?

1. "Выйдзі...".
2. "Свайму народу".
3. "... О так! Я — пралетар!..".
4. "Перад вісельняй".
5. "Маладая Беларусь".
+ 6. "А хто там ідзе?".

13

Афарыстычнымі сталі і купалаўскія радкі "Мне сняцца сны аб Беларусі!". З якога твора яны?

+ 1. "... О так! Я — пралетар!..".
2. "Спадчына".
3. "Прарок".
4. “Я ад вас далёка, бацькоўскія гоні...".
5. "Паязджане".
6. “Свайму народу”.

14

З якога верша наступныя радкі:

Падымайся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі!..?

1. "Выйдзі".
2. "Спадчына".
3. "Моладзі".
+4. "Маладая Беларусь".
5. "Ворагам Беларушчыны".

15

Які верш паэта натхніў Юрыя Гагарына стаць у будучым касманаўтам?

+ 1. "Хлопчык і лётчык".
2. "Млечны шлях".
3. "Алеся".
4. "Арлянятам".
5. "Сыны".

16

Які твор у гады Айчыннай вайны распаўсюджваўся як лістоўка?

1. "Зноў будзем шчасце мець і волю".

\+ 2. "Беларускім партызанам".

3. "Грабежнік".

4. "Паўстаў народ".

17

У змесце якой паэмы апавядаецца легенда пра заснаванне горада Магілёва?

+1. "Магіла льва".

2. "Курган".

3. "Над ракою Арэсай".

4. "Безназоўнае".

5. "Адвечная песня".

18

Пазнайце партрэт героя і назву твора:

Невыдумная світка — убор на плячах,
Барада, як снег белы — такая,
Незвычайны агонь, у задумных вачах,
На каленях ляглі гуслі-баі

1. Машэка. "Магіла льва".

2. Князь. "Курган".

\+ 3. Гусляр. "Курган".

4. Пан ПатоцкІ. "Бандароўна".

19

У **якой паэме Беларусь увасоблена ў вобразе шчаслівай нявесты-вясельніцы?**

1. "Бандароўна".

2. "Адвечная песня".

3. "Яна і я".

+4. "Безназоўнае".

5. "Над ракою Арэсай".

6. "Нікому".

20

Вызначце ідэйны змест драмы "Раскіданае гняздо".

\+ 1. Пошукі героямі шляхоў да волі і справядлівасці.

2. Праблема прыстасавальніцтва, манкурцтва, рэнегацтва.

3. Выкрыццё шляхетнай фанабэрыстасці, саслоўных забабонаў.

4. Аптымістычнае ўспрыманне паэтам гістарычных перамен у лёсе беларускага народа.

21

Хто з герояў драмы "Раскіданае гняздо" сказаў гэтыя словы: *"Сярпы мае сталёвыя дабро цэламу свету жнуць, а палотны мае шаўковыя цэлы свет адзяваюць, а яны ў торбы мяне хочуць прыбраць!"* ?

1. Лявон Зяблік.

2. Марыля.

3. Сымон.

\+ 4. Зоська.

5. Данілка.

22

На якім вобразе драмы "Раскіданае гняздо" **аўтар імкнуўся паказаць таленавітасць беларускага народа, яго любоў да мастацтва?**

1. Лявон Зяблік.
2. Марыля.
3. **Сымон.**
4. **Зоська.**
+5. **Данілка.**
6. **Старац.**
7. **Незнаёмы.**

23

У якім творы галоўнымі героямі з'яўляюцца Адольф Быкоўскі, Сцяпан Крыніцкі, Якім Сарока і інш.?

1. **"Раскіданае гняздо".**
+ 2. **"Паўлінка".**
3. **"'Прымакі".**
4. **"Тутэйшыя".**
5. **"Сон на кургане".**

24

Назавіце п'есу Янкі Купалы, якая з 1926 г. не перадрукоўвалася больш 60 гадоў.

1. "Раскіданае гняздо".
2. "Паўлінка".
3. "Прымакі".
4. "Тутэйшыя".

25

У якім творы Купала-драматург адлюстраваў праблему чужой волі і самасвядомасці беларусаў, праблему прыстасавальніцтва, манкурцтва, рэнегацтва?

1. "Адвечная песня".
2. "Сон на кургане".
3. "На папасе".
4. "Раскіданае гняздо".
5. "Паўлінка".
+ 6. "Тутэйшыя".
7. "Прымакі".

26

Хто з герояў Янкі Купалы жыў па прынцыпе: *"Можна мець светапогляд адзін, думаць другое, гаварыць трэцяе, а рабіць чацвёртае..."?*

1. Янка Здольнік. "Тутэйшыя".
2. Пан Патоцкі. "Бандароўна".
3. Сымон. "Раскіданае гняздо".
4. Адольф Быкоўскі. "Паўлінка".
+5. Мікіта Зносак. "Тутэйшыя".

27

Назавіце аўтара вядомай карціны "Віленскія сустрэчы", сюжэт якой звязаны з жыццём Янкі Купалы.

1. П. Сергіевіч.
2. А. Волкаў.
3. Азгур.
4. Я. Раманоўскі.

+ 5. М. Савіцкі.
6. М. Купава.

28

Хто з беларускіх кампазітараў напісаў музыку на тэкст верша "Спадчына"?

1. М. Чуркін.
2. М. Аладаў.
+ 3. І. Лучанок.
4. А. Багатыроў.
5. Э. Ханок.

29

Імя Янкі Купалы даўно ўжо вядома за межамі нашай Беларусі. Сімвалічна тое, што помнік беларускаму паэту ўстаноўлены побач з помнікамі А. Пушкіну, Т. Шаўчэнку і У. Уітмену. Калі і дзе гэта адбылося?

1. У 1980 г. на Краснай плошчы ў Маскве.
+ 2. У 1973 г. у Араў-парку ў Нью-Ерку.
3. У 1982 г. у Аўстраліі.
4. У 1992 г. у Германіі.

30

Хто сказаў пра народнага песняра наступныя словы: *"Паэзія Янкі Купалы — гэта квітнеючы і чароўны сад, дзе сабраны водар беларускай зямлі"* ?

1. Максім Горкі.
2. Максім Багдановіч.
+ 3. Якуб Колас.
4. Цётка
5. Валеры Брусаў.

4.3.2. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” у 10-ым класе (з паглыбленым вывучэннем літаратуры) з выкарыстаннем камп’ютэра

Не адно пакаленне школьнай моладзі захапляецца гэтым класічным творам. Пачынаючы з пяцідзесятых гадоў трылогія "На ростанях" Якуба Коласа трывала ўвайшла ў праграму па беларускай літаратуры. Праўда, цяпер агульная колькасць гадзін на вывучэнне твора скарацілася прыкладна да сямі ўрокаў, таму папулярны раней сярод настаўніцтва аналіз "следам за аўтарам" выкарыстоўваць стала немэтазгодна. Больш рацыянальнымі ў гэтай сітуацыі становяцца праблемны або кампазіцыйны падыходы, якія прапанавала Вера Ляшук у метадычным дапаможніку «Вывучэнне ў школе трылогіі Якуба Коласа "На ростанях » (2001). Безумоўна, кампазіцыйны і праблемны аналізы мастацкага твора маюць значную перавагу і высока ацэньваюцца ў сучаснай методыцы як навукоўцамі, так і настаўнікамі, але, як вядома з вопыту, у сувязі з недахопам часу па-за ўвагай вучняў застаюцца асобныя моманты сюжэта, некаторыя вобразы і дэталі твора.

Такім чынам, улічваючы, што трылогія "На ростанях" — выдатная з'ява ў гісторыі беларускай літаратуры, прапануем дадаць яшчэ адзін урок на правядзенне тэстаў з дапамогай камп'ютэра толькі па адным гэтым творы, а не па ўсёй манаграфічнай тэме "Якуб Колас".

Загадзя запланаваны і своечасова абвешчаны ўрок-залік па кнізе скіруе вучняў на яе ўважлівае прачытанне і вывучэнне, а настаўніка пазбавіць праблемы выстаўлення адзнак пры аналізе твораў буйной формы.

Падчас складання зместу і структуры праграмаў-тэстаў паводле трылогіі Якуба Коласа "На ростанях" улічваліся ўзроставыя асаблівасці дзесяцікласнікаў, вопыт іх працы на камп'ютэры. У тэстах сістэматызуюцца, падагульняюцца і правяраюцца веды вучняў: ці знаёмыя яны з гісторыяй напісання трылогіі, з эпохай, адлюстраванай у ёй, ці валодаюць зместам прачытанага, ці ўмеюць вызначаць праблемы, узнятыя ў творы, яго ідэйны змест, своеасаблівасці сюжэта, ці маюць уяўленне пра кампазіцыю, сістэму вобразаў, ролю пазасюжэтных элементаў.

Каб правільна адказаць на змешчаныя ніжэй тэсты, трэба ўважліва іх прачытаць: любы неабдуманы ход можа стаць памылковым. Фармулёўка і структура пытанняў на гэты раз не шаблонная, як гэта было на папярэднім заліку па біяграфіі і творчасці Янкі Купалы.

На ўроку-заліку ва ўступным слове выкладчыку варта папярэдзіць вучняў пра магчымыя механічныя памылкі ў час індывідуальнага адказу на камп'ютэры. У больш слабым класе папярэдне можна правесці пробную міні-праграму з ідэнтычнымі па складанасці зместам і структурай пытанняў і адказаў.

Прапануем наступныя нормы ацэнкі, якія трэба закласці ў праграму- гэст камп'ютэра:

адзнака "10" ставіцца, калі набраны 62 балы;
— "9" — 60-61 бал;
— “8"— 58-59 балаў;
— "7" — 56-57 балаў і г.д.

1

Над трылогіяй "На ростанях" Якуб Колас працаваў амаль усё сваё творчае жыццё, таму гэты твор быў асабліва дарагі для яго. Цікавая і творчая гісторыя трылогіі.

Па змешчанай ніжэй кароткай характарыстыцы вызначце час стварэння аповесці.

а) Над гэтай аповесцюЯкуб Колас працаваў на працягу 1921 — 1922 гг., калі месца інтэлігенцыі ў жыцці маладой рэспублікі набывала выключна важнае значэнне. Беларускі народ атрымаў дзяржаўнасць, пачаўся працэс беларусізацыі. Урад запрашаў вярнуцца ў рэспубліку беларускіх інтэлігентаў з-за мяжы, каб дапамагчы свайму народу набыць нацыянальнае аблічча, адрадзіць яго культуру. Такое запрашэнне атрымаў і Якуб Колас.

б) Гэтая частка трылогіі пісалася з 1948 да 1954 т. пасля доўгага перапынку. На Беларусі ўсё яшчэ ішло вынішчэнне нацыянальнай інтэлігенцыі, спыненае толькі на час Вялікай Айчыннай вайны. Пад пагрозай не адзін раз было і жыццё самога аўтара: на яго сыпаліся розныя палітычныя абвінавачванні. Якуб Колас перайначыў далейшы лёс Андрэя Лабановіча. Рэпрэсаванымі аказаліся і некаторыя прататыпы герояў трылогіі.

а) "У палескай глушы"; б) "На ростанях".

2

Аўтар не называе у трылогіі канкрэтных датаў падзей, але вядома, што сюжэтна твор ахоплівае няпоўныя дзесяць гадоў" пачатку XX ст. Назавіце гэты час.

1. З 1895 да 1904 г.
2. З 1904 да 1913 г.
3. З 1907 да 1917 г.

\+ 4. З 1902да 1911 г.

5. З 1900 да 1909 г.

3

Якія дзве рэальныя гістарычныя падзеі ўскосна закранаюцца і адлюстроўваюцца аўтарам у трылогіі?

1. І з'езд Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (1898 г.).

+2. Руска-японская вайна 1904 г.

+3. Рэвалюдыя 1905 — 1907 гг.

4. Першая сусветная вайна.
5. Грамадзянская вайна.

4

Трылогія "На ростанях" складаецца з трох аповесцяў. Асобныя з іх дзеляцца на часткі. З прапанаваных загалоўкаў згрупуйце змест усяго твора.

3-я кн. "Верхань".

2-я кн. "На бацькаўшчыне".

3-я кн. "На крыжовых дарогах".

2-я кн. "На новым месцы".

1-я кн. "У палескай глушы".

5

У сюжэт трылогіі "На ростанях" аўтарам уведзены лісты, якія выступаюць сродкам характарыстыкі герояў. Хто і каму з персанажаў напісаў наступныя радкі:

г) "Вельмі цяжка пачуваць, што цябе пачынае зацягваць балота, і ты ведаеш, што ў гэтым балоце твая грамадзянская смерць. І калі б мяне спытаў хто, што мне найбольш кінулася ў вочы і зрабіла мацнейшае ўражанне за першы год настаўніцтва, я вызначыў бы гэта так: павольнае ўміранне душы і зацягванне цябе балотам".

б) "Цяпер жа, пішучы вам, я толькі хачу прынесці вам падзяку за тое, што вы аздобілі маё жыццё тут, што вы былі тою яснаю, чыстаю зоркаю, якая свяціла мне ў гэтай цемры жыцця, радавала мяне і ўхіляла ад рознага бруду, і калі ў мяне захавалася жывая іскра, то толькі дзякуючы вам".

а) "Мілы... дурань";

+ а) Ядвіся — Лабановічу;
+ б) Лабановіч — Ядвісі;
в) Лабановіч — Марыне;
+ г) Лабановіч — Тукалу;
д) Лабановіч — Турсевічу;
е) Турсевіч — Лабановічу.

6

У якой кнізе трылогіі апавядаецца пра...

б) жыццё панямонскай "інтэлігенцыі", пра планы і намеры, якія імкнуўся ажыццявіць Лабановіч у вёсцы Мікуцічы, пра сустрэчу настаўніка з Аксёнам Калем і Вольгай Андросавай, пра знаёмства з нелегальнай літаратурай;

в) адносіны паміж Лабановічам і Турсевічам, пра настаўніцкі сход, пра працу ў беларускай газеце, пра суд і турэмнае зняволенне, пра гутарку Лабановіча з Галубовічам.

а) "У палескай глушы"; б) "У глыбі Палесся"

7

Адно з значных пытанняў, якое хвалявала Андрэя Лабановіча на пачатку настаўніцкай дзейнасці, — для чаго чалавек жыве на зямлі?

Хто з герояў адказаў на яго наступным чынам:

б) "Чалавек жыве дзеля дабра, для служэння праўдзе, каб ствараць нейкія вартасці жыцця і каб быць карысным для іншых";

г) "Жыве чалавек для таго, каб у жыцці як можна болей вывудзіць карыснага і прыемнага для сябе";

а) "Жывём, пакі жывецца, бо жывы ў зямлю не палезеш, а прыйдзе смерць, тады пахаваюць";

а) Старожка бабка Мар'я; б) Настаўнік Турсевіч; в) Старожка бабка Параска;
г) Лабановіч; д) Саханюк; е) Вольга Андросава.

8

Андрэй Лабановіч прыехаў у палескую глуш з цвёрдым намерам глыбей спазнаць жыццё і зрабіць усё магчымае, каб палепшыць становішча сялян. Якая з ніжэй пададзеных формаў дапамогі свайму народу не адпавядае зместу твора?

1. Ставіць перад сабой мэту даць глыбокія і грунтоўныя веды сваім вучням, выхаваць актыўных удзельнікаў грамадскага жыцця.

2. Наведвае сялянскія хаты цельшынцаў з мэтай вывучэння асноўных прычын народных праблем, а потым праводзіць асветніцкую працу, імкнецца абудзіць крытычныя думкі ў сялян.

3. Прапануе сялянам Мікуціч угнаіць неўрадлівую зямлю балотным глеем.

4. Імкнецца арганізаваць будаўніцтва грэблі ў вёсцы Мікуцічы.

+ 5. Агітуе народ супраць веры ў добрага цара.

6. Падымае натоўп сялянаў на паўстанне супраць пана Скірмунта.

9

Якія дзве рысы характару з пералічаных ніжэй не адпавядаюць вобразу Андрэя Лабановіча?

1. Яму характэрны дух вандроўніцтва.
2. Выразна ўсведамляе сваю нацыянальную прыналежнасць.
3. Вызначаецца шырынёй і разнастайнасцю інтарэсаў.
+ 4. Валодае выключнай фізічнай сілаю.
5. З адказнасцю ставіцца да прафесійных абавязкаў.
6. Усведамляе свае памылкі, самакрытычны.

7. Вызначаецца добрым літаратурным густам.
8. Любіць прыроду, чуйны да яе хараства.
9. Любуецца хараством жанчыны, здольны кахаць.
10. Грамадскі дзеяч і рэвалюцыянер.
+ 11. Фантазёр, адарваны ад рэчаіснасці.

10

Жыццёвыя дарогі зводзілі Андрэя Лабановіча з многімі дзяўчатамі. Найбольшую цікавасць у юнака выклікалі тры палескія прыгажуні — Людміла, Марына і Ядвіся. Пазнайце іх партрэты.

б) "Лабановіч знайшоў, што такой слаўнай дзяўчыны ён яшчэ ні разу не бачыў. Цёмныя чыстыя вочы, крыху як бы чымся засмучоныя, пазіралі так панадна і з такою дабратою, што ад іх погляду рабілася лёгка на сэрцы! На высокі белы лоб навіслі чорныя-чорныя валасы і дадавалі яе твару яшчэ больш хараства. Тонкія замкнёныя вусны рабілі твар дзяўчыны разам з тым і крыху строгім і сур'ёзным".

в) "Габрыня зараз жа выйшла і хутка вярнулася з сястрой, стройнаю чарняваю дзяўчынаю, гадоў шаснаццаці, з тонкімі прыгожа абрысаванымі брывамі. Выраз яе цёмных акруглых вачэй часта змяняўся: то ў іх іскрыўся вясёлы смех і нахіл да жартлівасці, то адбівалася нейкае засмучэнне і тая сталасць, што рабіла ўражанне, быццам дзяўчына многа перадумала і перажыла".

а) "На высокім сядзенні, па-запраўску трымаючы туга нацягнутыя раменныя лейцы, сядзела маладая паненка. На ёй было лёгкае футра; зімняя шапачка, надзетая крыху набок, вельмі ішла да яе твару. Здаровы холад зімы авеяў і разрумяніў яе шчокі. Ад стройнае фігуркі так і патыхала здароўем і жыццём... Яна шпарчэй пагнала каня... Але ён паспеў разгледзець і
запамятаваць твар гэтае паненкі: тонкія бровы, бойкія сіняватыя вочы, пухлыя, прыгожа абрысаваныя губы. Дзяўчына была досыць прыгожая, як здалося Лабановічу".

а) Людміла; б) Марына; в) Ядвіся.

11

Хто з герояў трылогіі...

б) "не дае задрамаць сялянам у іх заціснутым жыцці. Катурхае, будзіць іх грамадскую думку, кідае новыя мыслі, падымае на змаганне з няпраўдай";

г) "сваё галоўнае назначэнне як настаўніка... вызначаў так: абудзіць у вучняў і выклікаць да дзеяння крытычны розум, каб да кожнай з'явы і факта яны падыходзілі з пытаннямі — як выніклі? у чым іх прычыны? І, наогул, каб да ўсяго падыходзілі свядома";

в) пазнаёміў Андрэя Лабановіча з арганізацыяй пінскіх рэвалюдыянераў;

д) любіў гаварыць афарызмамі;

а) кінуў у пакой Лабановіча праз фортку кветкі;

е) быў рэдактарам газеты "Панямонскія ведамасці".

а) Ядвіся; б) Аксён Каль; в) Вольга Андросава; г) Андрэй Лабановіч; д) Янка Тукала; е) Бухберг.

12

Хто з герояў твора меў наступны жыццёвы ідэал, мэту:

б) пасада пісара, выпіўкі, карты, поспех у жанчын;

в) матэрыяльны дабрабыт, жонка-прыгажуня, такая, як Людміла;

а) на словах — жыць для дабра, для служэння праўдзе, каб быць карысным іншым, а на самай справе клопат пра сябе;

г) унутраная патрэба пошуку, страх перад духоўнай смерцю;

д) "знайсці ў жыцці нешта такое, што дадавала б сэнс гэтаму жыццю. Трэба перш за ўсё пашыраць свой кругагляд, выблутацца з павуціння, што засланяе разумнае жыццё"?

а) Турсевіч; б) памочнік пісара Дубейка;
в) Саханюк; г) Лабановіч; д) Садовіч.

13

У трылогіі Якуб Колас даў характарыстыку беларускаму народу, стварыў вобразы простых людзей. Якія своеасаблівыя рысы характару ўвасобіў аўтар у вобразах палешукоў? Супастаўце іх.

Рысы характару і якасці:	Вобразы:
д) фізічная моц, сіла і вынослівасць;	а) дзед Мікодым;
г) дабрыня і чуласць сялянскай душы, сардэчнасць і цяпло;	б) дзед Мікіта;
а) багацце мовы;	в) Цімох Жыга і Аксён Каль
б) прыродны розум, рэальныя погляды на жыццё,	г) бабка Мар'я і бабка Параска;
в) вера ў праўду, у справядлівасць, разуменне неабходнасці барацьбы за яе.	д) стары Грыгоры і дзед Мікіта.

14

На працягу ўсёй кнігі Якуб Колас прадстаўляе галерэю вобразаў святароў — духоўных пастыраў народа, якіх аўтар, паводле сваіх атэістычных поглядаў, малюе негатыўна. Хто з іх...

д) у час царкоўнай службы выкарстаў замест Евангелля том Пушкіна;

б) "быў вельмі заўзяты п'яніца і лаяльнік, сушыў жыта за царскімі дзвярамі, а ў святую нядзельку перад набажэнствам зазвычай хадзіў на балота трасці бучы з рыбаю сваіх парафіян";

в) у час набажэнства таргаваў карову;

г) узяў на сябе абавязкі шпіёна і даносчыка. Падслухоўваў размовы Лабановіча з Аксёнам Калем і Вольгай Віктараўнай, падглядаў у вокны і лічыў сваім абавязкам час ад часу наведваць кватэру настаўніка?

а) Айцец Кірыл з Хатовіч; б) айцец Мадэст з Малевіч; в) айцец Мікалай з Выганаў; г) дзяк Бацяноўскі з Выганаў; д) айцец Уладзімір з Верхані.

15

Якія параўнанні найбольш падыходзяць да прапанаваных ніжэй групаў герояў і асобных вобразаў?

в) настаўнікі Турсевіч, Садовіч, Тукала, Вольга Андросава;

б) настаўнікі Шырокі, Саханюк, Анцыпік, памочнік пісара Дубейка, сядзелец Скаромны, фельчар Найдус, валасны старшыня Брыль;

а) выганаўскія чыноўнікі: валасны старшыня Захар Лемеш, пісар Мацей Дулеба, ляснічы Іван Бяляўскі;

е) Ядвіся;

д) Лабановіч;

г) настаўнік Шырокі.

Параўнанні:

а) абаронцы царскага самаўладства, мяшчане;

б) балота, "героі зялёнага поля";
в) "крынічны струмень";
г) "святчільнік Бабруйшчыны", "златавуст панямонскі";
д) "прасвяціцель цёмнага Палесся, вялікі пустэльнік";
е) "лепшая, прыгажэйшая кветка Палесся".

16

Шмат агульначалавечых праблем вырашае Якуб Колас у трылогіі. Якая з іх з'яўляецца цэнтральнай?

1. Чалавек і прырода.
2. Сяброўства і каханне.
3. Выхаванне нацыянальнай самасвядомасці.

\+ 4. Інтэлігенцыя.

5. Пошукі сэнсу жыцця.
6. Пошукі шляхоў служэння народу.
7. Чалавек і космас.
8. Патрыятызм.

Літаратура

1. **Быкаўцава І.** Слоўнікавыя дыктоўкі на ЭВМ. // Роднае слова. 2002. № 5
2. **Беспалько В.П**. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.: Изд-во института профессионального образования МО РФ, 1985.512 с.
3. **Буцэнка А**. Функцыянальная стылістыка: Блочная тэхналогія навучання. 11 клас.// Роднае слова. 2003. № 3
4. **Вазина К.Я**. Коллективная мыследеятельность – модель саморазвития человека. Н.Новгород, 1990.
5**. Віктаровіч Т.А**. Адаптыўная сістэма навучання. Неабходнасць пераходу да новых тэхналогій. // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
6. **Віктаровіч Т.** Адаптыўная сістэма навучання: На прыкладзе ўрока "Разрады лічэбнікаў". 6 клас. // Роднае слова. 2003. № 8
7. **Гин А.А.** Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность. Пособие для учителей. Мн.: НМЦ «Учебная книга и средства обучения»; Гомель ИПП «Сож», 1999. 88 с.
8. **Грыцкевіч С**. Выкарыстанне асобасна-арыентаванай тэхналогіі Дальтан у выкладанні роднай мовы. // Роднае слова. 2002. № 11
9. **Жаўнерчык А.** Перабудова складаных сказаў: Урок-практыкум з элементамі тэхналогіі Дальтан. 11 клас. // Роднае слова. 2005. №2
10. **Запрудскі М.І**. Сучасныя тэхналогіі навучальна-выхаваўчага працэсу // Народная асвета. 2000. № 5
11. **Запрудский Н.И.** Технология педагогических мастерских. Мн.: АПО; Мозырь: ООО ИД "Белый ветер", 2002. 96 с.
12. **Запрудский Н.И.** Современные школьные технологии. Мн.: "Сэр-Вит", 2004. 288 с.
13. **Кашлев С.С.** Современные технологии педагогического процесса. Мн.: Университетское, 2000. 95 с.
14. **Кендыш Н**. У краіне кветак: Урок развіцця мовы па тэхналогіі "французскія педагагічныя майстэрні". 5 клас.// Роднае слова. 2004. № 5
15**. Кныш М**. Класіфікацыя адукацыйных тэхналогій навучання.// Роднае слова.2005. № 2
16. **Кныш М.** Мадэляванне асабістай сістэмы навучання.// Роднае слова. 2005. № 4
17. **Круглова О.С.** Технология проектного обучения // Завуч. 1999. № 6. С.90-94
18. **Крысюк Л.С**. План-канспект урока па творчасці М.Багдановіча ў 8 класе (тэхналогія поўнага засваення ведаў). // Беларуская мова і літаратура. 2005. № 6
19. **Левитес Д.Г.** Современные образовательные технологии. Новосибирск. 1999. 288 с.
20. **Личностно-ориентированная педагогика Дальтон**: история, принципы и организация работы / Под ред. Ю.Л. Загуменнова. Мн.: НИО, 1998. 196 с.
21**. Маркова А.К.** и др. Формирование мотивации учения. М., 1990. 190 с.
22. **Мацвеева Я.** Развітанне з краінай Прыметніяй: Урок-падарожжа. 5 клас.// Роднае слова. 2005. № 11
23. **Мацвеева Я**. Развітанне з марфалогіяй: Урок-залік па тэхналогіі адаптыўнай школы.
7 клас. // Роднае слова. 2003. № 3
24. **Мачэль А.** Выпрабаванне вайной: Урок-канферэнцыя па аповесці "Жураўліны крык" Васіля Быкава. 7 клас. // Роднае слова. 2004. № 1
25. **Мачэль А.** Дальтан-заданне як сродак павышэння якасці навучання. // Роднае слова. 2002. №11.
26. **Махмутов М.И**. Организация проблемного обучения в школе. М.: Просвещение, 1977. 240 с.

27. **Методыка выкладання беларускай літаратуры**: Вучэб. дапам. / Л.В.Асташонак, Г.С.Гарадко, Г.М.Ішчанка і інш.; Пад рэд. В.Я.Ляшук. Мн.: ТАА “Асар”. 2002. 416 с.
28. **Міхайлоўская А.** Апавяданне “Дзяльба кабанчыка” Віктара Карамазава: Урок з выкарыстаннем тэхналогіі “дэбаты”. // Роднае слова. 2004. № 6
29. **Мяжэвіч В.А.** Урок – педагагічная майстэрня па творчасці Аркадзя Куляшова ў 9 класе. // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
30. **Новикова Т.А.** Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности // Школьные технологии. 2002. № 2
31. **Руцкая А.В.** Выкарыстанне новых тэхналогій пры вывучэнні літаратуры. // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 5
32. **Рымша Т.** Маці: Урок беларускай мовы па тэхналогіі французскіх педагагічных майстэрняў. 6 клас // Роднае слова. 2005. № 6
33. **Сасімовіч Алена**. Складаназалежныя сказы з акалічнаснымі даданымі: Урок з выкарыстаннем камп’ютэра. 9 клас.// Роднае слова. 2005. № 11
34. **Селевко Г.К.** Современные образовательные технологии. М., 1998. 256 с.
35. **Тарасава С.М.** Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (на прыкладзе метаду “Анкета 5 з 25”). // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
36. **Тарасава С.М.** Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (метад “Бура прапаноў”). // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 2.
37. **Тарасава С.М.** Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (метад “Тэхніка намінальных груп”). // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 3
38. **Томашава С.** Перапіс насельніцтва: Урок-абагульненне ў форме лінгвістычнай казкі па раздзеле “Лексіка”. 5 клас. // Роднае слова. 2005. № 2
39. **Чечель И.** Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов // Директор школы. 1998. № 4.
40. **Якавец В.** Прыметнік: Урок-залік па тэхналогіі рознаўзроўневага навучання. 6 клас. // Роднае слова. 2002. № 12
41. **Якавец В.** Прыслоўе: Урок-залік у 8 класе. // Роднае слова. 2005. № 10
42. **Якиманская И.С**. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. М.: Сентябрь, 1996. 480 с.